

IRODALMI, MŰVÉSZETI, MŰVELŐDÉSI FOLYÓIRAT

palóc-
föld 1970
3-4

palóc- föld 3-4

IRODALMI, MŰVÉSZETI, MŰVELŐDÉSI FOLYÓIRAT
IV. ÉVFOLYAM 1970. 3-4 SZÁM

TARTALOM

Papp Lajos: Etüdök, Névnapon, A mosoly ára, A forrásnál, Visszatalálás, A demagógia	
Antal Gábor: Levél	6
Niklai Ádám: Triptichon	17
Kő-Szabó Imre: A vasutas	19
Vasvári István: Összegezés, Ami szépség, Újra! Egész egével	26
Bába Mihály: Egzinkék bútorhuzat	29
Jobbágy Károly: Örök párbeszéd	37
Vidor Miklós: Kerekecske-gombocska	42
Börcsök Mária: Áldassék, Sirályok, Képeslap	48
Bencze József: Tollak villognak ludakon, Apám, Falusi vasárnap	49
Kussinszky Endre: Tarka balkár	50
KÖZMŰVELŐDÉS	
Nádházi Lajos: A népművelés és az új gazdaságirányítás	53

Fábri Györgyné: Az értelmiség olvasmányai 61

AZ ÉLŐ MADÁCH

Paku Imre: Madách Imre '69 69

Kerényi Ferenc: Vázlatok egy politikus

Madách-arcképhez 79

Kozocsa Sándor: Madách-bibliográfiáról 94

Szabó József: Szövegingadozás

Az ember tragédiájában 100

KÖRKÉP

Schneider Miklós: Helytörténeti irodalmunk 104

Szabó Ferenc: Nógrád megye levéltára 107

Csongrádi Béla: Irodalmak, tükröben 108

Mocsár Gábor: Égő arany (Horpácsi
Sándor) 110

Bari Károly: Holtak arca fölé
(Papp Lajos) 112

Iszlai Zoltán: Lármafa: (Solymos Ida) 114

Két könyvről (Menner Magda) 115

Fero Král (Czinke Ferenc) 119

PALÓCFÖLD

Irodalmi, művészeti, művelődési folyóirat. A
Nógrád megyei Tanács VB. Művelődésügyi
Osztályának lapja.

Megjelenik negyedévenként.

Szerkeszti a szerkesztőbizottság: Csik Pál,
Csongrády Béla, Csukly László, Czinke Ferenc,
Erdős István, Gordos János, Havas Péter,
Kerekes László, Molnár Pál, Schneider Miklós,
Szabó Károly, Végh Miklós.

Felelős szerkesztő: Kojnok Nándor.

Kiadja: a Nógrád megyei Lapkiadó Vállalat.

Felelős kiadó: Vida Edit.

Terjeszti: a Magyar Posta.

Előfizethető a postahivatalokban.

Egyes szám ára: 5,— Ft.

INDEX: 25708.

70 10 889 NyVBgy 1700 db. Fv.: Bednár Károly

Papp Lajos

Etüdök

Néha elbújtam kiskoromban
Ha nem találtak boldog voltam

Vártam a sűrű magas fűben
Összefont két karomra dültem

Percek-fűszálak énekeltek
Hallom... Hívnak Valahol kellek

Ha nem kerestek előbújtam
szégyenkezve és szomorúan

Az úton ma elébem álltak
akik már mindent megpróbáltak

Mint oszlopok álltak előttem
Nem beszélünk Én sem köszöntem

Mikor megláttam őket tudtam
tudják azt is mikor hazudtam

Féltem... Ennél tudnak-e többet
Megölnék hogyha visszajönnek

Néhány lámpát a szél meglendít
Nem látni most az úton senkit

Játékaimból sincs több semmi
Végül jobb lesz egyedül lenni

Esett... Egy ezüst-víztócsa remeg
Van otthonom hát hazamegyek

Sátrát felvonta hallgat az éj
Zúg a csönd mint egy vak csigahéj

Visszatalálás

Az eltévelyedett
akit feppel lefelé fölszögeztek
a halál rámért gerendáira
akit kéjjel lefelé fölszögeztek
vérbeborult szemeivel
egy bogarat lát közvetlen közlől
míg élt sosem volt ilyen közel a földhöz
és meghal mosolyogva

Névnapon

Mint a padláson száradó
tökhéjban a magok
kopogó kavicsként verődnek a röhgöz
a hulló csillagok

Gyökeret hajtottam mint a fák
álmain fényíve alatt
Szél suttog vágyaimról
s eltakarnak ölelő karokként
otthonok falak

Gyermeksírás hajolt utánam
Kijelölt-biztos úton járok
S nem mehetek közel a mennydörgéshez
villámló-hirtelen halálhoz

A demagógia

Ó igen
de mégis
noha mert ámbár és csakúgy
most már
persze pedig sőt
akármilyen csaknem
közel mintegy hát
amennyiben annyiban olykor
Ó nem
mikoron bizony se
mármost valami ahol ami
minden ezáltal
hogya azért
Ó igen

A forrásnál

Létezik-e olyan ének
amit senkisémet akart eldalolni
mégis fölcsendült váratlanul
s oly tisztán egyértelműen
mint tenger fölött a csillagok
a dal amelyet mind elfeledtünk
itt kereng a kékeszöld homályban
amíg talál egy nyitott ablakot
s a hajnali derengésben
csakugyan elszáll

A mosoly ára

Porból lármából
fekete hőségéből bukkan elő
kemény kő ez az arc
vonásai félelmes hegek
Lehajló homlokán
szikrákat vet a verejték

Huszonharmadik éve már
hogyan egy korsó sörre
gondol ilyenkor mindig

Akármi csak itt esne jól
a kocsmában keserű mint a fáradtság
és állott íze van otthon vasárnap
Nézi a huszonhárom éves tüzet
visszamosolyognak rá
a záporozó lángok

Levél*

Csődben vagyok, elvesztöttem kapcsolataimat az emberekkel és a világgal. Eddigi barátaimnak szoktam leveleket írni ebben a helyzetben és erről a helyzetről — az ilyen levelek „segítségével” érve el azt, hogy ezután már azok se legyenek barátaim, akik többé-kevésbé eddig azok voltak. Meg magamhoz is írtam leveleket, — ezeket eltéptem később. Aki úgy érzi — és én most úgy érzem —, hogy alig köti már őt a dolgokhoz valami, az ahhoz nyúl, ami még megmaradt neki. A lakbér — erre a hónapra — ki van fizetve, a szobában meleg van, van egy írógépem és egy kisebb köteg papírom is. Rosszul vagyok, de nem annyira, hogy ne tudnék egy kicsit írni a gépen. Írom hát ezt a levelet. Nem barátaimhoz, akik megsértettek és akiket megsértettem és nem is magához, — akiről nem is tudom pontosan, hogy kicsoda is, — hanem Hozzád, halott anyám. Most jutott eszembe, hogy Te is lehetnél a címzettje ennek az üzenetnek, hiszen Te szülted azt a csődöt, aki vagyok.

Kezdjük a szavaknál, anyám, ne a születésemnél, amikor már megvoltak a szavak. Egy ember negyvenöt éves korára a szavakat úgy használja fel, vagy úgy használja el, mint egy falusi postás a kerékpárját. Gondolod, hogy úgy élvezi ő is a biciklizés örömét, mint én élveztem nyolc vagy kilenc éves koromban, amikor a hosszú Robi a ligetben feltett a bicajára? Hogy ő is élvezi a sebesség örömét, meg azt, hogy egyedül tud menni a masinán? És egyáltalán „bicaj”-e neki a masina, amelyen leveleket és csomagokat kell szállítania, télen és nyáron, akkor is, ha kevés a küldemény és akkor is, ha sok? . . . Nem akarok belemerülni a kérdés tudományos taglalásába — távol áll tőlem most a „tudományos” és a „taglalás”! —, de nem kétlem persze, hogy az is öröm lehet azért: eljuttatni a világ üzenetét egy falu lakosainak. De valószínű, hogy a postásnak nem „bicaj” a bicikli. És — talán — még „bicikli” sem. Számára „kerékpár”-rá, vagy „gép”-pé — nem otthonos, nem meghitt, idegenes szavak — kopott az idők nyomtávain a bicikli. Vagy egyszerűen „az”-zá.

De nemcsak az öröms szavak gumija dörzsölődik el a használatban. Én azt mondom Neked, anyám, hogy csődben vagyok, és ezt komolyan mondom. Mégis: hányszor és hányszor mondtam ki ezt a gömbölyű szót: „csőd”. De csak kimondtam, csak közöltem. Az még nem hazugság, ha az ember valamit csak közöl, még akkor sem, ha esetleg mások közlését közli. Nem lehet kötelessége az embernek minden szóval megbirkózni, életre, halálra. Hiszen milyen könnyű lekopogni ezt is: „életre-halálra”. Nem hal meg kevesebb partizán Vietnamban, nem pusztul el kevesebb — még ifjú — ember Indiában, vagy kevesebb gyerek, buta balesetektől, Magyarországon, hogy leírom ezt a négy betűt: „élet”. És nem kell senkinek belehalni abba sem, ha valaki — akár egy költő is, akinek varázs van a szavában — leírja hetvenszer egymásután: „halál”.

* Ezt a levelet egy készülő — de, úgy látszik, soha el nem készülő — regényem hőse írta. A. G.

De mégis van élet és halál, és vannak pillanatok, amikor életre-halál-
ra érezzük azt, amit az őket jelző szavak valóban tartalmaznak. Hogy mi-
lyen egy bank-csőd, nem tudnám elmondani, és nem veszem elő az Értel-
mező Szótárt (nem is szólva arról, hogy nincs is ilyen szótáram) kikeresni
Neked, tíz éve halott anyám, a „csőd” szó eredetét. Tudom, a fogalmi
megegyezések mögött ősi, nagy élmények vannak, és a szavak segítségé-
vel meg lehet világítani emberek és népek múltját, és — úgy sejtem —
egy kicsit a jövőjüket is. Én azonban nem a szavakról akarok beszélni
Neked — valamivel előbb még ezt akartam, de most már nem —, inkább csak
arról, hogy most életre-halálra megértsem, mi a csőd. Amikor az ember
már azt akarja, amit rosszakarói kívánnak neki. Amikor már elhiszi, hogy
nem hihet semmiben, ami kivezethetné az elveszettség, a családtalanság, a
házatlanság útvesztőjéből. Amikor már ezt a szót is, hogy „útvesztő”,
bosszantónak érzi. Amikor már az a szó is felesleges, hogy csőd.

Eddig még éltem valahogy, bár az elmúlt években nemcsak a bará-
taim, az ismerőseim száma is megfogyatkozott. Voltak egészen mostanáig
hivatalaim is, de hivatásom nem volt már. Amikor 1944 novemberének
elején megérkeztem — hiszen tudod, Tiszapolgárról, oda meg Bereg-
szászról — Debrecenbe, olyan naívan és töretlenül élt bennem a demok-
rácia jogáról és a jog demokráciájáról való elképzelés, hogy kimentem a
külvárosi házakba, összehívtam a lakókat, és úgy, ahogy voltam, bakancs-
ban, foltozott, rossz térdnadrágban és sípulóverben, szónoklatokat tar-
tottam nekik. A magam megbízásából beszéltem, szívem szerint, arról az
új és boldog világról, ami most el fog jönni, és amihez nem kell más, mint
az, hogy „mindenki gyűlölje a nácikat és mindenki legyen humanista”.
Az emberek meghallgattak, senki sem mondott ellent, némely helyen még
kenyérrel, kolbásszal is megkínáltak. És bár felfogtam, hogy senki sem
kérdezett tőlem olyasmit, ami arra utalt volna, hogy megértettek, hogy
kellettem nekik, sokáig meg voltam győződve róla, most olyan voltam,
mint a múlt század civilizációit hordozó „globetrotter”-ei, a legújabb kor
tribunjai. Éveknek kellett eltelniük — pedig már a munkaszolgálatra
való bevonulásom előtt is olvastam jogi meg politikai könyveket —, amíg
rájöttem, hogy mennyire megdöbbenhette a debreceni Nánási-út paraszt-
embereit, iparosait, külvárosi szegényeit alkohol-nélküli kábulatban meg-
tartott szónoklatom, amelyben Einstein és Ortega, Churchill és Sztálin
nevét idéztem. És csak most, hogy ezt elmondom Neked, döbbenek rá,
szerencse, hogy nem lett semmi bajom, hogy nem vertek meg és nem is
tartóztattak le egy olyan pillanatban, amikor Debrecen körül még dörög-
tek az ágyúk. (És Budapest ostroma még el sem kezdődött.)

A munkaszolgálatot is ebben a furcsa félálomban éltem át, pedig
ott meghaltak emberek körülöttem, és magam is meghalhattam volna. —
Meg ne fázz, fiacskám, öltözz mindig jó melegen! — mondtad, drága
anyám, amikor kikísértél a Keletibe, a vonathoz, amelyen F. Pistával
utaztam együtt, a gazdag fiúval, aki (a textíles papa jóvoltából) le is ma-

hogy „lógtam” a Visegrádi utcában a kis nyugdíjadból, meg a kombiné-
ügynököléséből, meg abból, hogy kis cikkeket adtam el néha, például —
Andorráról szóló, kitalált „színesek”-et a lapoknak. — Meg ne fázz, fiacs-
kám! — mondtad és én kalandnak éreztem ezt az egész bevonulást a ba-
kancsban, a térdnadrágban, a hátzissákkal. Utazásnak, amelyben valóban
nem volt részem addig néhány visegrádi és esztergomi kiránduláson, meg
egy, az iskolával tett kaposvári látogatáson kívül. Ötven pengőt tudtál
adni, (de volt még egy százasom is, életem első százasa, amit F. Pista
papjától kaptam), és éjjel, a vásárhelyi szállodában — még mint „civil”
— a szobaköltségen kívül rögtön elköltöttem egy tízest, mert azzal szó-
rakoztunk, hogy elhíreszteltük egy szintén bevonuló társunkról — egy
bizonyos Bánáti nevű töltőtoll-javítóról —, hogy ő Sárdi János. Maga öt
pengő volt az a borra való amit a szobalánynak adtam, hogy menjen be a
művész úrhoz, és kérjen autogrammot a számomra. (Szegény Bánátin
aztán az egész „turné” alatt — amit azt hiszem, megúszott — rajta
maradt a „Sárdi” név.)

A legcsodálatosabb az, hogy tényleg nem fáztam meg, talán mert
mindig melegen öltöztem, vagyis le sem vetkőztem éjjelre sem, a lomb-
sátorban, a Légió-hegyen. Isten angyalai őriztek — a naivitás, az álmodo-
zás, a könnyelműség — vagy a Te angyalaid lettek volna? Huszonöt év
alatt néha találkoztam volt bajtársaimmal, akik elmondták, hogy volt az,
amikor meghalt mellettem Wallenberg, amikor elpusztult Vető Péter,
amikor havat ettünk, amikor piszkos krumplihéjat sütöttünk. Bólogattam,
hát persze, hogy emlékszem. Dokumentumok ismertették agyammal, hogy
miként akart aláaknázni bennünket — aknakutatókat — egy „ales”. Én
azonban szívem legmélyén mindig azt tudom erről a munkaszolgálatról —
amelybe beleesett 1944. március 19-e és amely néhány nappal 1944. októ-
ber 15-e után végződött, Munkácson —, hogy álmodtam, vagy olvastam
az egészet. Mintha csak elaludtam volna a Visegrádi utcai szobában —
amelyet egy albérlővel, egy „Meinl” — bolt mindig mogyorós csokoládét
majszolgató. nyurga, kopasz segédjével osztottam meg, és ahol esténként
a díványon Marxot és P. Howardot olvastattam, nem hiszem, hogy akár
az utóbbit is kellően megértve.

Csak Neked mondom el, anyám, — az idegeneknek (ma már volt
barátaim is közéjük számítanak) kár tudni erről — hogy bár több, mint
egy évig voltam, veszélyes időben és egy percig sem kivételezett helyzet-
ben munkaszolgálatos, még csak a cipőmet sem tudom befűzni, mind e
napig. Meghatva olvastam mindig is azokat a regényeket, elbeszéléseket,
verseket, ahol a munka szerszámairól és mozdulatairól esett szó. Illetve,
nem „szó esett”, hanem ahol a szavak azt mutatták, bizonyították, hogy
a művek írói barátságban vannak azokkal az eszközökkel, amelyek segít-
ségével megújítják a földet, felhúzzák az emberi lakhelyet, megőrzik a
munka gyümölcseit. Én ástam aknakutakat, építettem lombsátrakat, haza-
vergődtem magas hegyek közül és már újra Pesten éltem egy ideig, ami-
kor nem zuhogott a víz a csapból és nem volt elég egy mozdulat ahhoz,

hogy fény legyen a szobában, hiszen hónapokig még szoba sem volt, csak félig szoba, amelybe beesett a hó, becsurgott az eső. Mégsem tudom, legfeljebb csak elvontan, felidézni magamban azokat az anyagokat és szerszámokat, amelyek karunk, tapintásunk, mozgásunk kiterjesztését jelentik és amelybe beleesett 1944 március 19-e és amely néhány nappal 1944 októberrel a falusi és a külvárosi udvarokon felnőtt fiúk egy életre szövetséget kötöttek. (Még akkor is, ha később — jobb és okosabb szerszám — bár ismeretterjesztő előadásokat is tartottam a munka szerepéről, az ember emberré válásáról („emberré válás” — kedvenc kifejezéseim egyike kamasz-korom óta), minden olyan élmény, ami a fizikai munkához kapcsol — és nemcsak a fizikai munkához, hanem, ha szabad azt mondanom, a fizikai világhoz — valahogy lepergett rólam, kicsúszott kezemből. Mintha kulisszák között éltem volna, színpadi erdők és színpadi házak között . . .

Érted te ezt, anyám, te, aki legjobban tudod, hogy mi soha nem voltunk gazdagok, hogy soha nem éltünk — ahogy mondani szokás — üveg-házi körülmények között. Apukáról, a MFTR (a „Mama főz teát rummal” hajózási vállalat főellenőréről, majd felügyelőjéről) — most bevallom Neked — az elmúlt negyedszázadban nemegyszer azt hazudtam, hogy hajóskapitány volt. De ha az lett volna, akkor sem érte volna el azt a „havi kétszáz fix”-et. Te meg hiába voltál gyorsírás-tanárnő, a „Gabelsberger-Markovits” módszer híve, hosszú éveken át textillel ügynököltél hivatalokban, meg kombinéket varrattál a szőke Ilonkával — s gyakran magad is varrtál —, hogy fenntartsátok a Szondy-utcai kétszobás, alkóvos lakást. Apuka esténként fuvarleveleket vizsgált felül, Te varrtál, takarítottál, számlákat nézegettél (néha olvastál), én a gyerekszobában Jókait „altam, meg a „Durch die weite Welt” köteteit . . . Amikor — ritkán — vendégek voltak este nálunk és az ebédlőből (amely félig-meddig hálószoba volt) villanyfény tört be az ajtó résein át, a padlóhoz vertem fejem, sikkolozva, hogy vagy menjenek el a vendégek, vagy engedjenek ki hozzájuk engem is. Nem tudnám megmondani — de legalább hat éves lehettem, mert homályosan melékszem, hogy a düh összefüggött azzal, hogy én már iskolás vagyok, akit a tanító néni megdicsért, mert a legszebben olvas az osztályban, és akit az a kitüntetés is ért, hogy a tanítási délelőtt megkezdése előtt a szólamot mondhatja: „Csonka Magyarország nem ország.” (Amire aztán az osztály kórusban ráfeleli: „Egész ország — menyország”.) A rohamok évről-évre fokozódtak, és Jókai-olvasó koromban gondolataim már olyasmikkal is összekapcsolódtak, hogy egy jövőbeli Berend Ivánnal történik ilyesmi — kizárás a mennyországból és megveretés —, egy olyan valakivel, akiből egészen biztosan Berend Iván lesz, a szegény bányászok barátja, a gyönyörű asszonyok meghódítója, minden nyelvek tudója . . .

Megveretés. Olyan szó ez, amely mindig is többet mondott nekem, mint a „csőd”, mint „ásó”, mint „kalapács”, vagy „gereblye”. Hiszen amikor a vendégek elmentek és a szófoslányok, „Csókollak, drága Herminkém”, „Lássunk máskor is benneteket, Arankám”, „Gyere, Viktor” belevesztek a körüti villamos csilingelésébe, az autókürtök és a Semmi hangjaiba, apám (a „hajóskapitány”) bejött a kisszobába, és egy barna,

mindig tintás vonalzóval végighúzott előbb az ujjaimon, majd — mert nem akartam összetenni az ujjaimat, erre a mozdulatra különben ma is képtelen vagyok — a hátamon, a mellemen, néha az arcomon is. Te közbevetted magad, kiáltoztál: „Ne bántsд azt a gyereket!” „Ne bántsд, ne bántsд, Aladár!” Apuka mégis bántott. Kiáltozásaidban — és az egészben, a rohamomban, a vonalzóban, a „Ne bántsд”-okban — volt valami állandóan visszatérő, valami szertartás-szerű. Talán csodálkoztam volna is, ha elmarad. És később, amikor már nemigen jártak vendégek hozzánk — Visegrádi utcai egyszoba hallunkba nem is fértek volna el —, akkor is megisméltődtek ezek a hajnalig is elhúzódo, a végső kimerültség állapotát megteremtő jelenetek. Már elég erős voltam — vagy lehettem volna —, hogy kivegyem a kezedből a vonalzót, de nem vettem ki mégsem, mint ahogy a Te „közbevetésed” is — emlékszel, ugye, anyám — mindig is arra szorított, hogy apukához igazán közel soha nem lépve, szavakat mondjál. Mindig ugyanazokat a szavakat, — amelyek pedig, sajnos, csak arra biztatták őt, hogy folytassa azt, amit elkezdett. Ha most nem tódulna a fejembe a vér, ha nem reszketnének az ujjaim, akkor talán bele tudnám írni ebbe a levélbe, hogy te is azt akartad volna — kétségbeesett szavaid, tekinteted és lényed ellenére —, hogy megverjenek, pontosabban, hogy megkapd azt a majdnem elviselhetetlen szenvedést, amit apuka az én megveretésemmel okoz Neked. De mert most még rosszabbul vagyok, mint szoktam lenni, valószínűleg csak pontatlanul és ferdítve kopogtam le a gépen azt, amit akkor gondoltam, amikor már tizenhat éves voltam és a vonalzó még mindig végigcsattogott a hátamon, a mellemen, s az arcomon is . . .

Tizennyolc éves voltam, amikor apuka meghalt. Ő hatvan éves volt, amikor — egy hűvösvölgyi szanatóriumban végiglézengett félesztendő és mintegy negyedévi, ágyban töltött tartózkodás után a pesti klinikán — arról értesítettek bennünket, hogy szállíttassuk el a temetőbe. Engem a klinika igazgatója — híres professzor volt, még a „Színházi Élet”-ben is lehetett találkozni képével, nevével — néhány percre behívott és közölte, hogy apukának agyérelmeszesedése volt, de ne aggódjak, mert távolról sem biztos, hogy az ilyesmi öröklődik. Egy regényben — amely csak akkor hiteles, ha köze van az élethez, de amely mégis csak másnemű valami, mint az élet — ezek a percek nyilván nagyjelentőségűek lennének. Nekem azonban csak most jut eszembe ez, és ha agyonütnének, sem tudnám, hogy milyen volt a professzor szeme és szobája.

Egy volt osztálytársam, aki orvos lett, és akivel nemrégem találkoztam, arra emlékezett — és emlékeztetett —, hogy apám kicsit dadogva, furesán beszélt már akkor is, amikor ő megismerte, s amikor mi tizenegy-tizenkét évesek voltunk. — Agyérelmeszesedéses beszéd volt! — jegyezte meg, s valójában ezzel juttatta eszembe (hónapokkal találkozásunk után), hogy mit is mondott a professzor apám halálának délelőttjén. Ezek szerint ötvenkét-ötvenhárom éves korában már baj volt apuka egészségével. Ő maga betegségekről csak később panaszkodott, hátfájásokról, amelyeket annak tulajdonított, hogy fiatalabb korában végigutazgatta az országot — nem törődve azzal, vajon éjjel van-e, vagy korahajnal —, hogy összekötő

legyen a széjjelszörtan élő nagy család között. Tizenkét gyermekből — ebből hárman kisgyermek korukban meghaltak — apám a tizenegyedik volt, de mert három évvel fiatalabb öccse, Ferenc (később főügyészhelyettes egy kisvárosban) mindig is törekeny, széltől is óvandó fiú volt, aki — éppen törekenységének védelmet keresendő — nagyon fiatalon meg is nősül, apám volt az örök „öccs”, aki üzeneteket közvetített a nagymama megbízásából az egymásra oly gyakran haragvó bátyák és nénék között. Ezekről viszonylag bővebben csak a hűvösvölgyi szanatóriumban beszélt nekem apuka — már erősen dadogva, de indulataiban valahogy megenyhülten. Te, úgy vettem észre, csak keveset tudtál, vagy kevesebbet éreztél, mint tudhattál „Aladár, a futár” szerepéről. Pedig még Törökországba is utána kellett utaznia Oszkár bácsinak — ez, úgy számítom, 1908-ban vagy 1909-ben lehetett —, mert Oszkár bácsi át akart térni a moszlin hitre. Az ezt az elhatározást okozó konfliktusban pedig — apuka mondta így, általában, közlésként, nem részletesen — nem kis szerepe volt Valéria néninek, H-i nagynéninek, az ezredorvos özvegyének, aki meglátogatott néha bennünket is. Oszkár bácsi — hiszen tudod — végül is nem lett muzulmán, megmaradt a zsidóból áttért katolikusnak, hogy Brüsszelbe kerüljön — nem tudom, miért és minek —, és hogy azon a napon, amikor a német csapatok bevonultak a belga fővárosba, öngyilkos legyen.

Még a Szondy utcában laktunk, amikor a finom ruhás, finom arcú névrokonára Beregi Oszkárra erősen hasonlító nagybácsi megjelent nálunk. Néhány napig együtt laktunk a gyerekszobában. Nem volt nehéz észrevennem, hogy a bácsi (aki egy csomó belga bélyeget hozott nekem és elmesélte, hogy ismeri a belga királyt is) nem szeret Téged. Te nem mutatod, hogy miként érintenek Oszkár bácsi csípős mondatai, finomkodóan elutasító mozdulatai. Alázatosan — vagy csak közönyösen? — felterítetted az ebédet, a vacsorát. Egy péntek esti vacsora is beleesett abba a néhány étkezésbe, amelyet Oszkár bácsi nálunk költött el. Apuka — nem következetesen betartott szokása szerint — gyertyát gyújtott, mire a bácsi mindig fölényes Beregi-arca luciferi lett. Valami olyasmit mondott, hogy ebben a házban — úgy látszik — még tisztelik a kishivatalnokok rettegett főnökét, az Ūristent. Apám zavartan, dadogva mondott valamit, amit nem lehetett érteni — el akarta oltani a gyertyákat. Vagy legalább is olyan mozdulatot tett, ami erre utalt. Te viszont, aki soha életedben nem voltál templomban, és akit apuka folyton szidott vallástalansága miatt, odaléptél a két gyertyatartóhoz és védőn elhúztad azokat. Az ebédlőben csend lett, a gyertyák tovább égtek. Oszkár bácsi végül is leült, finoman mosolygott és megkérdezte tőlem, hogy tudom-e mi az Tanganyika? Tudtam, az ilyesmit már hamar megtanultam . . .

Valéria néninél többször is nyaraltam. A Lévy József utcai kis villában — onnan vitték a nénit, a „méltóságos asszonyt” és akkoriban (későn) férjhezment lányát a gettóba, a gettóból meg Auschwitz-ba — Hermann bácsi emléke uralkodott. Az előszoba fogasán ott lógott két kardja, és ezredesi köpenye is, a mindig hideg szalonban a fiatal Vilmos császárra emlékeztető Hermann bácsi legalább három képe. (És a már

trónja fosztott, igazi Vilmos császár képe, Hermann bácsinak címzett aláírással.) Szégyenkezve pakoltam ki a kombinékat, amiket a néninek és Erzsikének küldtél, és nem kisebb szégyenkezéssel, de azért kíváncsian hallgattam meg az özvegy királynéokra emlékeztető Valéria néni történeteit arról, hogy Te — amikor apuka, majdnem hét évig udvarolt Neked — mindenféle antialkoholista meg vegetáriánus egyesületekbe jártál, hogy munkásoknak gyorsírást tanítottál és hogy apukát is el akartad vinni a galileista diákok egy háborúellenes gyűlésre. Ezen persze Hermann bácsi is, meg ő is nagyon csodálkoztak. — Szerencsére, — mondta Valéria néni — apukádat Orsovára vezényelte a Mefter, s ott is vészelte át a gerslis, babos kommünt. És mire hazajött, anyukád is lehiggadt, mert a bátyját — aki huszártiszt volt, meg gyáros is — kommunisták elvitték tűzszak.

Már nagyon öreg voltál, amikor megkérdeztem Tőled, hogy mi is volt a bátyáddal — Jenő bácsival — a kommün alatt? Ez kényes téma volt, mert tudtam, hogy Jenő nem is reagált arra, amikor 1939-ben ki akartál küldetni hozzá Angliába. Te azonban mégis szeretted, imádtad őt, a Jókai hőst, a Túróc-megyei szatócs fiát, aki (előbb egy bécsi, majd párizsi cég gyakornokaként némi tandíjat szerevezve) textilmérnök lett és állítólag Európa egyik legkiválóbb szakembere. Elmondtad, hogy Jenő tényleg Pesten volt a kommün alatt, de nem mint tűsz, hanem mint a Textilközpont egyik vezetője. És hogy azért ment át 1919 őszén — és éppen apám segítségével — Orsovára, merthogy a Textilközpontban olyan fontos állása volt. — És a gyára? — A kis bécsi gyárat elpusztította a háború, Jenő bácsi Orsova mellett — temesvári barátai segítségével — új, nagyobb gyárat alapított, amelyet később átvitt Angliába.

Meg mertem kérdezni, hogy — oly hosszú és reménytelen udvarlás után, amikor is a félevenként ismétlődő leánykérésekre mindig nemet mondtál — miért lettél végül is apuka felesége? Nem válaszoltál. Azt is kimondtam, hogy vajon nem azért-e, mert apuka akkor segítségére volt Jenő bácsinak? Erre sem válaszoltál. Akkoriban különben is már nagyon keveset beszéltél . . .

Halálos hírét — egy véletlenül megmaradt cédulán jelzett címre — közöltem Jenővel. A bácsi négysoros, németnyelvű levelet küldött („drága Herminkénk egy jobb világba költözött . . .”) és egy fényképet, amely a 85-ik életévén túl lévő nagybátyámat félmeztelenül, lesült felsőtesttel mutatja. A felvétel színhelye: Man szigete.

Apai nagyanyámról láttam, sőt néhány évvel ezelőttig még őriztem is fényképet. Ha Valéria néni királyné volt, akkor nagyanyám — születt Osztern Sarolta — királynő. Volt egy képe — eldobtam — amely valamilyen nyári vendéglőben ábrázolta nagyanyámat, amint ott ül a főhelyen, állig érő fekete ruhában, szigorú arccal, kezében bottal. Mellette hárman fiai közül: Akos, a legidősebb, aki egy időben egy kisebb vállalat igazgatója volt, és a Iipótvárosi Kaszinó tagja, Hugó, aki szintén ezredorvos volt, mint Hermann bácsi, de neki nem Vilmos-császáros, hanem angolos bajsza volt és feltalált egy gyógyszert is, azt hiszem fejfájás ellen. A képen lévő asztal- és az egész kép — szélén ott ül apuka, szerényen,

félszegen, fiatalon is kopaszon, belemeredve a lencsébe és az időbe. Szigorú fenségű nagyanyám — Jászai Marihoz hasonlított, a színész nő legtragikusabb szerepeiben — egy debreceni zsidó szabó özvegye volt. Igaz, a későbbi református püspök akarta elvenni feleségül, a legenda szerint a szépevű tiszteletes úr még át is tért volna zsidóra. Az Ungvárról — ahol zongorát tanított — a Szondy utcába néhányszor ellátogató Teréz néni (ő is királynő volt, de sánta, karikatúra-királynő) büszkén mutatta azt a verset, amit a püspök írt édesanyjának, a „ténsasszonynak”. De azt is elmondta, hogy Antal Gábor, egy fiatalabb püspök is a család — de főleg Hugó bácsi — jóbarátja volt. Nagyanyám pontosan egy hónappal születésem előtt halt meg Ákos fiánál, Pesten. (Állítólag azért, mert Hugó második felesége — egy bécsi bárónő — csúnyán megsértette. Mert ha nyolcvan éves is elmúlt már, soha életében nem volt beteg. A botot is csak azért hordta magánál, mert az illett hozzá. A bárónő — „az úgynevezett bárónő, az a nőszemély” — megsértette. És egy özvegy Adler Adolfnének bele kell halnia abba, ha megsértik.)

A vénkisasszony Teréz néniről, aki 1930 körül olyan ruhát hordott, mint 1910-ben nagyanyám a fürdői képen, a „Für Elise” jut eszembe. Ezt a levelet kopogom, amelyben olyan dolgokat is elmondok, amiket Te úgyis tudsz, sőt jobban tudsz nálam — a kopogást elhalkítva cseng fel — olyan hamisan, ahogy akkor játszottam a szonatinát, amit egy fiatal lánynak szerzett egy férfi, aki olyan korú lehetett, mint ma én vagyok. Teréz néni nem léniával, tekintetével vágott végig ujjaimon. (Ma is, ha hallom a „Für Elise”-t, nem a szívem fáj tőle hanem az ujjam.)

A kissé már lehangolódott, de az elköltözés előtti eladásig soha meg nem javított Steinway-n, nagyritkán Te is játszottál: Chopint, Liszt Ferencet, Zerkowitzot. Nem voltál már fiatal — akkoriban némileg kövérkés is voltál —, de a hol túl gyors, hol túl lassú játék közben fel-felillant az a fiatal, lelkes, tiszta arc a magas homlok és a kontyba fésült haj alatt, amely egyik — 1908-ban készült — fényképeden maradt meg. A fotó karton-háton nemcsak a dátum (meg Litvay, udvari fényképész neve) olvasható, hanem ez a három szó is: „Szent Gabelsberger prófétanője”. És ugyanezt a kemény, férfias írást olvastam egy feketebajuszos fiatalember fényképének hátán, amelyet az alkovban, a Jubileumi Jókai piros kötetit őrző polchoz tartozó fiókban kutatva, egyszer nagyon régen, megtaláltam. — Gabelsberger-Markovics kisasszonynak, hódolattal . . . — Ez volt a fotó hátlapján és alatta egy név, amely akkor ütötte meg újra a szememet, amikor — fényévekkel később — elolvastam egy, a „Galileikör” történetéről szóló könyvet. (Ahol különben a fényképpel is találkoztam.)

. . . Összehordtam itt mindenfélét Gabelsbergerről és Markovicsról, Steinway zongoráról és királynői nagyanyámról. Hát én királyi családból származom? Apám a Hűvösvölgyben elmondta, hogy Debrecenben falusias házban éltek, és hogy minden évben — koraósszel — egy szekér görög-dinnyét gurítottak udvarukba. Az Ákos, a Hugó, az Olivér — egy nagybácsi, aki tizenhárom éves korában, rögtön a „barmicvó” után Amerikába ment — már nem laktak otthon, de laktak még elgen, akiknek görög

dinnyével kellett jólakniok. És Te is mesélted, hogy amikor a Jenő bácsi Bécsben volt és nem küldhetett haza semmit, mert neki sem volt nagyon miből élnie és tandíjra is gyűjtött — apádnak és anyádnak öt lányt kellett eltartania a túróci falucskában. Krumplit ettetek. (Halálodig ismerted a krumpli elkészítésének tizenötféle módját.)

Ha költő volnék, most debreceni nagyapám varrótűjéről írnék verset. De talán éppen azért nem lettem, nem lehettem költő, mert soha közöm nem volt se varrótűhöz, se kalapácshoz, se ekéhez. Nem kapáltam krumplit sem. Sokan leírták már — tudósok is, írók is — hogy milyen világ volt az, amikor egy debreceni zsidó szabó öreg özvegye úgy festhett (egy szabadtéri vendéglő asztalánál), mint Viktória királynő és Jászai Mari egybeszabva. Hugó nagybátyámnak — tudjuk — egy bécsi bárónő lett a felesége. Ákos nagybátyám a Lipótvárosi Kaszinó tagja volt 1944 március 18-án este bekövetkezett (szívszélhűdés) haláláig. A kisvárosi főügyészt — a legfiatalabb testvért, Ferenc nagybátyámat — feleségével és leányával együtt maga a polgármester segítette fel a vagonba, azzal, hogy Pesten őket feltétlenül kiemelik, addig ki kell bírnod, kedves Feri öcsém . . . A polgármester megtisztelő tegezése bizonyára jólesett „Feri öcsém”-nek még a gázkamra küszöbén is.

Ez a polgármester különben — emlékszel? — olyan jó barátja volt az egész családnak, hogy eljött apuka temetésére is. Akkor még csak főügyész volt. Különösen előtte szégyeltem magam — a „keresztény úriembernek” számító Hugó bácsi akkor már nem élt —, amikor a halotti imát előimádkozó temetőszolga, a héber szöveget egy kicsit abbahagyva, megkérdezte: És mondja, fiatalúr, a nekünk járó húsz pengőt melyik úrtól kapjuk? (S vastag újjával rámutatott a főügyészhelyettesre — nagybátyámra — és a sír mellett szintén kalapban álló főügyészre.)

De hagyjuk a családot, nekem holnapra — holnaputánra már nincs mit tennem, és miért hozom fel Neked a családot, amikor se kenyerem, se munkám, se hitem. Az én családom elpergett — ha van jelképes kévebomlás, akkor ez volt az! — és nem találtam meg új családomat. Nem tagadhatom meg — Oszkár bácsi módjára —, hogy zsidónak születtem. Tőled tanultam meg, hogy már serdülőként közönyös legyek a péntek esti gyertyák szokása iránt. De ahogy Te megvédelted ezeket a nem is tudom mit szimbolizáló, sápadt fényeket a fölény ellen, nekem — aki a gettóból hoztalak ki Téged — nem lehet csúfolódnom ezeken a gyertyákon sem. De mi közöm Dajan tábornokhoz, mi közöm Guy de Rotschild báróhoz? Ugyanakkor lett-e közöm — attól, hogy itt maradtam, hogy itt éltem, hogy jóban és rosszban, jól is, meg rosszul is résztvettem, meg hogy nemcsak Petőfit, Adyt és József Attilát ismerem és szeretem, hanem például Csokonait és Juhász Gyulát is — azokhoz, akik annyiszor néztek rám bizalmatlanul, mint zsidóra, mint polgárra, mint neuraszténiásra? És mi közöm van azokhoz a volt iskolatársaimhoz és munkaszolgálatos bajtársaimhoz, akik most — mondjuk — Floridában élnek és napfürdőt vesznek a tengerparton? Vagy azokhoz a volt sorstársaimhoz, akik — biztosan leegyszerűsíték mindent, de nem tudom most magam differenciáltabban kifejezni! — éppen attól fürdenek esetleg ugyancsak Floridában, hogy

jobban megtanulták a marxizmust, mint én, — vagy legalább is azt a gondolatát, hogy egyetlen valami van a világon, ami örök és ez a változás — és mindig meg tudták őrizni fejüket, helyüket, pozíciójukat? El kell ismernem, anyám, hogy aki kiment Floridába — vagy máshová — az vállalt valami olyasmit, amit én nem vállaltam. Floridát — bárhol is van az, és bármilyen is az — kétségkívül nem adják ingyen. És akiről én — esetleg kétségbeesésből, irigységből és nosztalgiából — most úgy fogalmazok, hogy helyüket, s fejüket őrizték meg, azok is vállaltak sok olyat — eszüket használva, tanulva, mindig újra és újra vizsgálva —, amit én nem akartam, vagy nem tudtam vállalni. És ma sem tudom igazán, hogy mi is vállalandó. Egyszál magam maradtam mindkét nembeli familiámból, holint apai nagyanyám tizenkét gyermekét, anyai nagyanyám hat gyermeket szült. Miféle átkok sújtottja vagyok én, hogy hiányokat kell hordoznom, növekvő súlyú hiányokat? Vagy csak gyávaságom szikláját cipeltem? „Csak”? Van-e, aki annyit szenvedett — akár Recsken is, ahol valóságos köveket kellett trógerolni (és amelyet én, talán sajnos, megúsztam), akár egy kórház betegszobájában — mint én, mint éppen én? Aki mindenhez gyáva voltam, csak éppen poklokot jární nem?! . . .

Lehet, hogy ma éjjel . . . a gáz is ki van fizetve . . . de lehet, hogy mégis tovább élek. Ha ahhoz a feketebajszoshoz mentél volna, anyám, akivel csapongó és olcsón izgékony képzeletem most, egy pillanatra összead, lehet, hogy meg sem születtem volna, vagy még gyermekkoromban meghalok, az emigrációban. De ha megérem a második világháborút, az öröm vitt volna ki a harctérre, a fasizmus ellen. Nem „zsidó-leventé”-n tanultam volna, hogy mi az: „vigyázz”, „pihenj” meg „feküdj”, és nem F. Pistával indultam volna a frontra, azzal az F. Pistával, aki lemaradt Hódmezővásárhelyen, mert a papájának sok pénze volt. És ha akkor és úgy halok meg, igazi bajtársaim közt, távoli hómezőkön, vagy valahol a Marne mellett, vagy Provánszban, akkor ma igazi halott lennék, akire néhányan még emlékeznek, és nem disznósajttal, diabetikus zsemlyével és emlékei morzsáivó: táplálkozó, írógepe fölé hajló halott . . .

Hazudsz! Ezt most Te mondd nekem, anyám, ha már életedben nem mondtad! Ne hazudj, Angyal János, hiszen talán meg is szökhettél volna még a Légió-hegyről is. Brüll Tibor is megszökött, ha bele is halt, de megszökött. És fel is lázadhattál volna. De akkor már henned volt a gyávák hazugsága és nemcsak az úgynevezett okosság, hogy úgyis jönnek most már a szovjetek, és hogy — mint Egri Feri fogalmazta meg helyetted is, az aknakútban — X.-el, Y.-al meg Z.-vel nem lehet közösen lázadni. Meg hogy — bár Rankovics Misa, az egyik „keret”, az „oktató úr” közelebb áll hozzánk, mint Z. bajtárs — „ebben a szituációban majdnem lehetetlen Rankovics Misát leválasztani Bimbó szakaszvezetőről, mint ahogy majdnem lehetetlen nem vállalni Z. bajtársat is.”

Nem hazudtam, anyám, amikor azt állítottam, hogy félálomban éltem át a munkaszolgálatot. Huszonöt esztendő majd tízezer nappalán át félálomnak éreztem — többek közt — azt az egy évet is, amit munkaszolgálatban töltöttem. De az előbb kimondtam Egri Feri nevét és ezzel betó-

dultak a szobába éjszakám álmai. Hiszen én sok éjjelen át Egri Ferivel beszéltem a „majdnem”-ekről. És arról is, hogy miért is hagytam el őt, amikor kihallgattak Ferinek a Perben viselt „szerepe” miatt . . . És az már tényleg félálomban — mert nappal — történt, (1956 november 1-én vagy másodikán), hogy Feri odajött hozzám a nyüzsgő, szélhuzatos kávéházban: „Jancsi, te is szarban voltál, gyere hozzánk, a Szövetségbe, ott van a te helyed is”. És én nem mondtam neki azt, hogy „Feri! Én, igaz, hogy szarban is voltam, de szar is voltam, köpjél le, de hagyd a fenébe azt a Szövetséget!” Pedig félálomom mögött is tudtam, hogy hagyni kell azt a Szövetséget. Csak annyit mondtam, „jó, Feri” és hazamenve Hozzád bújtam, mint egy ártatlan kisgyerek, anyám és aludtam, aludtam . . . Feri most barátom lehetne, de külföldön van, nem is tudom, melyik világrészben. Nem hiszem azonban, hogy Floridában fürdőzne . . .

Ha most elolvasná valaki ezt a levelet, amit Neked írtam, írok, talán azt mondaná, hogy úgy látszik, meg vagyok rendülve és mindent ki akarnék dobni magamból, amit kacatnak érzek. Tényleg, nagyon sok mindent dobnék ki, akár negyvenöt évetem is, úgy, ahogy volt. És ha lehetne, esetleg még a történelmet is. De másvalaki jönne, és azt mondaná: beszéljünk józanul, uram, ne törődjünk a holnapjával, majd lesz valahogy, és akkor józanul és — úgy gondolom — őszintén azt mondanám neki, hogy attól a történelem még történelem marad, hogy én sok mindent nem értettem és nem értek meg belőle. És azt is elmondanám, hogy biztosan Dajan tábornoknak is van valami mentsége attól, hogy nekem nincsen közöm hozzá. De azt is mondanám, hogy akkor is közöm kell legyen valakihez és valakikhez, ha egyrészt mindenkinek — vagy majdnem mindenkinek — van valami mentsége, másrészt, ha nem is lehet igazán jól átlátni a történelem tényleges törvényeit, s talán még azoknak sem, akik valóban okos emberek és akiknek módjukban van csak törvények kutatásával foglalkozni.

Ebben a levélben — ha jól emlékszem, az elején — írtam már a vietnami partizánokról. Van-e közöm hozzájuk? Amikor elolvastam — németül - Georg W. Alsheimer, egy balti bárói családból származó, nyugatnémet-oroszországi orvos könyvét, meg voltam győződve, hogy igen. Ha viszont Te most feltámadnál és —szokásod ellenére — azt kérnéd tőlem, hogy legyek nagyon őszinte, akkor azt mondanám neked, hogy nincs igazán közöm azokhoz sem, akik Indiában fiatalon éhenhalnak. Hiszen Hozzád sem volt annyi közöm, amely arra vitt volna, hogy már előbb tanácskozzam veled. És nem azt tanultam meg Tőled, hogy szeressek néhány embert — és feláldozzam magamat értük —, hanem hogy ne legyen igazi közöm az emberek többségéhez. Annyit azonban megtanultam, hogy azt kell mondanom magamnak is, hogy van.

Amikor nekikezdtem ennek a levélnek, még nem tudtam, hogy a halálhoz vagy élethez akarok-e erőt gyűjteni azzal, hogy megszólítottalak, anyám. Most meg csak azt tudom, hogy talán kár is volt nekikezdeni a fecsegések e leveléhez. Eddig is tudtam, hogy nem tudok már hivatalnok lenni, de nincs mesterségem. Meg azt is, hogy nem vagyok már méltó a

hősi halálra, a nem hősi halál meg úgyis osztályrészem. Abba is hagyom hát a kopogást, a fecsegést, — jöjjön a csend. S folyjék abba bele mindaz, amit magamról, múltamról és jövőmről — a fecsegés áruhájában — elhallgattam.

Niklai Ádám

Triptichon

I.

Fáradt voltam az este: kilenckor már lefeküdtem. Megkezdett versem néhány sora is nyugovóra tért: a homályban az asztalon ott feketélt begubózott tollam, s már a kifeshő versből sem lebegett föl szó, hogy a tárgyak közt komoran mélylő szakadékon át ideszálljon a homlokomig, szárnyát a derengő ablak előtt még megcsillantsa, s visszarepüljön —, vagy — mint máskor — a párnám csücskén megtelepedjék, éjjeli pille szokása szerint verdesve el álmom. Tompa, tömör esönd sejtett szerte a házban: üvöltő vízvezetékcsöveink is mind végképp berekedtek, slágerekért sem nyagatták a tehén-türelemmel ott-álló dobozok bakelit-tögyét odalent a földszinten —
 igyekeztem aludni.

II.

A pillanatra még emlékezem, mikor ágyamhoz odalengedezett az álom — lehet, hogy szóltam is: üdvözlégy, szegények és megszomorítottak szolgálóleánya —
 szelíden megoldozta
a verslábak finom saruszijait,
ellazultak a megfeszült sorok:
szavaim szétszéledtek idegen tereken —
láttam az ígéket
 valami távoli
elegáns filmszínház előcsarnokában —
ácsorogtak tétlenül, tán nem is az
testközelség kellett csak a többiekkel —
előadásra vártak: maga a meleg

ama rosszulöltözött suhanceal esetleg,
egy másik, messzetúnt mozi elől —
örökös-kamasz ígéim! — lehet ősz, tél:
rendre kinövittek a kor konfekcionált
darabjait, aztán szoronghattok védtelen
bokáival, arasznyi előpirosuló kézzel,
az új szélesvásznú szuperprodukción
szecessziós plakátjai alatt, borzas fejetek
árnyékát vetve a gügyögő girlandokra —,
gubbaszthattok a múmárvány-falak ritkán és
hanyagul takarított tövében,
a puha pamlagok mellett álldogálva,
markotokban a csikk paraszával,
mert történetesen nem a dohányzásra
kijelölt négyzetmétereket kedvelitek —
amott meg több — minden — tilos írva vagyon
a szükség szerint cserélődő kőtáblákra,
s a bőrfotelban szundikáló jegyszedő-néni
rátokripakodhat —
láttam aztán a mellékneveket is,
fejléc alatt, pedáns sorokba összeszedve:
kopaszka kishivatalnok pizsmogott rajtuk
saját revizor-ceruzája hegyével, és
csak a tűzóriájából megmaradt kőrözött
hagymaszaga ölelkezett örömmel
jelzőim otthonos illatával —
és megláthattam a dolgok nevét is:
legtöbbjük, mint a szeánszokon megidézett
szellemek asztrálteste, kilengett a dolgokból,
hol meg a dolgok gomolyogtak ki nevükből,
mint áttüzesedett vasedényből a gőz —
csak kés, kapa, toll, subler és más efféle
egyszerű kellékek maradtak azonosak önmagukkal —

III.

Reggel — akárcsak máskor — az óra-csörömpre riadtam
föl. Tűnődve leültem a tegnapi félbehagyott vers
mellé: kétszer is átolvastam az este leírt pár
sort, és — szinte ijedten téptem a kéziratot szét:
rajta betűk sorjáltak csak, megannyi koporsó:
ólom-szín vonaluk közül énrám semmi se nézett,
egy szó sem,
csak a sápadt, síma papír, mereven, mint
nyitvamaradt-szemű, néma halott üres arca a párnán.

A vasutas

Az eső szürkén, vastag ólomként szakadt a tájra.

A pályamester az ablakból nézte. Az arca, mint az eső: az érzelmek elfolytak rajta. A gondolatok foncsor nélküli tükrévé váltak.

A sínek fénylettek a szétfolyó víz alatt.

— Esik rendesen — mondta a pályamester.

— Kell a tavaszi vetésnek — válaszolta az előmunkás.

Egy mozdony tolatott tompa dübörgéssel.

— Bejött már az 1520-as? — kérdezte Kóródi István.

— Ha pontos, most kell itt lennie.

— Tegyük fel a hajtányt, kimegyek a vonalra.

— Ebben az esőben?

— Persze.

— Menjen mozdonnal! — ajánlotta az előmunkás.

— Tegnap is azzal voltam. Nem lehet már. Alaposan szét kell nézni.

Nem akarom, hogy valamilyen baj legyen.

Az előmunkás értetlenül nézett rá. Tekintetére fagyott a miért. Felhúzta vállát és kiment az irodából.

Kóródi István öltözködni kezdett.

Ha tekintete az ablakra tévedett, megborzongott.

— Legalább négy órát kint lenni az esőben? — ötlött fel a kérdés benne.

Az esőkabátot is magára vette.

*

A vonalszakasz végén az állomás nagyórája hetet mutatott.

— „Ha minden jól megy, tizenegyre otthon leszek” — gondolta Kóródi István

Összeszerelte a háromkerekű, piros hajtányt. Feltette a sínre. Először az első két kerekét illesztette rá. Majd a hátsót emelte fel. Belépett a merevítő vas mögé. Felült. Lábát ráhelyezte a pedálokra. A húzókart magafelé vonta. Lábával ellenkező irányba nyomta a pedált. A kis kocsi megindult.

Egyenletes tempóval hajtott. Mindig akkor fejtett ki nagyobb erőt, amikor a kar elérte a holtpontot és visszafelé jött. Ilyenkor teljes testsúlyával ránehezedett a pedálokra.

Már nem fázott. Csupán az eső hidegségét érezte az arcán.

— „Kimehetne a divatból ez az ócska tragacs” — gondolta Kóródi. —

„Telsztár, bolygóközi úrállomás és ilyen ember hajtotta ócskavas. Milyen irreális dolgok”.

Jól gurult most a hajtány. Kicsit lejtett a pálya. Élvezettel ült rajta ilyenkor.

— „Motor kellene erre. Kettőötvenes Pannónia. Az lenne az igazi”.

Figyelte a kerekek ütemes csattogását, amint a sínek toldásain átgurultak. A támasztó harmadik kerék szakította meg néha az ütemet. Előbb vagy utóbb ütve. Szaggatott szabálytalanságban.

— „Pedig már hallottam motoros hajtányról. Az legalább fedett is”.

Az esőre gondolt. Lassan, szigorú rendben esett. A köpenyéről patakokban folyt le a víz. A láthatár barátságtalanul szürke volt. Esőáztatta táj. Csend. Csak a kerekek csattogása és az eső neszezése. Más minden néma és mozdulatlan.

— „Az lesz majd a kényelmes. Legalább nem fáj majd az izüлетem”.

Tudta, hogy ez a nyirkos, hideg levegőn való mozgás nem tesz jót neki. Most a térdé fáj nagyon. Sokszor úgy belehasít, hogy szeretne felordítani.

— „Hol a fenében szereztem? Nem tudom”.

Egyenletesen mozgatta a kart.

— „Huszonöt-harmincassal mehetek. Az órházig még legalább tizenöt perc.”

A pályát figyelte.

— „A jobb fele egy kicsit megdőlt. Persze az esőzés. Jobb lett volna, ha hó esik helyette. Majd a tavasszal megemeljük. Követ kell még hozatni. Legalább öt vagonnal.,,

A gondolataival volt elfoglalva. Észre sem vette, hogy az órházhoz ért.

A pályaőr kint várta. Tisztelgett.

— Jónapot!

— Jelentem, semmi rendkívülit nem észleltem! — mondta a pályaőr.

— Köszönöm. Mi újság? — kérdezte.

— Nincs semmi, esik az eső — válaszolta a pályaőr és összébb húzta magán a kabátot. — Érdeklődtek, hogy elment-e már.

— Mennyi az idő?

— Még van bőven. Az 1719-es előtt leér — válaszolta a pályaőr.

Rálépett a pedálra, az őr megtolta a hajtányt. Hamar felgyorsult. Két ujjával tisztelgett.

— Minden jót — mondta és erősen kezdett hajtani. A lendület is segítette és azt is ki akarta használni

Érezte, hogy nem fázik, még talán melege is van. Csupán a tenyere volt nedves, amint rácsurgott az eső.

— „Mintha fújna a szél egy kicsit”.

Nem tudta viszonyítani, mert az eső továbbra is szakadt, a táj mint egy gyalult asztallap, olyan egyenes. Egyetlen fa sem volt a közelben. A táviróoszlopok drótjai himbálóztak. A szél erősödését csak a kanyar után érezte. Oldalba kapta. Nehezebben tudott hajtani. Teljes testsúlyával ránehezedett a pedálokra. A sebességet nem tudta tartani. Érezte, néha könnyebb, de volt pillanat, amikor teljes erejét beleadta.

A villanypóznák a szélben süvítettek.

— „Olyan ez, mint a zene, — mondta — mint valami csodálatos hárfa. Úgy zengenek a húrok, mintha egy láthatatlan kéz lágy, ütem nélküli dalt játszana rajta.”

Jó volt erre figyelnie. Egészen megfeledezett az esőről, meg a sebességről. A kart egyenletesen húzta. Egy útátjáróban a sínre ragadt, göcsörtös sár rázta magához.

— „Sietni kell!”

Belehúzott.

A vasút melletti kövesúton egy lovaskocsi poroszkált, két lóval. A hajtó kabátba bugyolálva ült az ülésen. A lovak szőre fénylett az esőtől, mintha lakkozva volnának.

— „Téged is kivertek?” — gondolta Kóródi István.

Hamar elhagyta a kocsit.

Az állomás jelzője megálljt mutatott.

— „Ez rám nem vonatkozik”.

Erősen figyelt előre. A vonatot nézte.

— „Be kell még érnem előtte”.

A váltókezelő integetésére lett figyelmes. Először nem tudta kivenni, mit akar. Százötven méter után már jobban látott.

— „Gyorsabban? Már itt volna a vonat? — tette fel a kérdést önkéntelenül.

A váltó kitérőbe állt. A nagy sebességtől, mint egy gyorsvonat, csatogva robogott át a kereszteződésen.

Ekkor vette észre, hogy a személyvonat a mellette lévő vágányon kijár az állomásról.

— „Hajszálon múltott — mondta. — Ez az átkozott eső az oka”.

*

A forgalmi irodában beírt a naplóba.

A telefon többször is élesen csengett. A forgalmista jegyezte az utasításokat.

— Értem, tehát pontosan 8.20-kor indítottad a tehert. . . nyolcvan tengellyel? . . . Jó, rendben!

Letette a kagylót.

— Nem késik semmit? — kérdezte Kóródi.

— Pár percet csak, de azt behozzák — válaszolta a forgalmista és tovább írt.

Kóródi az órát nézte.

— Akkor van még több, mint negyven percem.

— Csak nem akar elindulni?

—Ha lehet, elmegyek.

— Nem ér le addig Keréktóra!

— Negyven perc alatt? Bőven — válaszolta Kóródi és felállt, hogy induljon.

— A teher hátba megy. Nem veszi észre — mondta a forgalmista. Nem akarta, hogy elinduljon, de közben nem is marasztalta. Három éve ismerte már Kóródit. Tudta, az öreg kalandokba nem bocsájtkozik. Vigyáz az magára, nem mai gyerek már.

De azért mégis megjegyezte.

— Nem gyerekjáték az, főleg ilyen időben.

— Vigyázok. Ha nem érek le, kiteszem a hajtányt.

— Jól van! — mondta beleegyezőleg a forgalmista.

Kóródi köszönt és kilépett az esőre. Összegombolta a kabátot és felült a hajtányra.

Erőteljesen dolgozott lábával és karjával. Hamar felgyorsult, és az ütemre figyelt.

— „Ezt a tempót tartani” — mondta maga elé.

Figyelte a villanypóznák közeledését. Egész testével mozgott és úgy tűnt, mintha ugrálva közelítenének felé.

Később azt számolta, hány húzást kell megtenni két pózna között.

— „ . . . tizenhat . . . tizenhét . . . tizennyolc — számolta.

A következő két pózna már tizenkilencre volt egymástól.

— „Biztos távolabb van, vagy elvitettem az ütemet.” — gondolta.

Magas töltésen haladt. Az eső változatlanul esett.

Visszanézett.

A távolban, ahogy összefutott a két sín pár, fekete pont látszott.

— „A teher! — mondta — „Legalább az átjáróig el kell érnem. Ott kiteszem a kocsit.”

Újból erőteljesen dolgozni kezdett. Most lassabban gyorsult, érezte hogy a karja fáradni kezd.

A szél is erősebben fúj. A kanyar után teljesen szembe vágott. Úgy tűnt, mintha egy falnak ment volna.

— „Még kétszáz méter”.

Visszapillantott.

A tehervonat kocsijai jól látszottak már.

Újból számolni kezdte a póznák közötti távolságot.

— „ . . . tizenhét . . . tizennyolc . . . tizenkilenc . . . ”

Még mindig húsz méter.

— „ . . . huszonhárom . . . huszonnégy . . . ”

Most ért csak oda.

A lábában is érezte a fáradtságot. Hasogatta is.

— „A reumám. Fürdőre kellene menni. Kakasszéket ajánlották, vagy Szoboszlót.”

A hasogatás mintha erősebb lett volna.

— „A fene egye meg. Nem láb ez. Manó!”

Elérte az átjárót.

Fékezett.

Hallotta a mozdony éles sipját.

— „Nyugalom, mindjárt szabad az út” — válaszolta a sípszóra.

Az összekötő rúd elé lépett és lefordította a kis kocsit a sínekről.

Ahogy elengedte az átjáró lejtőjén még egy darabig tehetetlenül gurult.

A tehervonat nagy robajjal futott el mellette.

A mozdonyvezető integetett.

Kóródi az úttest közepén állt, vagy három méterre a sínektől.

— „Hová siet ez a marha?” — tette fel a kérdést.

A mozdony füstje az arcába csapott. Hirtelen még levegőt sem kapott. A fekete köd megfeküdte tüdejét, meg az egész vizes tájat.

*

A teher már messze járt, mikor Kóródi visszatolta a sínekre a hajtányt.

Felült. Lassan indított és később sem fokozta a sebességet.

— „Tényleg kár volt kijönni ebben a ronda időben.”

Kicsit haragudott is magára. Meg a lába is fáj. A karjában most jobban érezte a fáradtságot.

— „Nyáron elmegyek valami jó fürdőre. Melegvízűre . . . Csakis olyanra . . . Iszappakolást rakatok rá . . . ” — és már el is képzelte, hogy a forró iszap alatt izzad.

Hirtelen nagyot csattant a kis kerék és utána éles csörömpölést hallott a köveken.

Megállt. Leszállt.

Izgatottan indult vissza.

Aztán megpillantotta a rendellenesség okát. Vagy tíz centis darab hiányzott a baloldali vágányból.

— „Friss törés!” — mondta maga elé. — „A tehervonat. Ment vagy nyolcvannal az a hülye!”

Kezébe vette a kitört acéldarabot.

— A gyors! — kiáltott fel hangosan. — A teher után 9.04-kor szembe jön a gyors!

Izgatott lett.

— „Tenni kell valamit” — futott át az első gondolat — „Ha a gyors ezt elkapja, kivágja!”

Az acéldarabot súlyozta a tenyerébe.

— „Tenni kell valamit!” — ismételte meg.

Tett vagy három lépést.

— Szembe kell menni a vonattal!

*

A teher Kerektón a negyedikre futott be. Frankesz, a forgalmista az ajtóból figyelte. A telefon jelezte a gyorsot.

— Gyorsvonat érkezik. A második vágány mellett . . . — hallotta a hangosbemondó hangját. Nem figyelt tovább, mert megszólalt a telefon.

— Nem, nem érkezett még meg — válaszolta Frankesz a telefonba.
— Várjál, megnézem.

Letette a kagylót és kiment a peronra. A targoncástól kérdezte meg.

— Lajos, Kóródit nem láttad megérkezni?

— Honnan?

— Kintről, a vonalról.

— Nem! Nem láttam még ma.

Frankesz visszament és felvette a kagylót.

→ Tibor . . . halló . . . nem, nem érkezett meg. Régen eljött?
. . . Mi a fenét csináljak? — kérdezte a telefonba és közben kinézett az ablakon.

— Gyorsvonat indul azonnal . . . — hallotta újból a hangos bemondót.

— Tibor, a gyorsot nem tarthatom . . . gondolod . . . jól van . . . én elindítom . . . remélem, hogy figyel az öreg . . . Jó, visszahívlak.

Visszaakasztotta a kagylót.

Az indító a tárcsát a kezébe vette és kiment a peronra. Nézte a pályaudvar végét. A váltókig már nem is látott el az esőtől.

Felemelte a tárcsát, megadta a jelt.

A gyors halk rándítással, egyenletesen indult.

*

Kóródi István most nem törődött az esővel. A fáradtságot és a fájdalmat sem érezte már. Minden erejével dolgozott.

— „Most minden perc számít” — mondta maga elé. — „Csak késne egy kicsit. Nem sokat, három-négy percet. Az elég volna!”

Érezte a szél nyomását.

— „Az erdőig el kell érni.”

Teste súlyát is beleadta a húzásba. Érezte, hogy ugrándozva halad.

— „Az erdőnél kell megállítani. Ötszáz méter a féktávolság. Ha onnan nem fékez, akkor . . .” — nem is mert arra gondolni.

Szembe vele feltűnt a vonat.

— „Még legalább öt kilométerre van. Az erdő háromszáz méter.”

A szél mintha erősödött volna.

— „Nem, nem megy. Nem tudok odaérni. Ezt a vacakot is ki kell tenni.”

A vonatot nézte. Egyre nagyobb lett. A füst, mint egy félelmetes fekete szellem gomolygott körülötte.

— „Még mindig kétszáz méter.”

A vonat egyre közelebb ért.

Kóródi István nem érzett félelmet. A fáradtsága is eltűnt. Leugrott a mozgó hajtányról. Menet közben rántotta le a sínről és a mély árok felé vonszolta.

A töltés szélén elengedte, a piros hajtány kettőt perdülve zuhant az árokba.

Hirtelen fájdalom hasított a lábába. Odakapott. A szúrások elhomályosították tekintetét.

— A vonat! — kiáltott.

A vért nem is vette észre a kezén.

A gyors elérte az erdőt.

Felvonszolta magát a töltésre. Levett sapkával integetett.

— Állj! Állj! Állj!

A lába borzalmasan fájt. Nem bírt lépni.

— Állj! Állj! Állj! — kiáltott tovább és sapkájával köröket rajzolt a levegőbe.

A félelmetes fekete test egyre közeledett.

— „El kellene lépni!” — rémült meg a gondolattól.

A fájdalomtól mozdulni nem tudott.

A fekete szörny ott volt előtte. Hallotta a fékek csikorgását.

— „Kár hogy nem mehetek el a fürdőbe.”

Már csak a mozdonyra figyelt.

Aztán úgy érezte, eléri a kezével,nyújtotta is feléje.

— „Hideg vas az egész!”

Egy kormos arcot látott maga előtt. Aztán elsötétült minden.

Vasvári István

Összegezés

1.

Jósorsom:
voltál elegendő,
ami elérhető
e szélsőpört világban? —
Szüntelen parancsnak
szavában szolgáltam —
Minden hitben hittem:
hitem igazában!

2.

Homályban
éreztem havak tisztaságát,
perzselő fény-kéket,
juharfák vígságát,
szellemét a szélnek
és most úgy megyek,
hogy mindentől már égek;
kik félténének,
félnek,—
ég-földek porában
dadogó-jelekkel
próbáltam maradni
por forró jelének.

3.

Csak a cselekvőnek
van oldás, bocsánat,
ki hallgatott,
a némaságba hull csak.
Nagy volt az én hazám:
éltem minden multat
s minden eljövöben
érezem a hazámat.
Őnekik hajtsanak
mély májusok zászlót,
akik, ahogy vártam:
nem-múlóan várnak!

Újra!

Mint vár-csúcsról a zászlót lehajítják:
újra, s újra —
golyók közt feltűzni
újra, s újra!
Kapaszkodni fel a sikló magasba,
tekergő magasba, örvényes magasba,
dőlőben a létra, s mégis követ fogni,
va-körömmel óvni minden araszát már
annak a magasnak, hol kéz-remegéssel,
szem homályulással nap-vérpára minden:
így szakítok mindent üvöltve a tested
melegéig, erdő-homályáig pára-kín öledhez,
fel, fel a magasba: ha zászlóm levetnék,
rugaszkodnám érte újra felemelni, verejtékben,
könnyben szépen felemelni, üvöltöni, aztán
feltűzni a csúcra, mi a pillanaté,
pillanatig lángol, mégis úgy suhog,
mintha mindig lenne, mintha ott vérezne
árva sors a csúcson!

Ami szépség

Úgy rejtőzködtél előlem,
mint az isten,
ki nem megfeszítettetni jött le:
kít ha dicsértem, vagy vertem,
álom volt a fellegekben,
magam-szerettem, sebeztem,
csupán árnyékkodat láttam
a nekem-elmúló világban,
delemben legrövidebbet,
alkonyban ismét úgy, mint gyermek.
Úgy rejtőzködtél előlem,
mint alvónak holdfény a kertben,
úgy, mégis elrejthetetlen:
lángragyúlt fa puszta-hőben,
minden betűmben lélegeztél,
minden virágban virrasztottál,
több a szélnél és a szónál,
életem voltál,
örök-szép ábra,
ha csak rebbenő villanásra ...

Egész egével . . .

1.

Vén ebem: mély időm vonít,
a hársfa újra lángban áll,
a szél-csikorgó kapunál
elmulás tanít.
Szeretnék szólni valamit,
kapkodva futó őszt után,
úgy botlom, úgy, mint akit
egész egével fény vakít.

2.

Úgy dobtam magam szerelembe,
mintha a vak vén fényre lelne,
mintha utakat, fákat látna,
tűz-egyet tisztuló homályba,
úgy lestem jó emberi szóra,
mikor hallgatsz is, hallhatóra,
mit csillagok csillannak néha
nevezhetetlen szakadéokra —
benned, úgy mindent szeretve
lobbant fel hajnal-naplemente.

3.

Csak a csillagok
van ott, és a csillagok
is hallgatnak,
a néma éjszaka
Nagy volt az éjszaka
Ez a minden minden
a csillagok között
Gyökérig
mely májusok között,
akkor, ahogy várunk

Égszinkék bútorhuzat

Kecskés úr kibontotta a polcra doboitt csomagot, kezébe vette az égszinkék bútorhuzatot, aztán az ablakhoz lépett vele és sokáig nézegette, simogatta csettintgetve.

— Pataki úr, ezt nézze meg! Ilyen anyaggal öröm dolgozni. Csodálatosan szép pasztellszín. Mindig szerettem a pasztellszíneket.

— Egykutya, nekem egykutya, akármilyen a bútorhuzat — vetette oda Pataki. — Engem csak a lóvé érdekel. Hogy mit fizetnek. És csak azt tudom, hogy nem sokat.

— Nem sokat. Ugyan már, Pataki úr. Amikor én ilyen fiatal segéd voltam, mint maga, a felét sem kerestem annak . . .

— Akkor minek dolgozott?

— Örültem, kedves Pataki úr, hogy dolgozhattam. A régi világban . . .

— A régi világban? Csak ezt ne hallanám már. Az ember egy lépést se tud tenni, örökké csak ezt hallja: a régi világban így volt, a régi világban úgy volt. Mi közöm nekem a régi világhoz? Kölyök voltam és kész. Én nem akarok a régi világban élni, tehát nem is érdekel, érti, Kecskés úr?

Kecskés, az idős kárpitosságát elfordult az ablaktól. Sovány, keszeg ember volt. Hátán púp domborodott az örökös hajlongástól. Arca beesett, mintha az esztendők lerágták volna róla a húst. És szüntelenül köhögött. De nem tudta kiköpni az egész nap beszívott, szöszös port.

A félkör alakú ablak felső része hátrabillent. Így tudtak csak szellőztetni az üzlethelyiséget derékbavágó műhelyben. Valamikor külön nagy műhelyben dolgozott Kecskés úr ötöd, hatodmagával, de amikor Spechlik úr, a főnöke meghalt, ő javasolta az özvegynek, hogy az üzlethelyiségben rendezzék be a műhelyt is, mert így talán megmentheti az iparengedélyt.

— Értem én, értem — mondta Kecskés úr és szabni kezdte az égszinkék bútorhuzatot. — Pataki úr fiatalember, könnyebben megtalálja a helyét a világban. Bárhová megy, rögtön felveszik. De én, kérem, hová menjek, ha a főnökasszony felmond? Így is neheztel rám valamiért, pedig, kérem, én korán bejövök, ugye, mindig én megyek be a kulcsért hozzá és egy szót sem szólok, ha sürgős a munka . . .

— Ne izgassa magát, Kecskés úr! Magának nem mond fel, mert még egy ilyen ingyen robotost nem kap. Akkor meg a nagyságos asszony bezárhatja a kóceráját. Mert én, Kecskés úr, tudja meddig dolgozom ebben a deszkakoporsó-műhelyben, ahol ki se merek egyenesedni, mert beleve-rem a fejemet a plafonba? Amíg össze nem hozom a lakás árát. Azért is túlórázok. Abba a két szobába, ahol most az öregekkel, meg a testvérekkel lakom, nem vihetek asszonyt. Én pedig rettenetesen megúntam ezt a se ilyen, se olyan életet.

Az üzletajtó csengője hetykén csilingelt.

— Jó reggelt — kiáltott fel Spechlikné rekedten. — Volt valami?

— Csókolom, főnökasszony, semmi. — hajolt ki a kis korláton Kecskés úr. Nyájasan mosolyogva fürkészte a főnöknő gondosan kikészített, kissé puffadt arcát, mert szerette volna megtudni, milyen nap is vár rá.

Az asszony azonban gyorsan a sarokba sietett, szatyrárt a kis íróasztalra dobta, és leült.

Kecskést köhögési roham fogta el. Hiába nyomta szájára a nagy, kockás zsebkendőjét és kapkodta a levegőt, nem bírta elfojtani.

— Miért nem vesz be gyógyszert, Kecskés úr?

Kecskés intett, hogy már bevette, de úgy látszik, másikat kell feliratni, mert az nem használ.

Pataki leültette az öreget egy félig kész fotelre.

— Pihenjen csak — súgta.

Kecskés könnyelábadt szemmel lesett a feljáró felé.

— Ne törődjön vele! — legyintett Pataki.

Odalent az asszony telefonált.

A baráti összejövetel idejét beszéltek meg, aztán a szabónővel vitakozott sokáig.

Pataki nem figyelt a beszélgetésre, egyszerűen nem érdekelte, dolgozott dudorászva. Közben Kecskés feltápászkodott, a kiszabott bútorhuzatot kiterítette a heverőre, majd a szögesdobozt az állvánnyal közelebb húzta és a nagyfejű kárpitosszög csomóba belemarkolt. Úgyesen, gyorsan dolgozott. Előbb a négy sarkát erősítette le, majd pedig egyenletesen feszítette ki a huzatot. Kalapácsával szüntelen kopogott.

A főnökasszony befejezte a telefonálgatást, rágyújtott és ásítózva nyújtózkodott. Hirtelen, mintha most jutott volna eszébe valami, a lépcsőfeljáróhoz sietett.

A lépcső felső fokán megállt, körülnézett a fotel-, heverőkeretekkel zsúfolt műhelyben. Egy pillanatig Patakit nézte, aki melle közepéig feltekert trikóban dolgozott. De amikor hiába várt arra, hogy ránézzen, hogy visszamosolyoghasson, tekintetét az égszínkéék huzatú heverőre meresztette.

Kecskés úr, mi ez? — támadt az öreg segédre. — Nem megmondtam tegnap, hogy délután ezt haza kell szállítani! Mit csinált maga eddig?

— Dolgoztam, csókolom . . .

— Dolgozott? Mit?

— Ugyebár . . .

— Semmi ugyebár — lépett beljebb a főnökasszony. — Unom már az örökös magyarázkodását. Itt dolgozni kell. Hogy képzeled maga ezt Kecskés úr? Hogy én fizessek, közben meg csak szöszmötöl, mint egy cukros bácsi.

Pataki felemelte fejét. Az asszonyra nézett. Arca, nyaka és feszesre szorított nagy mellehalmának teteje piros volt. Mint a napon érett cseresznyepaprika. Kis, gömbölyű méregzsák, gondolta. Biztosan szeplős, még a vastag combja is, mosolygott magában.

— De kérem . . .

— Határidőre vállalom a munkát, le is kell adnom, itt nem lehet totojázni, érti Kecskés úr?

El kell kapni egyszer ezt a nőt, harapott szája szélébe Pataki, mert addig ez nem nyugszik. Az utóbbi időben minden napjukat megkeserítette az asszony veszekedése. Mindig kevés volt az, amit végeztek és sohasem volt jó. És hol neki esett, hol meg Kecskésnek. De Pataki a legnagyobb veszekedések után is csak vállát rángatta: engem nem érdekel, csak fizessen. Már el is felejtettem. Kecskés úr, maga is füttyüljön rá!

Kecskés azonban a nagyobb veszekedések után még másnap is izgatott volt. És szomorúbb, és többször fogta el a köhögési roham.

— Most is, mit tátja a száját, mint egy kölyök, ha szoptatós dajkát lát, miért nem dolgozik közben?

— Kérem, én, ugyebár . . .

— Na, rajta, dolgozzon . . . Magát úgy kell biztatni, mint az asszonynak az urát az ágyban a kötelességére. Siessen, érti?

Megfordult és gyorsan lement a lépcsőn.

Kecskés fátyolos tekintettel nézett Patakira. Pataki mosolyogva legyintett, aztán jobb kezének mutatóujjával megkopogtatta a homlokát. Bolond ez a nő.

Az öreg segéd még serényebben mozgott, kopogott a kalapáccsal. Kockás inge csontos testéhez tapadt, átmedvedett. A szellőztetőn alig jött be egy kevés levegő.

Amikor Kecskés a heverő másik oldalára ment, odasúgta Patakinak.

— Hallotta? Pedig, Pataki úr, maga a tanú, hogy hajtom magamat. De kérem, hiába az igyekezet . . . Nem sokáig bírom így . . .

— Ne törődjön vele, Kecskés úr! Holnap rajtam a sor. Ha nem kapja el a gépszij, ha nem nyugszik meg, isten bizony én kapom el, de azt megemlegeti.

— Meg kell őt is érteni, kérem.

— Meg, meg. De, ha én elkapom . . .

A levegőben csavarintott egyet, mintha egy csirke nyakát tekerné ki. Kecskés ismét sebesen kezdett dolgozni, Pataki is rákapcsolt. Tulajdonképpen mi tartja itt? Az a napi ötvenes, amit túlórával megkeres. Mert kell a pénz. Így nyugodtabban gyűjtögeti a pénzt, mert ruhára is jut, meg haza is adhat. Volt úgy is, hogy egy vasárnap kétszázat legombolt a főnök-nőtől a sürgős melóért. Hol tehetné meg ezt másutt? Sehol! Sem állami vállalatnál, sem szövetkezetben. De ez istentelen munka, amit az asszony mellett már nem vállalhat. Mert melyik bolond asszony az, aki engedi, hogy minden este holtfáradtan feküdjön mellé az ura?

Az öreg segédet ismét gyötörte a köhögés. Homloka veritékben úszott, az arcára rakódott porban barázdákat húzott egy-egy legördült csepp.

— Üljön le! — szólt rá Pataki. Üljön le — ismételte meg, amikor látta, hogy Kecskés a feljáró felé les.

Az öreg leült, balkezébe fogta zsebkendőjét, törölgette arcát, közben ravaszkásan Patakira hunyorított és a kalapáccsal veregetni kezdte a heverő lécét. Pataki füttyentett. Tanul az öreg, gondolta. Túljár a pulykamérges tyúk eszén.

Az üzletajtó csengője felberregett. Megkönnyebültek. Amíg az ügyfél ott van és egyezkedik, a főnökasszony se lát, se hall. Kecskés nehezebben szedte a lélegzetet. Hátrahajtotta fejét.

— Csak a köhögésem szűnne meg. Néha hajnalban a köhögésemre ébredek, olykor egy óra hosszát is krakogok, aztán meg nem tudok elaludni — mondta halkán az öreg. — Egy ismerősöm Tapolcát, Miskolc-Tapolcát ajánlotta. De oda nem utalnak be. Különben, ha beutálnának, akkor se mennék el. A feleségemet nem hagyhatom. Ő is beteg. A gyerekek felfelszaladnak ugyan, de nekik is megvan a maguk gondja, baja.

— Mindenkinek . . . Adja csak ide a szöveget, körülverem én egy pillanat alatt, addig meg csücsörésszen . . .

Kecskés tekintetét a feljáró felé fordította, fülelt, hogy nem szalad-e fel a főnökasszony. Amikor ismét csilingelt a csengő, tudta, hogy elment a vevőféle, felállt, odalépett a heverőhöz. Tenyerét nadrágjába törölte, aztán végigsímitotta az égszínkéék bútorhuzatot.

— Nagyon szép anyag. Ilyen anyaggal öröm dolgozni — mondta.

— Öröm a fenét. A meló, meló, Kecskés úr, akkor is ha prima anyag, akkor is, ha maradék áru! Ne legyen már olyan szentimentális! Ha legalább többet fizetne érte — integetett lefelé, ahol a főnökasszony üldögélt.

— Ja, kérem, valamikor úgy volt.

— Valamikor? Az már magát sem érdekli Kecskés úr, mert már egyformán fizetnek a melóért, akkor is, ha lóg egy keveset, akkor is, ha agyondolgozza magát.

— Ezt a kevés időt már csak szeretném kihúzni valahogy . . .

— Kihúzza.

— Csak itt — kopogtatta meg a mellét — egyre nehezebb. Fulladok.

— Na, fejezze csak be és szóljon a főnökasszonynak! — mondta Pataki és visszament a fotel kárpitozásához, feszítette ki a hevedereket.

Két óra múlva Kecskés boldogan mosolyogva nézte a befejezett heverőt.

— Gyönyörű. Szinte sajnálja az ember, hogy használni fogják.

— Pedig azért csináltatták, Kecskés úr. Ezen is úgy fognak aludni, meg kamatyolni, mint a többin.

— Szép, nagyon szép — mondta az öreg, mintha nem is hallotta volna Pataki szavait. — Mindig ilyen szép pasztellszínű kárpitos bútorra vágytam . . .

— Vágyott?

— Vágytam bizony, de ez olyan drága volt, hogy csak vágytam rá . . .

— Én meg nemcsak vágyini fogok rá, hanem meg is csinálom magam-

nak, ha beledöglök is.

— Maga még fiatal, Pataki úr. De amikor én ilyen fiatal voltam . . .

— Tudom, tudom — nevetett Pataki. — Más világ volt. Ez az én szerencsém, mert engem a guta megütne, ha most lenne az a „más” világ.

— Trécselünk, trécselünk — csapott le rájuk az asszony. Nem vették észre, hogy mikor jött fel. — Én meg fizessem magukat, mi? Fürdős kurvának néznek, aki örökké sírok maguknak, hogy dolgozzanak is azért a pénzért, amit kiszednek belőlem. Kirúgom magukat innen. Mehetnek a francba. Én nem rimáncodom. A pénzemért kapok még embert, olyat, aki dolgozik is. Értették?

— Miért? Mi talán nem dolgozunk? — Pataki ledobta a hevedert. Kecskés eltolta a szögesládát.

— Kész. Készen vagyok, főnökasszony. Éppen szólni akartam . . .

— Szólni?

— Igen. A Pataki úrral csak egy szót váltottunk. Siettem, kérem . . .

— Fogja már be a száját! Tegyük le ide a feljáró mellé és kezdjen a fotelágyhoz! Ezt rögtön elviszik innen, azonnal telefonálok, hogy kész.

A feljáró mellől elrakták a kereteket, óvatosan odatették a heverőt, úgy, hogy ha jön a tulaj, könnyedén leereszthessék a lépcsőn az üzletbe, aztán vihessék ki a tehertaxira. Mert az is az ő dolguk, a trógerolás.

— Itthagynom ezt a deszkakoporsót. Az ember majd megfullad itt és akkor még a képembe másznak — dohogott Pataki. Aztán arra gondolt, hogy azért ma is muszáj lesz túlóráznia, mert kell az az ötvenes.

Segített feltenni a bakra az új keretet.

— Másutt se jobb, Pataki úr. Túrni kell — bólogatott Kecskés. Kopott fekete sapkája szürke volt a portól: mint az arca.

— Túrni? Az istenbe!

— Kerülni kell a veszekedést!

— Hát lehet?

— Muszáj. Én ma nem túlórázom, inkább elmegyek. Az én szimatom nem csal. Ma olyan kedve van, hogy baj lesz. Nem akarja abbahagyni.

Lentről nem szűrődött fel semmiféle hang. Az asszony már negyedszer tárcsázott egy számot, de szüntelen foglaltat jelzett. Lecsapta a kagylót, elővette a könyveket és egyeztette a számlákat. Könyvelt. Összeadott, kivont. Az adóját számítgatta. Aztán a segédnek fizetendő összeget. Nem érdemlik meg, vörösödött el az arca, csak kilopják a zsebből a pénzt. Újra tárcsázott. Hiába.

Felment a lépcsőn.

— Ez a dög úgy sürgette, most meg nem tudok vele beszélni, hogy vigye innen a fenébe ezt a heverőt, mert nincs hely, meg kell a pénz. Egy ezressel tartoznak.

Kecskés már a fotelágy kárpitozását készítette elő sürögve-forogva, hogy lássa a főnökasszony: dolgozik ő, termel ő, behozza ő azt a pénzt, amit kifizet neki a főnökasszony, be bizony, kétszeresen is.

Pataki megszokott, tempós mozdulatokkal dolgozott: hallgatni arany.

Ma valóban nagyon paprikás a méregzsák.

— Lemegek. Mégegyeszer telefonálok. Úgy sürgették, hogy otthon is felhívtak. Most meg . . . Na, dolgozzanak, dolgozzanak . . . !

Az asszony türelmetlenül próbálta hívni a számot. Végre kicsengett. Sokáig nem vette fel senki a kagylót. Aztán egy ideges női hang: Tessék. Vendégek érkeztek. Majd holnap reggel. Nem dől össze a világ. Persze, hogy nem. Igen, reggel, reggel.

— Jó éjszakát, főnökasszony! — köszönt Kecskés abban a pillanatban, amikor az asszony letette a kagylót.

— Hová megy maga, Kecskés? Nem akar dolgozni, mi?

— Orvoshoz megyek. Most nem túlórázhatok. A köhögésem erősödik.

Gyógyszert kell felíratnom, de holnap . . .

Már az ajtó előtt állt, kinyitotta, kilépett rajta megkönnyebbülten.

Az asszony megállt a feljáró fele útján.

— Sírba visz ez az öreg. Kirúgom, kirúgom.

— Ledolgozta . . .

— Mit? Annyi a munka, hogy ki se látszunk belőle, ő meg elmegy. Ha derogál neki a meló, menjen a francba a vén strici. Biztosan vitte a fene a talponállóba. Leszopja magát, aztán reggelre nem marad ereje dolgozni.

— Az öreg nem iszik — mondta Pataki nyugodt hangon. — De rossz hallgatni, ahogy köhög.

— Mi közöm a köhögéséhez? Nem ingyen köhög.

Feljebb ment.

— Meg honnan tudja azt maga, Pataki, hogy nem iszik, mi? Ittak már együtt?

— Nem.

— Akkor semmit se tud. Én viszont tudom, hogy mennyit bír bevedelni. Én tudom, nagyon is jól tudom. De most már kirúgom a hasznavehetetlen vén trotyliját.

— Dolgozik, mint egy barom.

— Dolgozik? — nevetett fel az asszony gúnyosan. — Több haszon lesz egy inasból. Érti, Pataki, egy inasból. Nekem is, magának is. Felelem-ném a fizetését.

Pataki elengedte a hevedert. A polcra levett egy cigarettát, rágyújtott.

— Mennyivel?

— Megegyeznénk. Ha az inassal elvégzi a munkát.

Pataki kifújta a füstöt. Az asszonyra nézett.

— Mégis?

— Két forinttal, érti, Pataki.

— Kevés.

A cigaretta a szájában lógott.

— Majdnem ötszázzal több egy hónapban. Az magának kevés?

— Attól függ — lesett Pataki a főnökasszonyra.

— Mitől?

— Hogy miért kapom. Mert, ha az öreg helyett is nekem kell elvégezni a munkát, akkor kevés.

— Az inassal.

— Az csak lábatlankodik.

— Hát mennyit akar?

— Öt forint emelést. Öránként.

— Menjen a fenébe! Hülyének néz, akit csak úgy ráz át, ahogy akar?

— Maga akar átrázni főnökasszony. Kirúgja az öreget, és velem akarja elvégeztetni a munkáját is.

— Pataki, azt hittem, hogy magának több esze van. De éppen olyan hibbant, mint az öreg.

Amikor Pataki elköszönt, az asszony éppen csak biccentett. Bedilizett teljesen, gondolta Pataki. A közeli talponállóban megivott egy pohár hideg sört, és már indulni akart, amikor kissé tántorogva mellé lépett Kecskés.

— Sosem iszom, de most örömben két féldecit is megittam egy szakival.

— Örömben? — csodálkozott Pataki. Ugyan milyen öröm érhette az öreget?

— Kiírt az orvos. Na ez, nem öröm. De találkoztam egy szakival. A sógora kárpitós műhelyében dolgozik. Éppen keresnek egy embert. Meg is egyeztünk. Átmegyek. Én mondom fel a főnökasszonynak, hihhi, ha kiír az orvos. Érti, Pataki úr? Isten éltesse! De maga egy szót se szóljon! Hadd essen majd a nagy fenekére a meglepetéstől. Elvitték a heverőt. Szép munka volt. Micsoda anyag! Az az égszínkék bútorhuzat.

Csettintett ujjjaival, aztán szó nélkül otthagya Patakit.

Pataki reggel egy pillanatig töprengve állt az üzletműhely előtt, aztán hirtelen rádöbbsent, hogy az öreg nem jön, beteg, elindult a főnökasszonyhoz a kulcsért. Csak azt tudta, hogy a harmadik házban lakik. A névtáblán kikereste a nevét.

Gyalog ment fel a második emeletre.

Az asszony csak megnyitotta az ajtót és nyújtotta a kulcsesomót, de hirtelen viszakapta a kezét.

Pataki, maga jött? Hát az öreggel mi történt? Na, jöjjön be!

— Nem tudom. Tegnap orvoshoz ment. Biztosan beteg.

Az asszony összehúzta magán a pongyolát. A kulcsesomót kezében szorongatta.

— Beteg? Amikor itt a sok munka? Még ilyet! . . . Mondja csak, Pataki, gondolkodott azon, amit tegnap mondtam?

— Hát . . .

— Jöjjön be a szobába, ne itt beszéljünk! Rendetlenség van ugyan . . .

Előre ment, néhány apró fehéreneműt összekapkodott.

— Nos? Gondolkodott?

— Én melóznék, ha kell, de akkor tudni akarom, hogy van-e eredménye — dörzsölte össze ujjait.

— Értem. Üljön csak le! Értem. Nézze, Pataki, három forintot emelek, mert tudom, ha akar, dolgozik.

Pataki nem mozdult a szoba közepéről.

— Nálam van és lesz is munkája, Pataki, ha megegyezünk . . .

— Nem rajtam múlik — mondta.

— Nem? — nevetett fel az asszony. — Egyszóval csak rajtam?

— Mert ugye az öreg helyett is el kell végezni a munkát.

— Az öreg helyett? Kit érdekel az öreg. — Az asszony legyintett. Közelebb lépett Patakihoz. Alig ért a válláig.

— Idehallgass Pataki — tette a segéd vállára a kezét — emelek még egy forintot, érted? De akkor minden reggel te jössz fel a kulcsért, érted, Pataki? Neked kell jönnöd. Meg este, ha bezársz, és akkor, akkor majd megint emelek. És meglesz az ötforint emelésed.

Forró tenyerét Pataki tarkójára szorította.

— Akkor megegyeztünk, Pataki?

A segéd bólintott.

Az asszony hónaaljág húzta a takarót és nézte, hogy öltözködik Pataki.

— Nyisd ki azt a kis szekrényajtót! Önts magadnak egy pohár konyakot! Meg nekem is. Ilyenkor nagyon jólesik.

Pataki szó nélkül tette, amit az asszony mondott. Milyen rózsaszínű a karja még most is, mintha lázas lenne, gondolta, amikor átnyújtotta a poharat. Megitta a konyakot, aztán lassan oldalra hajtotta a takarót az asszonyról. Meglepődött. Csak most látta, hogy milyen kihívóan, hetykén, feszesen nyújtózkodik előre a nagy holdudvarú két halom.

— Menj most! — mondta az asszony, amikor a segéd lehajolt és megsímogatta. — Lehet, hogy érte küldenek az égszínkép huzatos heverőért. De az ezer forint nélkül ne add oda!

Pataki fütyörészve indult a műhelybe. Az üzlet-műhely előtt, a rollónak támasztott háttal Kecskés ült.

— Kecskés úr, mit keres itt?

Kecskés véreres szemét ráemelte. Tekintete vizenyős, zavaros vol.

— Láttam amikor bementél a ringyóhoz. — zihálta. — Szóval összefogatok? Kitúrtok. Engem, az öreget. Aljas dög vagy te, Pataki, nem szakí. Hogy megkapd a nőt, kitúrsz, elzavarsz betegen. Kiveszed a számból a falatot, mert öreg vagyok. Te senkiházi!

Feltápászkodva és káromkodva, dülöngélve elment.

Pataki szólni sem tudott a meglepetéstől. Sokára ocsúdott. Akkor teljes erejéből belerúgott a rollóba.

— Az úristenit ennek a rohadt világnak! Mintha én tehetnék erről!

Jobbágy Károly

Örök párbeszéd

ADÁM:

Ne nézz hátra!
Úgy is tudod, hogy én jövök mögötted,
S ha visszagondolsz rá, emlékszel is,
hogy időtlen idők óta járok a nyomodban,
te özléptű, riadt-tekintetű.

Ne fuss előlem!
Úgy is tudod, hogy nincs hová menekülnöd,
kicsi a világ, mindenütt utólérlek,
s rádszegezem vádoló tekintetem:
Miért nem akarsz az enyém lenni?

Ne fogd be füledet!
Mindenütt hallod ziháló lélegzetem
s ereim hangos dobszavát,
s szíved már ehhez próbál igazodni.

Mert
 meglehet, hogy csak **hisztéria**
a szerelem és ahogy egy orvos mondta:
alhasi vérbőség;, de ha körülnézel e földön,
ami szép — ebből született,
pelyhes madarak, villogófogú medvék,
zsurlók, pálmák s óriás jegenyék.

Hajtsd le a fejed, ne ellenkezz tovább!
Add meg magad,
 s állj meg,
 míg utólérlek!

EVA:

**Míg szólsz hozzám és rutinos szavakkal
És sokszor próbált szép tekintetteddel
Mérciskéled az utat felém,
Magad sem látva, mit akarhatsz tőlem:
Könnyű szédülést, vagy örvénylő vihart,
Nem tudod, hogy rég bennem élsz már.**

Szemedből nézem szánalmas magam,
Mint épít gyáván falat közénk
Félbemaradt mozdulatokból, hideg szavakból,
Egy fehér mirtusszal megvert nemzedék
hideg képmutatásából.

És míg vallasz indulataiddal,
Belőlem szólsz a piros félhomályban.
Hiába menekülök bűvös körödből,
Úgy futok előled, hogy viszlek magammal.

ADÁM:

No, ugy-e jó?
És nem is bánod,
hogy konok voltam és betörtem hozzád,
s felgyújtottam körülötted a világot.
Lomha békéd és könyveid nyugalma
helyett e csendes, szép csatározások
rabolják el a délutánjainkat.
De ne sajnáld, mert ez a teljes élet!
Hazugság e nélkül a világ.
A lét titkainak kapuja csukódik ránk,
s a legszebb öröm,

amikor ágyad ringat.
(Akár a boldog állatok
— lihegve és fel felhorkanva —
birkóztunk, — bőröd csillogott
s áttüzesedett arcod hamva.

Szép, csontból, húsból faragott
szobrom, te fölöttem toronyló,
lehúnyom szemem, te vagy ott
éjszakáimra felfeszítve.)

Úgy-e jó így, nagy futások után,
a nagy magasba-kapaszkodások
múltán elnyúlni egymás mellett?

Este van. Besötétedett.
Elnyugszanak a ménesek,
a futkosók, a horkanók,
A korom éjben más nem világít,
csak a melled,
ó, csak a melled!

ÉVA:

Én nem élek már napok óta, csak benned és
[általad kedvesem.

Messze van tőlem most a világ, csak magamra
[figyelek,

Meg Rád, aki testemnek zárait felnyitod
És egy új kozmoszba röpítesz magaddal.
A tárgyak megszöknek előlem
És az emberek két fényév távolságból szólnak hozzám.
Alomköd ül a valóságon és álom lesz az érzékelhető
[valóság.

Jössz és mész — ez az új mértéke az időnek,
üzenetet csak hangod hoz az ajtón túlról,
Mellyel magunkat egymásba bezárjuk.
Ne kérdezd — ki tudhatja? — meddig tart sorsunk
[összefonódása.

Egy életet átélhetünk rövid idő alatt.
Sejtjeink őrzik majd egymást, ha már tudatunk
Más felé fordul, vagy fénye kihúny örökre.

ÁDÁM:

Mi van veled?

Itt vagy és mégis távol.
Hideg szemed lassan átsiklik rajtam
s nem torpan meg villámot vetve nálam,
mint nem is oly rég, mikor rámtaláltál.

Búcsúzni készülsz?

Hová, merre mennél?
Hideg a világ, senki nem takar be,
s ha hőség tombol, csak én vagyok árnyék,
amely megment, ahová meghúzódhatsz.
Mi taszít tőlem? és kihez, mi csábít?

Hogy én?

Hogy rajtam érzed ugyanezt?
Hogy én lettem merengő, eltűnődő?
Hogy én mennék, ha kezéd elereszt?...
Fáradt vagyok csak. Ne vedd észre rajtam.

S talán igaz, hogy két szemem lehúnyva
látni vélem az elveszett szabadság
hajdan bekószált, izgalmas világát...

A véletlen találkozásokat,
éjszakákat az új, idegen ágyban,
soha többé nem hallott nevetések
csiklandozzák fülemet izgatóan...

De ne búcsúzz! Még fázom nélkülüled,
el sem tudom képzelni a világot
napfényt hintő meleg mosolyod nélkül,
mélybevonó ölelése nélkül.

(Mikor a ruhám nálad levettem,
egyszeriben védtelen, csupasz lettem,
s az is maradtam, már hiába
öltözöm bármi maskarába,
sisakba, vértbe . . . — páncélinget
ölthetek, semmi nem segít,
tekinteted átveri mindet,
s belát kis-gyermek énemig,
ahol sarokba félve megbútt,
riadt kölyökként sírdogálok . . .

Nagyanyám letérdeltetett
a két ágy közé büntetésből
a nagy, kék, zsirosbödön mellé.
Fölöttem aranyos keret.
Szűzanya néz rám — mindig rám néz —
Konokul megbúvok alatta,
vígasztásul, könnyes szemmel,
lopott, hideg zsírt nyalogatva.)

ÉVA:

Nem búcsúzom. Magam kellene megtagadnom
Ha téled elszakadnék.
Az éjszaka felé fordulni nem akarok.
a semmibe visszahullani nem akarok.
Szívósan törnek a növények a fény felé
A föld alól, a föld felett is
Ha sötét sarokba állítják őket;
Te napja lettél lelkem legjobb indulatainak,
melyben gunnyasztó csiráim szárba szöktek
sugaradtól.

Nem hagyhatom pusztulni immár.
Mégfúrom kutadat
a szép szerelem jogán,

ha inni nem adsz vizedből.
Megrontom kovászodat
a jó szerelem jogán,

ha enni nem adsz kenyeredből.
Szétszórom parazsodat
az élet jogán,
ha nem juttatsz melegedből.

ADÁM:

Nem történt velem semmi, semmi.
Szeretlek is, de elfáradtam.

Bika-bánatok megtiportak,
régi derűmnek vége van.

Fáradt vagyok a bujdosásra,
kilépek hát az úrhajódból,
száguldj tovább valaki mással!
Engedj zuhanni egymagam!

Biztonság kell a szerelemhez,
határtalan hit önmagamban,
hogy jogom ez, s mindig velem lesz
a jószerencse, hír s a hit...

Fordulj el drágám! — siess innen,
keress magadnak győztesebbet!
S most én mondom: ne nézz rám vissza,
mikor önvérem elborít!

EVA:

Szabadulj hát!

**Szállj csak gyönyörű madaram!
Felbontom az együtt szőtt köteléket.
Ne béklyózzon megúnt szerelem,
sem vélt kötelesség,
sem szemem könnyörgő sugára.**

Tiéd a világ,

**szállj hát gyönyörű madaram!
Fürödj új napok sugarában.
(Megjelöltelek magamnak örökre,
úgyis veled leszek,
ha emlékem is kihull belőled.)**

Kerekecske-gombocska

I

Indalinét takarítás közben érte az éles, kurta csengőszó. Domsits állt az ajtóban daliásan, kreolbarna mosolyával.

— Csókolom kezét. Szabad egy szivességre kérnem?

Az asszony önkéntelenül összebbvonta magán nagyvirágos pongyoláját.

— Pénzt várok, de nincs időm tovább maradni. Ha átvenné részemre.

Ez alatt a két praktikusan szabatos mondat alatt Indaliné úgy érezte, Domsits sötét, röntgensugarú szeme végigtapogatta gömbölyded formáit. Egy tapodtat sem hátrált volna, mert még egyedül marad ezzel a szoknyabolonddal a tenyéryni előszobában, ahol épp annyi a hely, hogy a falnak szorítsák.

— Nem hiszem, hogy a postás kiadja, — mondta elszürkült hangon. még mindég pongyoláját markolva.

Domsits vállán átvetve viselte esőköpenyét, mint kendőjét egy torrero. Sűrű, hullámos haja, gonddal nyírt bajuszskája, gyöngyház nyakkendőtüje mind egy hivatás jelvényeiként hatottak az asszonyra.

— Majd rámosolyog szépen, — s mindjárt megmutatta, hogyan képzeli. Aztán udvariasan elbúcsúzott s indult a lépcsőn lefelé.

Indaliné becsukta az ajtót, szárazat nyelt. Bement, tanácstalanul nézett szét a szobában, mintha elfeledte volna, hol hagyta abba a portörleszt. A szék támláján férje barnaszínű házikabátja maga az otthonos biztonság. Fölemelte a telefonkagylót, letárcsázta a számot. Még nem tudta, mit akar mondani, arra vágyott csak, hogy a hangját hallja.

De Indali hivatala makacsul mással beszélt.

2

Jutka az alacsony irattartón ült és időnkint ilyeneket mondott a telefonba:

— És akkor mi van? ... No jó, hagyjuk! ... Persze, az lenne neked egy műsoron kívüli vasárnap! — közben lógázza hibátlan ívű lábát s elfintorodott, mert fölfedezte, hogy harisnyáján fut a szem. A vonal tulsó végén egyenletesen duruzsolt a kitartó bariton.

A sarokra állított íróasztalnál Máderné főzőkanálból hegyezett kötőtűi vívtak egymással, mert vastagszálú kötés a divat. Micsoda harc volt megszerezni ezt a csauszínű fonalat! Már fehéret akart festetni, mikor az unokahuga meghozta Bécsből. Klári a gépiróasztalnál tízóraizott és odaadón hallgatta Máderné készülőkardigánjának történetét.

Indali fölpillantott fuvarleveleiből. Komoran, szemrehányón. Lekopantotta golyóstollát. Semmi hatás. Máderné már a kötésmintánál tartott. Jutka elunta a negyedórás telefonbeszélgetést:

— Most ugysem tudunk megállapodni semmiben. Hívj holnap! — s megnedvesített ujjával pecsétet nyomott a futó szemre. Odapördült Klári elé: — Mit hoztál tízóráira?

Indali széke keményen megreccsent:

— Átmegek az irattárba!

— Mert ez a női szakasz még megbolondít! — fuvalázta utána Jutka, amint bezárult az ajtó. — Micsoda nikotex-pasas!

— Füstszűrős nikotex! — legyintett Klári, aki pedig nagy dohányos hírében állt. Kicsippentett egy uborkaszeletet Jutka csomagjából és diadalmasan a magasba tartotta: — Kicsi asszony, kicsi otthon, házikoszt reggeltől estig!

Máderné ölébe eresztette a kötést:

— Nono! Az ilyen jámborképűek a legnagyobb disznók! Én nem lepődném meg, ha kéjgyilkosságon törné a fejét!

A lányok mulattak. Egyszerre megjelent előttük Indali, amint foszforoszkaló szemmel kuszik elő a szabadsághegyi bokrok közül, s véres kését a fübe törölgeti.

— Én mesélhetnék nektek egyetmást. Értek már meglepetések az életben. — Máderné sötétén elhallgatott.

Indali sorsának fonala ekkor feszült meg a három párka ujjai között. De ő maga még boldog tudatlanságban kotorászott az irattár poros polcain.

3

A g.-i kiszállásra alig egy hét múlva került sor.

Indali mellé Klárit osztották be. Szobát foglaltak számukra, mert egy nap alatt nem végezhetik el a g.-i telep ellenőrzését.

A vonaton Klári be akart menni az étkezőbe, de Indali takarékos lovagiassággal elővette felöltője zsebéből a zsirpapírba csomagolt két sonkás zsömlét, s megosztotta vele. Más aztán nem is történt, Klári kifelé bámult az ablakon, dudorászott közben, míg Indali keresztretjtvényt fejtett.

A szállóból egyenesen a telepre mentek s ott is maradtak a munkaidő befejeztéig. A nap enyhén sütött még, a tornyok mögül kékesen rajzolódtak ki a környező dombok.

Indali a főtéren a Széchenyi-szobrot kezdte lelkiismeretesen tanulmányozni.

— Mi az, ezt is leltárba akarja venni? — szól rá a lány. — Jöjjön, sétáljunk inkább egyet.

A férfi gondterhelten huzgálta kesztyűjét.

— A múzeum, sajnos, zárva van már.

— Kit érdekel a múzeum? Van itt valami liget, mindenféle díszcserejével.

Indalit meglepte Klári botanikai érdeklődése. A park csavaros útjain a lány bizalmasan belékarolt:

— Tudja, hogy fura dolgokat suttoznak magáról odabenn?

— Rólam?

— Csak ne adja az ártatlant!

A talpig tisztviselő-szürkébe öltözött Indali megrendült.

— Sötét kaméleon maga, — fogta andalgósra léptüket Klári. — Mondja, mindig így főzi a nőket?

— Nee-nem egészen értem . . . hoo-hogyan gondolja?

— Milyen angyalian dadog! Ezt a stílust eszik a pipik, mi? Bevallhatja, most civilben vagyunk! Még bele is pirul, örület! Szédíteni akar? Ezért bulizta ki ezt a hivatalos utat kettesben?

Indali nem tudott mit kezdeni a hóna alá furakodott lánykarral. Az egészben volt valami végtelenül valóságosan. Zavartan megtorpant.

— Épp itt kell lehorgonyoznia előttük? — intett a padon megbújó pár felé Klári. — Hagyjon mást is érvényesülni.

Visszafelé Indali szorosán hátrakulcsolta kezét, nehogy a városban is karonfogva vonszolják végig. Hosszan időzött szobájában, hogy húzza az időt. A lány már az éttermi asztalnál várta vacsorához. Feszeltgőn ült le, megreszelte torkát, ahogy odahaza, értekezleten szokta, fölszólalás előtt.

— Tulajdonképp . . . szerettem volna . . . megkérni valamire . . .

— Inkább vacsora után, jó? Meghalok az éhségtől! Nézze, van velő-rózsa rántva! Tartárral! Imádom!

Indali rágta az örömtelen bécsiszeletet. Az egyoldalú társalgást Klárirra bízta. Akár egy patak csobogna mellette. Később, a feketénél a lány finoman odanyomta ruganyos mellét Indali karjához, s félig leeresztett szemhéja alól delejezőn megkérdezte:

— Mire is akart kérni az előbb?

A könnyed érintés újszerű volt és szokatlan, mint az első zuhanás a hullámvasúton. A férfi lesütötte szemét s az elszökött mondatot kereste.

— Az volt a fejemben ,hogy . . . izé . . . holnap, holnap, ha bemegegyünk, nem szabad elfelejteni . . . de mit is? Ejnye, látott már ilyet? Épp a legfontosabb . . . — diákkorának kétségbeesett szalmázásai rémlettek vissza.

— A józanságával őrzíti meg az embert! — suttogta a lány premierplanból.

Ebben a meghitt pillanatban bukkant föl a bejáratból Domsits, a veszedelmes hírű, daliás Domsits. Vidáman köszöntötte Indalit, jobbját a magasba lengetve bajtársiasan, az üdvözléssel mintegy gratulálva.

— Ki ez? — érdeklődött Klári.

Indali kihajtott egy nagy pohár szódát ,csak aztán válaszolt:

— A szomszédunk, otthon . . .

Klári csupa kedvesség lett:

— Azért még nem kell elkeserednie, — s fejét vigasztalóan odaejtette Indali lejtős vállára.

4

Allt a rideg szállodai szoba ablakában, s táncoltak előtte a domboldal távoli fényei. Az előbb vált el a folyosón a lánytól, fülében volt még utolsó mondata: „Aztán nehogy megpróbáljon éjszaka beszökni hozzám a 126-osba!”

Fejét a hűvös üvegnek hajtotta. Gyomrában az az ostoba hullámvasút-kevergés. Ha akkor, az első pillanatban fölkel, odainvitálja asztalukhoz Domsitsot, önként kilép a játékból. Azok ketten mar a parketten csoszognának és ő nyugodtan hajthatná álmra fejét.

Megfordult, mintha beérhetné még az elszalasztott alkalmat. Talán még ott találná az étteremben Domsitsot, mnidjárt megmagyarázná neki. . . csak hogy az már nem az igazi. Tagjai megreszkedtek. Most értette meg, hogy csapdába került.

Kilépni a folyosóra? Esetleg épp Kláriba fut, s akkor aztán sose mossa le magáról, hogy hozzá lopakodott, a szobájába akart besurrani. Összeomlottan fordította rá ajtajára a kulcsot. Legszívesebben hatósági segítséget kért volna: pecsételjék rá kívülről az ajtót, s reggel nyilvánosan bocsássák ki innét.

Kifelé fülelt, nem hall-e máris női ruhasuhogást, óvakodó lépteket a folyosóról. Elképzelte a saroklámpa fényívén átsuhanó árnyakat. Domsitsot, amint a kulcslyukhoz hajolva bebocsátásért ostromolja Klárit. S hajnalra egy tőle, Indalitól elcsent monogrammos zsebkendő kerül elő a lány vánkosa alól. Már látta magát elveszketten, tönkretéve a vidéki szálló félhomályos alvilágában.

Az a büntársi kézlengetés odalenn az étteremben! Domsits! Domsits, aki a tejcarnokban viszketős kis suttogások között vásárol egy kiflit a csinos elárusítónőtől. Aki csatakos estéken idegen nőket kormányoz elő gyanús kapualjából, s egyetemista lányok után futkos a Károlyi-kertben, míg felesége friss vacsorával várja otthon. Indali résztvevő gyöngédséggel idézte föl a félénk, özikeszemű asszony alakját. Valahányszor összetalálkozott vele a Baross-utcai ház lépcsőjén, ösztönösen mélyebben emelte meg kalapját, mintha a tisztességes társadalom együttérzését kívánná tolmácsolni.

Minek nősül meg az ilyen ember? Mert, hogy a Klári-félék mért nem mennek férjhez, azt már értette. De ő, mit keres közöttük ő, ebben a fogadószobában, ahol tegnap még isten tudja, ki rugta le a cipőjét. Róttá éberen a mosdó s az ablak közötti keskeny csíkot. Valamit tennie kell.

Holnap, holnap első dolga lesz, hogy beszél Domsitscsal. Kikéri magának. Igen! A leghatározottabban elutasítja az efféle cinkos lengetéseket.

Ettől megnyugodott kicsit. Gyanakvón megvizsgálta az ágyneműt, aztán nekiszánta magát, hogy levetkőzzék.

De a reggeli portás nem tudott Domsitsról. Ilyen nevű vendég egyáltalán nem lakott a szállodában. És az étteremben is hiába meregette utána a szemét. A hidalgói profil tegnap este egy percre húzott csak át az asztalok között, hogy a görbe utakon járók gyakorlatával beleveessen a megfoghatatlanságba.

A szálloda kapujában sebesen odafordult a lányhoz:

— Menjen csak előre, én még beugrom a borbélyhoz.

Klári meg sem kérdezhette, eszébe jutott-e, mit nem szabad ma elfelejteniük. Vállat vont, elindult a telep felé.

Indali becsúszott a forgatható székbe és elsüllyedt a nyakába dobott lepel alatt.

5

Domsits leszállt a villamosról, befordult a Kálvin-térről a Baross-utcába. Most nem volt daliás. Hazafelé tartott, az otthon szelid unalma

már itt a sarkon elébejött. Hanyagul eleresztette magát, mint a kulisszák mögé érő színész.

A kapuban Indaliba botlott. A nyomatékos kalapemelés jólesően visszahozta benne a két nap előtti képet a g-i étteremben.

— Hogy van Indali úr? — mosolyodott el.

— Önre vártam, — hangzott gyászosan. Indali arcát szögletesre rántotta az elszántság. — Ha lenne öt perce . . .

— Akár tíz is. — Domsits pártfogón belekarolt, s eltávolodott vele a kaputól. — Látja, jó szomszédok mindenütt összefutnak!

— Igen. Már ott szerettem volna beszélni önnel.

— Ugyan! Épp fontosabb beszélőnivalója volt! — élénkült föl Domsits. — Hallja, aranyos az a barna baba! Csak gratulálhatok.

— Kérem . . . a hivatali kollégánóm . . .

— Persze, értem. Azért vitte le magával. Minek itthon bujkálni, kockáztatni a lebukást. Mennyivel okosabb vidéken dolgozni.

— De biztosíthatom, Domsits úr, hogy félreért . . .

— Hogyhogy? Maguknak nincs lakásproblémájuk? Vagy talán önagsága ezt is megoldja? Óriási! Indalikám, maga egy zseni. Mert tudja, szép, szép a szerelem, de az összkomfort még szebb.

Indali kivonta karját Domsitséból, szembefordult vele és kétségbeesetten följajdult:

— Miért nem hallgat végig? Itt egészen másról van szó!

Domsits bocsánatkérően emelte föl tenyerét.

— Kérem, kérem . . . nálam megértőbb ember nincs. Bocsásson meg, ha megbántottam az érzelmeiben. Nem sejthettem, hogy ez . . . szent ügy.

Indali nekidőlt a falnak, lehunyta szemét és végigtörölt homlokán. Olyan lett egyszerre, mint egy civilbe öltözött, nyilaktól keresztülfurt szent Sebestyén. Ködből értek el hozzá Domsits résztvevő szavai, hogy meg-esik az ilyesmi mindenkiel, a nők kimarják a szívünket, mint a lóg, de azért vagyunk férfiak, hogy ne hagyjuk el magunkat.

Fölemelte elkínzott arcát és rákiáltott:

— Ha be nem fejezi, én . . . én . . . — kifulladásra levegőt vett s bele-sziszegte Domsits megrökönyödött képébe: — Engem ne téveessen össze sajátmagával! Én csak arra akartam megkérni, hogy törölje ki az emlé-kezetéből az egészet! Semmi lóg, meg kimart szív . . . és semmiféle barna baba . . . Érti?

Domsits riadtan kapta körül tekintetét. Ha ez így megy, mindjárt cső-dület támad az utcán. Józanítón, újjheggyel illetve csak Indalit könyökét:

— Nyugodjon meg, az istenért. Én is tudom, mi a diszkréció . . . csak nem képzeli! és elindult a lassan magához térő Indali mellett vissza a kapuhoz.

6

Domsitsné szemrehányóan pillantott föl az ajtónyílásra. Már nem tudta az idejét, mikor ért haza a férje kapuzárás előtt. Most jön az engesztelő mosoly, a gyöngéd homlokcsók, a zsebéből elővarázsolt tábla tejmogyorós,

— csakhogy ő már iszonyúan belefáradt.

— Vacsoráztál? — kérdezte tárgyilagosan.

— De édes bocikám, mi bajod már megint? Tehetek én róla, hogy agyonhajszolnak, rámraknak mindent...?

— Én csak megkérdeztem, hogy vacsoráztál-e? Ha rossz a lelkiismereted, arról magad tehetsz.

Domsits megadón sóhajtott. Hiába, reménytelen az egész intézmény. Ezért igazán kár idejében hazajönni. Leült felesége mellé az állólámpa fénykörében, könnyed rutin-mozdulattal szájához emelte az asszony kezét. Agya lázasan dolgozott. Ki kell találni valamit, gyorsan, akármit, csak ezt a dögvész hangulatot eloszlassa. Alulról lesett a fanyarkás kislánycsaba, aztán vásottan elmosolyodott.

— Te, bocika, képzeld, ahogy belépek a kapun, ki toppan elém, mint Indali! Ünnepeyes, akár egy temetésrendező: beszélni szeretne velem. Előbb nem értem, aztán eszembe jutott, hogy a múltkor véletlenül beleütköztem valahol egy étteremben, amint életre-halálra főz egy kis nőt.

Domsitsné álla megemelkedett egy parányit. A jelenetet próbálta maga elé vetíteni: a vendéglői asztalnál életre-halálra udvarló ferfit az idegen nővel, akinek nincsen arca. És akkor váratlan dolog történt. Indali emléképe nem engedelmeskedett a ráparancsolt póznak. Nem volt hajlandó átvenni a szerepet. A suttogva előrehajló alak, amint összehúzott szemmel bűvöli áldozatát, minduntalan tulajdon férje maszkjában jelent meg képzületében. Ha Indalit ültette oda, az arctalan nő azonnal a jólismert, kedvesen gömbölyded Indalinévá változott.

— És? — kérdezte hirtelen érdeklődéssel.

— És most nekem esett, először könnyörögve, aztán, mint egy tigris, hogy az istenért, még véletlenül sem áruljam el senkinek... Oriási, mi? — Domsits arca a megtalált téma fényében ünnepelt.

Az asszony figyelmesen nézte. Aztán rábólintott:

— Oriási.

— Hát nem? — csodálkozott vissza férje.

— Dehogynem! Te, amint Indalit rajtakapod! De legalább diszkréten megőrzöd a titkot. Ragyogó! — és a szelíd, ártatlan Domsitsné élesen, rikoltóan föl kacagott, mint egy nősténykeselyű az állatkertben.

Domsits ijedten nézte feleségét. Valóban volt benne valami félelmetes. Mintha a föl ismerés pillanatában saját sorsán nevetne, már a könnyek határán. De Domsits egész lényé ellene mondott minden tragikai elemnek, elhessegette ostoba gyanúját, s zavartan megpróbált vele nevetni.

7

Másnap délelőtt, mikor néhány percre magára maradt a hivatali szobában, Domsitsné föltárcsázta azt a fiatal mérnököt, aki már fél eszten-deje hasztalanul kérte, hogy üljenek le egy feketére.

— Ráér ma délután? Akkor várjon meg a Hóvirágban. Ötkor. Igen. Pontosan ötkor.

Hangja aznap csengett utoljára ilyen felnőtt magabiztossággal, mikor letette az érettségét.

Áldassék

A cipész cipőt csinál a nőnek, akit szeret.
Az ékszerész ékszert farag.
Te költő vagy.
S a verset újra csak
én írom.
Mindig én.

Aggasd föl, tessék, ez is itt van,
s tetőtől talpig színaranyban
tükröd előtt forogj magadban,
királyi ringyó,
ferfikurva!

Seregem széjjel eresztettem,
országom érted dobra tettem,
de kiürült a csodák zsákja,
vadászhsz most már más királyra.

Jövöm rongyokban, mint a Jób,
egy szemétdombon kuporog.
Cseréppel vakar nyílt sebet.
Áldassék mindenért neved!

Sirályok

Kritályrobbanás fehér szilánkjai,
amelyeket
nyitott mágnes tenyérrel
a szélből leszedek.

Képeslap

Olajtól illatos
bronzkelyhek a napon.
És talpig ég.
És égig Balaton.

Bencze József

Tollak villognak a ludakon...

Tollak villognak a ludakon,
keréknyomokban fut a por,
az utca lángoló folyó,
pupillájába bújni jó.
Zabláján zörren vad zivatar.
A dombok hajlatán Nap tántorog.
Villanó kaszákkal áll a bál,
ritmust lóbál a szél.
Tudod-e a kigombolt ingű ég
forró bűvöletét,
mikor a dülök s a rét között
tüzet ringatva vetkőzött
kaszások nézték az ég szemét?
Csak az esti csók
billenti helyre a szót,
csak a felégett hátú Hold ...
Reggelre cséplés lesz, dohogó,
felhőkből vastag por omol,
s a tuskón kalapált penge rég
rozsdásodik, míg a tél
szétosztja puha, hófehér kenyerét!

Falusi vasárnap

Otthon az öregek
az ebédet várják,
ingeket cserélnek
egymást beretváltják.

Apám

Keveset ölel meg.
Gyöngyöket sír
az én apám.
Szeretne még élni.
A táj felett
lebegő hó festi be
képét. Vacog a bánat
kék szája szélén.
Csoszog, papucsán
zord láncokat csörget.

Tarka balkar

Kora reggel erélyes csemetés az előszobában. Egyedül vagyok otthon, kapom a fürdőköpenyt, ajtót nyitok. Hatalmas batyu huppan a szőnyegre, s egy kormosszemű, lobogóhajú, alig húszéves, igazán csinos lány utána.

— Gombát vegyenek — kínálja a batyu tartalmát — finom, friss gombát!

— Nem kérek gombát — morgok — nem szeretem.

— Akkor a kedves családjának! — erősködik, de hiába, a gomba nem kell. Nem és nem.

— Ám valami megkapott.

A kislány üde szépsége. Hogy csinálta, hogyan se, de tiszta volt, majdnem ápolat, jókedvű és közlékeny. Különösen meglepett tarkára tetovált bal alsó karja. Kezefején soha nem látott virágkoszorúba foglalt két betű, aztán alsókarjának belső oldalán egészen a könyökhajlásig egymás fölött két-két nagybetű.

— Tudja mit, ha elmondja, hogy ezek a betűk mit jelentenek, megveszem az egész gombát!

— Elmondom, ha már így potyázni akar, de akkor engedjen beljebb!

(Nehéz ügy — gondoltam — háziasszonyom úgy adta ki a lakást, hogy... hogy is mondjam... nőt nem fogadhatok. De talán, ha nyitva hagyom az ajtót, nem tekinti ezt a látogatást nő-ügynek. Így is tettem, de azért máig is gyanakszik.)

Bejött a szobába, leültem.

— Tehát mi ez az első kettő?

— **B. G.** A Géza. Ez volt az első, neki szól a sok virág. Én tizenkét éves voltam, ő tizenhat. Alig néhányszor voltam vele.

— Szerette?

— Valami olyan lehetett. Nem tartott soká, pár hét mindössze. Lopott. Lefogták, becsukták, mire kijött, szinte elfelejtettem. Elküldtem, elegendő volt a kis nyálásból.

— És a következő?

— **S. S.** Sándor. Beleestem. Elegáns volt. Fekete ruhájához csak úgy villogott a világossárga cipője. Kész nyakkendő viselt, szépen megkötve, a közepén csillogó mintákkal, de baj lett. Esténként az utcára küldözgetett, sötét kapualjakra, meg bokrok mögé. A pénzt aztán elvette tőlem. Mikor láttam, milyen szépen lehet keresni, sajnáltam tőle. Én dolgoztam a pénzért, az enyém! Igazam volt?

— Hát...

— Nyugodjon meg, igazam. Aki dolgozik azé a pénz. Itt nincs vita.

Meggyőzött.

— Ennek is vége lett. Egyszer csak elvitték a rendőrök. Hogy hová, máig se tudom. Pedig ezt szerettem, ha visszajönne, talán . . .

— S. P. Pétertől féltém. Folyton pofozott. Ennek semmi se volt jó. Ha nem úgy néztem ahogy ő akarta, már durr egy pofon. Féltém tőle, de szerettem. Furcsa fiú volt. Csak azt a sok pofont ne kaptam volna. Végül kirúgtam. Még sokáig macerált, megvárt itt-ott, de segítettem magamon.

— Csak nem a következővel?

— Hogy maga milyen találékony!

— A. L. Lacinak hívták. Megkértem, vakarja le rólam Pétert. Hát nem levakarta, leverte. Laci olyan erős volt, mint egy bika. Ha az megütött volna, ma nem beszélgetnék itt. Nyolcvanhat kiló, de egy deka zsír se rajta. Szeretett, mindig a kezemet simogatta, és a szemembe nézett ilyenkor. Nehezen állt rá, de aztán úgy megverte Pétert, hogy szinte sokalltam. Annak meg nem volt elég: két haverjával egyik éjszaka megtámadta Lacit. Ennek se kellett több. Valamelyiket hasbarúgta, az elterült a földön, mint egy béka. Már csak ketten maradtak. Két pacák meg Lacinak annyi volt, mint egy fél. Az volt a szerencsénk, hogy ketten kétfelé futottak, az én Lacim meg már únta a bunyót. Azóta ha Péter meglát, átmege az utca másik oldalára a csajával együtt. mert most már egy löcslábú szőke csajjal fut. Legyen neki, én nem bánom. De jól is teszi, ha kerül, mert ha akarom, Laci harmadszor is megbunyózza. De én nem. Csak engem tudott pofozni, magát megvédeni sem tudta. Tróger az ilyen. Igaz?

— De tudja — folytatta, s karomra tette feltűnően kicsi, vékonyújjú kezét — valahogy ez a Laci is . . . Mintha ez se volna az igazi. Csak néz, de sok ez a nagydarab ember nekem. Jó gyerek, de sok nekem.

D. D.! Ez lesz az új, az utolsó tetoválás, ha sikerül. Dénes rendes melósgyerek, dolgozik, bol . . . bal . . . bla . . . szóval reggelenkint melóba megy, valami cédulát dug a gépbe, megnyomja . . .

— Szóval blokkol?

— Igen ezt csinálja. Bal . . . ezt. Azt mondja, ezzel igazolja, hogy ott van. Délután lefürdik, hazamegy, eszik, aztán néha találkozunk, sétálunk, csókolózunk. Ez van, de féltém. Ha Laci észreveszi, aligha ússzuk meg szárazon. Pedig sajnálom a gyereket. Ezt tudnám szeretni. Ha paterolom Lacit, dédét tetováltatok, talán az utolsó két betűt.

— Meg aztán több hely nincs már — mutatja nevetve könyökhajlását. Férjhez megyek.

— Kihez? — kérdeztem meglepve a nem várt fordulattól.

— De okos! Hát dédézhez! Miért nem vehetne el? Jó, jó, nasználtak elegen, mások is. akik nem jutottak a tetoválaig, de mit ártott az nekem? Nézzen meg! — és kifeszítette két kis hegyes mellét — öreg se vagyok, csámpás se vagyok, jó csaj vagyok én, el lehet venni engem nyugodtan. Mindent tudok, amit egy asszonynak tudni kell, az ágyban is, a konyhában is. Tudok legalább ötféle ételt főzni, a többit megtanulom. Buta se

vagyok — büszkélkedett, mintha én kértem volna feleségül —, de minek egy asszonynak az a fene nagy okosság? Csak ront rajta. Az a fontos, hogy a férjét szeresse, a férje meg őt.

— Tudja — folytatta —, az a sok srác, aki fel van írva a karomra, sokra megtanított, és aki nem szűzhöz ragaszkodik, nem jár velem rosszul. Szívesen megállnék már egy ember mellett . . .

Őszinte érdeklődéssel hallgattam eredeti megállapításait, a szokványostól eltérő erkölcsi normáit. Élt a tarjáni nyelv gazdag változatosságával, s a trágár kifejezések olyan özönét használta, amelyek hallatán a hajdani söröskocsisok pirulva hajtották volna le a fejüket. És tette mindezt az ártatlanság olyan hamvasságával, miként a gügyögő kised a papátmamát mondja.

Utóhang

Mint megigérttem, a gombát mind megvettem. Volt vagy öt kiló.

— Valami tudományos kutatás, szerkesztő úr? — kérdezte a gombaszakértő, amikor megkértem vizsgálja meg, mit vásároltam.

— Dehogy! Ebből gombaleves meg gombapörkölt lesz — feleltem egy inyenc gyűjtő büszkeségével.

— Ebből ugyan nem! — kiáltott, s gyorsan a földre seperte az egész halmot — Ennyi mérges gombával a fél Tarjánt meg lehetne ölteni!

Nádházi Lajos

A népművelés és gazdaságirányításának tapasztalatai

A gazdaságirányítás rendszerének módosításával egyidőben megkíséreltük elméletileg megközelíteni a népművelésben várhatóan bekövetkező változásokat.

Következtetéseinknél abból az ismert tényből indultunk ki, hogy a gazdasági mechanizmus és a népművelés — céljaikból eredően — szoros összefüggést alkotnak, így a gazdasági mechanizmus módosítása feltételezhetően hatást fog gyakorolni a népművelésre is.

Az alapvető elvekből kiindulva már az első megközelítésben megállapítható volt az a legáltalánosabb összefüggés, hogy a gazdaság új irányítási rendszerének teljeskörű érvényesülése egyik oldalról igényelni fogja az önállóan gondolkodni tudó, eszmeileg, politikailag és szakmailag egyre magasabb fokon álló készségeiben is fejlett embert; másik oldalról ösztönözni fog a magasabb műveltség elsajátítására, meggyorsítja a kultúra — ezen belül a népművelés — anyagi bázisának gyarapodását, elősegíti a kulturálódásra fordítható növekedését.

Az új gazdaságirányítási rendszer bevezetését követően számolnunk lehetett több, rövid időn belül jelentkező — közvetlenül érzékelhető változással is. A várható változásokból e helyen csupán néhányat kívánok felsorolni:

- Feltételezhető volt, hogy a gazdaságirányítás reformjával egyidőben megnövekedik az érdeklődés a közgazdasági és jogi ismeretek iránt, a vezetők törekedni fognak a korszerű vezetés követelményeinek megismerésére, módszereinek elsajátítására.
- Az irányítás demokratizmusának kiterjesztésével várható volt a szocialista demokrácia, az érdekviszonyok elvi és gyakorlati kérdései iránti érdeklődés megnövekedése.
- A végzett munka értéke szerinti részesedés fokozatos érvényesülésével számolni lehetett az általános és méginkább a szakmai művelődés iránti igény kibontakozásával.
- Az irányítás decentralizálása, demokratizálása szükségszerűen új helyzetet kellett, hogy előidézzon a népművelés anyagi eszközeinek képzsében és felhasználásában.
- Feltételeztük, hogy az életszínvonal javulása és egyes kulturális cikkek (tv, rádió stb) árának csökkenése következtében jelentősen emelkedni fog a lakosság ellátottsága ezen eszközökkel.
- Reális veszélyként mutatkozott a kulturális termékek és szolgáltatások (könyv, színház, film stb) árkorrekciói hatására bekövetkező eszmei, művészi színvonalcsökkenés,
- A fokozatosan felszabaduló idővel a közművelődésben, mint új jelenséggel lehetett számolni.
- Reméltük, hogy a népművelés munkásai a változásokat elemzik és időben felkészülnek a gazdaságirányítás reformja megvalósításának segítségére, az új körülmények által támasztott igények kielégítésére.

A népművelésben dolgozók a várakozásainknak megfelelően nagy érdeklődéssel szemlélték a gazdasági mechanizmus módosítását, de a legtöbben féltették a népművelést a bekövetkező változásoktól. A kölcsönhatással kapcsolatos elvi, elméleti és gyakorlati fejtegetéseinket kezdetben kétkedve fogadták. Sok formában megfogalmazott kételyeik a következőkben foglalhatók össze:

- A gazdasági mechanizmus reformja leköti a vezetést — főleg a gazdasági vezetést — erejét. A közvetlen érdekeltségből kiindulva csak a termelésre irányítanak figyelmet, és a kulturális nevelés háttérbe szorul.
 - Az anyagi érdekelttség az üzleti szellem hódítását eredményezi a kulturában és ez a körülmény magával hozza a visszamaradt izlésre, a könnyű szórakozás vágyára épülő kulturális termékek közvetítésére való törekvést.
 - Csökkenni fognak a kultúrára fordítható anyagi eszközök. A kilátásba helyezett árkorrekció negatívan fogja befolyásolni a művészi, művelődési anyagi ellátottságát, felszerelésének állapotát.
 - Az emberek az anyagi érdekelttség fokozásának hatására — főleg anyagi javak gyarapítására fognak törekedni, a művelődésükre nem fordítanak időt és anyagiakat.
 - A népművelők anyagi és erkölcsi megbecsülése tovább fog romlani, mert közvetlenül nehezen mutatható ki munkájuk hasznossága.
- A népművelők körében kialakult kételyeknek feltételezéseink szerint a következő okai voltak:

- A gazdasági mechanizmus változásait nem az objektívan ható törvényszerűségek oldaláról, hanem az előzőekben szerzett tapasztalatainkból kiindulva közelítették meg.
- Ideológiai felkészültségük alacsony színvonala miatt nehezen értették a társadalmi törvényszerűségekre épített fejtegetéseinket.
- A népművelést leszűkítették a művelődési intézmények munkájára. Ez a szemlélet gátolta őket a társadalmi mozgások mélyebb vizsgálatában.
- Az elméletileg megalkotott érveinket a hazai gyakorlat hiányában nem tudtuk konkrét tényekkel kellően meggyőzővé tenni.
- A népművelés felsőbb szakirányítási szervei késve kezdtek hozzá a gazdasági mechanizmus népművelésben várható hatásának kimunkálásához. Bizonytalanságbán hagyták a népművelőket.
- Az állami költségvetés 1967. évi szinten tartásának meghirdetése és a várható árkorrekció reálisan is magában hordozta a nagyszámú községi művelődési intézmény anyagi lehetőségeinek csökkenését.
- A községi népművelők félték, hogy az egyébként is alacsony tiszteletdíjuk értéke az árszínvonal emelkedésével tovább csökken.

A széleskörben folytatott vitában felszínre kerülő kételyek megválaszolását, a valóságos okok feltárását, a népművelés új elemei érvényesülésének segítését, reálisan csak a ténylegesen kialakult helyzetre építve lehetett helyesen megoldani.

A Párt Megyei Bizottságának Propaganda- és Művelődési Osztálya ezért 1969-ben elhatározta, hogy megvizsgálja az első másfél év tapasztalatait. A feladat elvégzésére mintegy 70, népműveléshez kiválóan értő — elsősorban kommunista — szakembert kértünk fel. A vizsgálatot kiterjesztettük a népművelés minden szektorára, és anyagi vonatkozásban csaknem teljeskörű volt.

A vizsgálat eredménye legtöbb vonatkozásban igazolta az előzetes felleveéseinket, de néhány kérdésben megerősítette a kételyeket is. A nagymennyiségű tényanyag, adat, alapján megállapítható volt, hogy az egyes helyeken mutakozó időleges visszaesések mögött az esetek többségében az új gazdasági irányítási rendszer elveinek torzítása, a felsőbb szervek határozataival, intézkedéseivel szembeni értetlenség húzódtott meg.

A népművelésben — a vizsgálat eredményei szerint — az előző időszakhoz viszonyítva némi javulás mutatkozott. Jobban kapcsolódott a társadalmi és termelési tevékenységhez. Az ismeretterjesztés különböző formáin — az igények következté-

ben — a korábbi időszaknál nagyobb helyet kaptak a közgazdasági témák. A TIT vállalatvezetői- és közgazdasági szabadegyetemeinek előadásorozatain 1968-ben 279 előadás hangzott el.

Ez a szám háromszorosa volt az 1965. évinek. Lényegesen emelkedett a jogi előadások és méginkább az ezeken résztvevők száma. Mivel a gazdasági mechanizmus változásának következményei mélyen érintették az embereket, nagy vitát váltottak ki az olyan televíziós adások, amelyek magyarították, értelmezték a mechanizmust. Ez hatást gyakorolt közgazdasági, jogi ismereteikre.

A termelő üzemekben folytatott népművelés gyorsan reagált a változásokra. A szocialista brigádok kulturális vállalásaiban 1968-tól több az iskolai tanulás, a szakmai tanfolyamok végzése, könyv olvasás, kiállítás-látogatás. Keresték a megoldást a termelés zavartalansága és a tanulási lehetőségek összeegyeztetése területén. A növekvő szabadidőre — 5 napos munkahét fokozatos bevezetése — kulturális programot terveztek.

A területi jelleggel működő intézmények vezetőinek azonban nincs megfelelő együttműködési megállapodásuk a termelő üzemekkel, így terveikben, tevékenységükben nem érvényesülnek kellően az új követelmények.

A népművelés irányításának megváltozásával, a tanácsok művelődési osztályai kettős alárendeltségének megszüntetésével, a hatáskörök decentralizálásával a döntések a népművelésben is ott szülehetnek, ahol a feladatok végrehajtásához szükséges feltételeket jobban figyelembe tudják venni.

A decentralizáció pozitív hatása elsősorban a járási tanácsok végrehajtó bizottságainál mutatkozik. Üléseiken több népművelési téma szerepel és helyesen élnek a megnövekedett hatáskörökkel. A pásztói járásban ennek következtében nőtt a főhivatású népművelők száma és némileg javult a tiszteletdíjasok anyagi megbecsülése.

A jelentősebb népművelési intézmények (Megyei Művelődési Ház, Megyei Könyvtár stb.) önállóságának és hatáskörének növekedése, a pénzgazdálkodás felesleges kötöttségeinek megszüntetése lehetővé tette, hogy az intézményeknél (Balassagyarmat — Salgótarján művelődési központok stb.) kevesebb, jobban felkészült, magasabban dotált személy dolgozzon. Ellentmondást szült, hogy az alsóbb irányítószervek az önállóság és felelősség növelésével párhuzamosan nem kaptak több státuszt, nagyobb anyagi megbecsülést, így tovább növekedett a vezetők túlterhelése, több lett a hasonló felelősségű személy és nagyobb a közöttük meglévő bérfeszültség.

A szakszervezetek megnövekedett kulturális-nevelő feladatukat igyekeznek kielégítően megoldani. A szakszervezeti bizottságok gyakrabban tárgyalnak népművelési témákról. A törekvések biztatóak, de az eredmények csak helyenként mutatkoznak még. Sajnos, több szakszervezeti bizottság — főleg a kisebb munkahelyeken működők — még sincsenek kellően felkészülve a megnövekedett feladatok végzésére. Ehhez a munkához a pártszervezetek és párttagok sem adnak elég segítséget. Hiányzik a párttagság egy részénél is a helyes művelődéspolitikai szemlélet. Így a népművelésre fordítható anyagi eszközök jelentős része nem a párt és állami szervek meghatározott, osztársadalmi érdeket képviselő célkitűzéseinek szellemében kerül hatékony felhasználásra.

A gazdasági vezetők egy része örömmel fogadta a kulturális alapok képzéséről és felhasználásáról szóló határozatot. Úgy fogta fel, hogy „megszabadult” egy feladattól. Jelentősebb azonban azoknak a száma, akik fontosnak tartják az irányításuk mellett dolgozók művelődésének segítését, kulturált szórakozási igényeik kielégítését, a művészi tevékenység támogatását. A Nógrádi Szénbányák Vállalat — a Megyei Képzőművészeti Stúdió, a Sziráki Állami Gazdaság — nyári művésztelep fenntartását vállalja. A Zománcipari Művek, az Úvegipari Tröszt salgótarjáni üzemeiben a megyei képzőművészek alkotó munkájához biztosítanak jó feltételeket, stb.

A mezőgazdasági termelőszövetkezetekben a szociális és kulturális alap szétválasztására, az oktatási és kulturális bizottságok létrehozására hozott határozatot követően javult a helyzet. Több tsz-ben megválasztották az oktatási és kulturális bizottságok tagjait. Néhány tsz-ben a bizottságok már elfogadható tervet is készítettek.

Sajnos a tagság magas kora és alacsony műveltsége igen sok helyen akadályozza a hatékony kulturális tevékenység kibontakozását.

Gyakran néhány vezető egyéni nézete, igénye, ízlése dönt a művelődési kérdésekben, nem tesznek erőfeszítéseket, a könnyebb ellenállást, a népszerű feladatokat (kirándulás stb.) választják.

A népművelés anyagi eszközei az új gazdasági mechanizmus első évében összeségükben tovább növekedtek. A népművelésre fordított összegek 1968-ban — felújítások nélkül — 24.191 Ft, vagyis 17⁰/₀-al több mint az előző évi. Az összegek, a többszektörúság miatt teljes pontossággal nem állapíthatók meg. (Állami vállalatok 28⁰/₀, Tsz-ek 55⁰/₀, kulturális alapjai az átlagosnál nagyobb, a tanács kulturális alapjai (7⁰/₀) az átlagosnál kisebb mértékben növekedtek. A Meszöv és ÁFÉSZ kulturális alapja csökkent.) Az arányokat az alábbi táblázat mutatja:

Szektorok megnevezése	1967. évi		1968. évi	
	Tervezett	Tény összegek	Tervezett eFt-ban	Tény
Tanácsok költségvetésének népművelési célú része	13 494	11 449	13 619	12 255
MG. tsz. kult. alap	2 004	2 118	3 132	3 275
FMSZ—MESZÖV kult. alap	828	573	772	544
KISZÖV kult. alap	115	174	148	259
KIOSZ kult. alap	67	59	63	67
Szakszervezetek Állami támogatása	1 520	1 520	1 520	1 520
Kult. alapja a tagdíjból	922	848	1 176	1 283
TIT állami támog.	252	252	302	302
KISZ költségvet.-nek kult. célú része (megye-járások)	657	611	819	869
Ip. üzemek jóléti és rész. alapból képz. kult. célú része				
(38 legjelentősebb vállalat)	2 571	2 510	2 816	3 215
Mg. üzemek kult. alapja	555	568	598	602
Összesen:	22 955	20 682	24 965	24 191

A fenti táblázat azt is mutatja, hogy az állami vállalatok és a szövetkezetek kulturális alapjai gyorsabb ütemű növekedésével a kultúrára fordított pénzeszközökön belül csökken a tanácsok részesedése. Ez a körülmény kihat a tanácsi irányítás gyakorlására.

Az új mechanizmus első évében — az ÁFÉSZ kivételével — javulás mutatkozik az anyagi eszközök felhasználásának mértékében. A pénzeszközök alakulása megítélésénél feltétlenül figyelembe kell venni, hogy az abszolút számok szerinti mennyiségi növekedés az árkorrekciók miatt (szolgáltatás, anyagköltség, berendezési tárgya árának emelése) a valóságnál jobb állapotot mutat.

A vizsgálat tanulságai szerint az anyagi eszközöket továbbra sem tudtuk a művelődéspolitikai célkitűzések érdekében egységes elvek szerint, a leghatékonyabb formában felhasználni. Ez a körülmény azért nagyon jelentős — elsősorban a népművelési intézmények, mindenképp előtű a községi és üzemi művelődési otthonok hiányos és elavult berendezéseinek, felszerelésének felújítását tenné szükségessé, ugyanakkor a népművelésre fordítható anyagiakat a partikuláris érdekek miatt — a tanácsok kivételével — főleg kirándulásra, külföldi társasutazásra, ünnepségek rendezésére használták fel. Az új gazdaságirányítás első éveiben ugrásszerűen megnövekedett az ilyen célokra fordított összegek részaránya. A különböző szektorok kulturális alapjai felhasználásának alakulását az alábbi táblázaton mutatom be.

Sor- sz.	Kifizetések megnevezése	Mg. üzemek				38 ipari üzem		
		Össz. 1000 Ft 1968.	Az 1967. év %-ában	%-os megoszlás 1967.	Össz. 1000 Ft 1968.	Az 1967. év %-ában	%-os megoszlás 1967. 1968.	
1	Könyv, folyóirat, újság	64	133	8,4	78	162	1,9	2,4
2	Műv. Otth. támog.	8	133	1,0	1107	106	41,7	34,4
3	Műv. cs. szakkör fent.	13	162	1,4	—	—	0,4	—
4	Klub fentt., Tv, rádió	49	98	8,8	41	75	2,2	1,3
5	TYT előadásokra	1	100	0,2	4	200	0,1	0,1
6	Színház, mozi	4	80	0,9	18	150	0,5	0,6
7	Kiállítások költs.	4	44	1,6	8	67	0,5	0,2
8	Kirándulás költs.	46	82	9,9	243	111	8,7	7,6
9	Külf. társasut.	100	126	13,9	426	169	10,0	13,3
10	Ünneps. kult. ktg.	46	102	7,9	81	113	2,9	2,5
11	Ünneps. egyéb költs.	75	109	12,1	300	136	8,7	9,4
12	Szakprop. költs.	9	150	1,1	40	105	1,5	1,2
13	Berend. felsz. vásárlás	71	106	11,8	219	172	5,0	6,8
14	Egyéb kiadások	112	94	21,0	650	163	15,9	20,2
Összesen:		3215	128	100,0	602	106	100,0	100,0

Sor- sz.	Kifizetések megnevezése	Mg. termelészövetkezet				Földműv. szöv. és MESSZÖV			
		Össz. 1000 Ft 1968.	Az 1967. év %-ában	%-os megoszlás 1967.	%-os megoszlás 1968.	Össz. 1000 Ft 1968.	Az 1967. év %-ában	%-os megoszlás 1967.	%-os megoszlás 1968.
1	Könyv, folyóirat, újság	92	78	5,6	2,8	121	84	25,1	22,3
2	Műv. Otth. támog.	65	112	2,7	2,0	8	73	2,0	1,5
3	Műv. cs. szakkör fent.	35	159	1,0	1,1	84	76	19,2	15,4
4	Klub fentt., Tv, rádió	30	100	1,4	0,9	7	140	0,9	1,3
5	TIT előadásokra	4	133	0,1	0,1	6	66	1,5	1,1
6	Színház, mozi	58	138	2,0	1,8	10	250	0,7	1,8
7	Kiállítások költs.	15	11	6,2	0,5	9	75	2,1	1,7
8	Kirándulás költs.	839	117	33,9	25,6	96	267	6,3	17,6
9	Külf. társasut.	816	421	9,2	24,9	18	—	—	3,3
10	Ünneps. kult. ktg.	153	168	4,3	4,7	66	75	15,3	12,1
11	Ünneps. egyéb költs.	139	11	5,9	4,2	5	125	0,7	0,9
12	Szakprop. költs.	19	190	0,5	0,6	15	125	2,1	2,8
13	Berend. felsz. vásárlás	50	298	1,0	1,5	49	73	11,7	9,0
14	Egyéb kiadások	960	173	26,2	29,3	50	70	12,4	9,2
Összesen:		3275	155	100,0	100,0	544	95	100,0	100,0

Sor- sz.	Kifizetések megnevezése	KISZÖV				KIOSZ			
		Össz. 1000 Ft 1968.	Az 1967. év % ₀ -ában	% ₀ -os megoszlás 1967. 1968.	Össz. 1000 Ft 1968.	Az 1967. év % ₀ -ában	% ₀ -os megoszlás 1967. 1968.	Össz. 1000 Ft 1968.	Az 1967. év % ₀ -ában
1	Könyv, folyóirat, újság	34	136	14,4	13,1	4	106	6,8	6,0
2	Műv. Otth. támog.	—	—	0,6	—	—	—	—	—
3	Műv. cs. szakkör fent.	90	155	33,3	34,7	—	—	—	—
4	Klub fent., Tv, rádió	9	100	5,2	3,5	18	106	28,8	26,9
5	TIT előadásokra	19	127	8,6	7,3	3	150	3,4	4,5
6	Színház, mozi	4	133	1,7	1,5	—	—	—	—
7	Kiállítások költs.	2	200	0,6	0,8	—	—	—	—
8	Kirándulás költs.	22	366	3,4	8,5	19	173	18,6	28,3
9	Külf. társasut.	—	—	—	—	—	—	—	—
10	Ünneps. kult. ktg.	15	214	4,0	5,8	6	120	8,5	8,9
11	Ünneps. egyéb költs.	36	180	11,5	13,9	—	—	—	—
12	Szakprop. költs.	19	136	8,1	7,4	—	—	—	—
13	Berend. felsz. vásárlás	3	42	4,0	1,2	16	84	32,2	23,9
14	Egyéb kiadások	6	75	4,6	2,3	1	100	1,7	1,5
Összesen:		259	149	100,0	100,0	67	114	100,0	100,0

Az új gazdaságirányítási rendszer a népművelés egyes ágzataiban az előzőekben kifejtett általános vonások mellett speciálisan is érezteti hatását.

A könyvtárak állománygyarapításra fordított összegei tanácsi területen 1968-ban csökkentek. A szakmai szakszervezetek központjai beszüntették szokásos, évi 15—20 Ft-os, támogatásukat. A Tsz-ek és FMSz-ek kulturális alapjaiból kisebb összeget fordítottak erre a célra. A helyzetet súlyosbítja, hogy a könyvtári bútorzat ára 10—30 %-al, a beszerzett könyvek ára pedig 4—5 %-al emelkedett. Az előállott helyzet miatt éppen gazdasági fejlődésünk szempontjából fontos szakkönyvek, drágább tudományos és szakfolyóiratok beszerzése szorult háttérbe.

A könyvkiadás, a könyvtári kölcsönzés a könnyebb ellenállást választva szinte kritikátlanul szolgálja ki a lakosság spontán igényeit. A könyvek iránti érdeklődés mindinkább eltolódik a könnyű irodalom, a krimik, a kalandregények irányába. Keresetek az útleírások és az autoszakkönyvek.

A kenyszerítő gazdasági körülmények hatására 1968-ban — az előző éveknél jelentősebb mértékben — 1214-el csökkent a **filmszínhazi előadások száma**, a helyárak emelkedése pedig 2,2 %-al meghaladta a központilag előírt 15,8 %-ot.

Az eszmei követelmények és a nemzetiségenkénti csoportok arányában 1968-ban még nem történt jelentős változás. Az „A” kategóriájú filmek, a szovjet és népi demokratikus filmek forgalmának aránya Nógrád megyében volt a legjobb.

A felszerelések, az egyes alkatrészek árának és a propagandaköltségek állandó emelkedésének kenyszerítő hatása műsorpolitikai engedményekre ösztönöz.

A megyében műsort biztosító **színházak műsorpolitikája** műfajilag, tematikailag sokat fejlődött, az előadások színvonala kedvezően alakult. Ez az elonyós változás azonban csak akkor érvényesülhet, ha egy-egy helységben egy színház (pl.: Allami Deryne, Szolnoki: Szigligeti stb.) teljes műsorat fogadjak. Sajnos a művelődési házak körülményei — a salgótarjáni József Attila Művelődési Központ kivételével — ezt nem teszik lehetővé.

A helyzetet nehezíti a színházak, az ORI gazdaságok működése érdekében kialakított előadásonkénti fix összeges rendszere, az anyagi rizikónak művelődési intézményekre való hárítása.

A művelődési otthonok igazgatói a nagyfokú anyagi kényszer hatása alatt művelődéspolitikai felelősségüket háttérbe szorítva — a biztos bevétel érdekében — mind gyakrabban fogadtak a könnyű sikert hozó, eszmeileg, művészetileg alacsony színvonalú produkciókat. A járási székhelyek és a két város 1968. évi, összes színpadi rendezvényeinek 50 %-a könnyűzenei műsor volt. Balassagyarmaton 1968-ban a színpadi rendezvények 50 %-a könnyűzenei volt, a látogatók 65 %-a ezeken a műsorokon vett részt. A salgótarjáni Megyei Művelődési Házban a színházi rendezvények 40 %-a volt könnyűzenei, s a látogatók 50 %-a ezeket nézte meg. Az ORI-műsorok látogatóinak száma 1967. évhez viszonyítva Balassagyarmaton kétszeresére, Salgótarjában háromszorosára emelkedett.

Ez a jelenség a kereslet-kínálat viszonyoknak olyan megjelenési formája, mely a kisebb ellenállás választásával ösztönöz az értéktelen kulturális termékek előterbe helyezésére. A helytelen arányok kialakulása után már önmagukban is ellenpropagandát fejtenek ki a kulturális érdekekkel szemben.

A helyárak, műfajok és látogató rétegek differenciálása 1968-ban már alig volt érezhető. Egyöntetű felfelé mozgás volt a jellemző.

A lakosság anyagi helyzetének javulása, a filmszínház, színház, a könyvek árának emelkedése, a kultúrcikkek árának csökkenése következtében — az egyre nagyobb telítettség ellenére is — ugrásszerűen emelkedett a TV, magnó, rádió, lemezjátszó és hangszerek vásárlása. Ugyanakkor visszesett a könyvvásárlás egy lakosra eső összege a megye könyvtérjesztő hálózataiban 1966-ban 36 Ft, 1967-ben 42 Ft, 1968-ban 45 Ft volt. Ha figyelembe vesszük a könyvtárak emelkedését, ez az arány reálisan még kisebb. Az igényekben erős eltolódás mutatkozik a bestseller irodalom irányába.

A vizsgálat végső megállapításait, a nagyszámú hasznos javaslatot megtárgyalva a párt megyei Végrehajtó Bizottsága népművelési irányelvben rögzítette az elkövetkező időszak feladatait. A párt járási bizottságai, a népművelésből részt vállaló szervezetek megvitatták, majd meghatározták a tevékenységi területük közművelődési feladatait.

E döntések a vizsgálat által feltártak birtokában reálisabban szabják meg a következő időszak tennivalóit, az intézkedések megszüntethetik a kételyeket előidéző okokat, eloszlatják a téves szemléleti alapon létrejött, valóságtól idegen nézeteket.

Fábry Györgyné

A Megyei Könyvtár értelmiségi olvasóiról

Salgótarjánban, ipari jellegű városunk Megyei Könyvtárában 1968-ban elhatároztuk, hogy a könyvtárba járó értelmiségi kölcsönzők olvasási érdeklődését figyelemmel kísérjük. Megfigyelésünket azért szűkítettük erre a rétegre, mert a könyvtári statisztikában évek óta az értelmiségieket az egyéb kategóriába sorolják a háztartásbeli, adminisztratív, honvédségi stb. rétegek mellé, s így nem tudtuk nyomonkövetni — még a legelemibb csoportosításban sem — olvasmányaik megoszlását. Pedig ennek a rétegnek a szocialista társadalmi rendszerben elfoglalt helye teszi szükségessé azt, hogy időnként szembesítsük önmagával, tükröt tartsunk elé, megmutassuk, hogy a valóságban mit jelent, hogyan jelentkezik a végzettségük, állásuk és hivatásuk felől méltán remélhető igényesség egyrészt olvasási kulturájuk, művelődésük, önképzésük, másrészt pedig a szabadidő kihasználása terén. Az értelmiség ugyanis az a réteg, melytől talán leginkább elvárjuk, hogy „tevékenységüket nem a póre gyakorlat, vagy a másoktól kapott gondolatok jegyében kívánják folytatni, hanem a kor szellemi változásaiban a tevékeny résztvevő, vagy legalábbis az egyenrangú megértő szerepét igénylik. (Sükösd Mihály: Értelmiségi terepszemle.)

A mindennapi társadalmi, termelési tevékenységben aktívan résztvevő értelmiség, a tanító tanárok, a gyógyító orvosok, üzemekben dolgozó mérnökök, közgazdászok és az emberekkel konkrét, mindennapos kapcsolatban lévő pártmunkások, jogászok, stb. művészetmegtétele és műveltség szintje a korszerű kultúra pilléreire épülő világkép kidolgozását igényli. S ebből a szempontból nem közömbös olvasmányaik elemzése és vizsgálata, nem közömbös, hogy milyen képet nyerünk ennek a rétegnek olvasási kulturájáról, milyen eredményhez jutunk az elemzés végén. Nem közömbös, hogy ez a réteg otthonos-e az irodalom, a zene, a képzőművészetek világában, vagy éppen a társadalomtudomány egyes területein, sőt, hogy humán értelmiségünk a modern világban mit ért meg a társadalomtudományokból, hogy az úrrépülések korában tisztában van-e a legelemibb fizikai és kémiai törvényekkel, érti-e, érdeklődik-e a technikai vívmányok, eredmények iránt. Az értelmiség ízlése, érdeklődése fontos ezen kívül azért is, mert a közízlést jelentősen befolyásoló, azt szinte vezető réteg, olvasmányai, s az azokról alkotott véleménye döntően hat másokra. (Pl. a tanárok irodalmi ízlése nemcsak a tanulókra hat, hanem rajtuk keresztül baráti körük, rokoniak, szülei, stb. körében is terjed.)

Könyvtárunkban nem túl jelentékeny számúak, de hatásukban sokkal nagyobb jelentőséggel bírnak az értelmiségi olvasók. 1968-ban, a felmérésünk öt hónapja alatt (február elsejétől június harmincadikáig) az összolvasók 10,4 %-át alkották. S hogy ez a réteg szinte a könyvtár törzsgárdájához tartozik, mi sem bizonyítja jobban, mint hogy 1959-ben szám szerint ugyanennyi értelmiségi a kevesebb összolvasónak 16,8 %-át tette ki. Felmérésünket a fent említett öt hónapban az olvasók tudta nélkül végeztük. Figyelőlapokkal követtük minden értelmiségi olvasónk kölcsönzését, s kölcsönzés után feljegyeztük a kölcsönzött műveket. Az öt hónap alatt 284 értelmiségi 3417 kölcsönzését céduláztuk ki. Az adatgyűjtés után különféle szempontok szerint csoportosítottuk az anyagot. A felmérés megtervezésekor két alapvető szempont vezetett bennünket: megismerni az értelmiségi olvasógárda

1. kölcsönzéseinek számát
2. az átlaluk olvasott művek milyenségét.

A milyenségnél két csoportban vizsgáltuk az olvasott műveket. Szépirodalmi művek felosztásánál az országonkénti bontást tartottuk megfelelőnek. A magyar irodalomban kiemeltük a kor szerinti csoportosítást is, a régi és az élő, mai magyar irodalmat is. Szakirodalomnál az ETO főbb csoportjai (számszerint 20) szerint vizsgáltuk az olvasást.

Úgy gondoljuk, hogy ezzel a felosztással képet alkothatunk az értelmiség olvasási kulturájáról, s ugyanakkor az összehasonlítási alapot sem nélkülözi, mert további csoportosítási lehetőségeket foglal magában ez a felosztás (Pl. népi demokratikus és nyugati irodalom olvasása). A legolvasottabb művek országonkénti felsorolása alapján pedig nyilvánvalóan elkülöníthető a bestseller és a színvonalasnak tartott irodalmi művek kategóriája is. Mint már említettük, felmérésünk a könyvtárunkból kölcsönző értelmiségiek spontán érdeklődéséből fakadó olvasmányait vizsgálja öt hónapon keresztül. Ezzel az eredménnyel azonban nem elégedhetünk meg, mert a könyvtári olvasás — legalábbis ennél a tégnél, véleményünk szerint — csak egy részét képezi az összkönyv olvasásnak, hiszen ez a réteg az országos felmérések tanulsága szerint is a legnagyobb saját könyvállománnyal rendelkezik, házi könyvtárát több-kevesebb rendszerességgel állandóan gyarapítja. De a saját könyvtár mellett más könyvtárak is bő választékkal állnak rendelkezésükre (az üzemi, iskolai, szakszervezeti könyvtárak valamelyikére gondolunk.), s ez a réteg tapasztalatunk szerint használja is a fenti könyvtárakat a Megyei Könyvtár látogatása mellett is. Ezért a későbbiekben jelen tanulmányunkat kérdőíves módszerrel kívánjuk kiegészíteni, figyelembe véve a réteg általános művelődési törekvéseit és lehetőségeit. Egyelőre azonban úgy gondoljuk, hogy a csaknem 300 ember évi tizenkét és fél kötetnyi átlagos kölcsönzése (havi 2,4 kötet) a réteg olvasási érdeklődésének irányát és főbb tendenciáit is jelzi.

Eppen ezért jelen dolgozatunkban arra keresünk választ, hogy az értelmiségnek az a része, mely tagja könyvtárunknak, hogyan, milyen mértékben növeli általános műveltségét a könyvtárban, milyen mértékben elégíti ki a vele szemben támasztott társadalmi követelményeket.

A Megyei Könyvtárnak 1968 februárjától július elsejéig 284 beiratkozott értelmiségi olvasója volt. Megállapíthatjuk róluk, hogy tevékenységüket kivétel nélkül a mindennapi gyakorlati munka szabja meg, önálló tudományos kutató munkát végző, alkotó, s ilyen értelemben kvalifikált értelmiség nincs közöttük. Ez természetesen nem zárja ki azt, hogy a városunkban működő értelmiség foglalkozása és szakmájának megfelelően kisebb-nagyobb tudományos munkákat, feldolgozásokat végez, azaz nem zárkóznak el tevékenységük elméleti problémái elől.

A vizsgált értelmiségieket a következőképpen csoportosítottuk foglalkozási ágak, hivatások, valamint kor és nem szerint: (Megjegyezni kívánjuk, hogy a 60 év feletti kategóriába csak az aktív társadalmi tevékenységet folytató értelmiséget soroltuk be, jelen dolgozatban ugyanis nem kívánunk a nyugdíjas értelmiség problematikájával foglalkozni, így a 60 év felettek minimális létszáma reálisnak tekinthető.)

Foglalkozás	20-25 év		25-60 év		60 év felett		Össz.		Össz.
	F.	N.	F.	N.	F.	N.	F.	N.	F.+N.
1. Pedagógus	8	20	57	65	1	3	66	88	154
2. Politikai munkás	—	—	15	1	—	—	15	1	16
3. Mérnök	3	2	42	1	4	—	49	3	52
4. Közgazdász	1	—	7	1	—	—	8	1	9
5. Jogász	—	—	10	—	3	—	13	—	13
6. Orvos	1	2	11	6	3	—	15	8	23
7. Lelkész	—	—	7	—	—	—	7	—	7
8. Egyéb	—	—	7	1	2	—	10	—	10
Összes	13	24	156	75	13	3	182	102	284

Az egyes kategóriákról:

Pedagógusok között szerepelnek a tanárok, tanítók, kollégiumi nevelők és óvónők. Politikai munkások kategóriába a párt vezetésében, közigazgatási és tanács apparátusban dolgozó vezetőket, valamint újságírókat soroltuk.

Mérnökök között szerepelnek az iparban dolgozók mellett a mezőgazdasági és erdőmérnökök is.

Egyéb kategóriában pedig az olyan felsőfokú végzettségű vezetőállásúak kerültek, akik a többi csoportba nem fértek bele. (pl. főkönyvelő, rendőrtiszt, stb.)

A Megyei Könyvtárba járó 284 értelmiségi — könyvtárunkból 5 hónap alatt — 3417 könyvet kölcsönzött. Ez a szám évi 28,8 kötetnyi (havi 2,4 kötet) könyvkölcsönzést jelent, ami jóformán megegyezik a könyvtári kölcsönzés átlagával. Szám szerint tehát jó, annál is inkább, mivel a 25—60 évesek vannak túlsúlyban a vizsgált olvasók között, s tudvalevő, hogy ez a korosztály kölcsönzi mennyiségileg a legkevesebb könyvet. A könyvtárunkból kölcsönzött 3417 kötet 68,6 %-a (2345 könyv) szépirodalom és 31,4 % (1071 könyv) szakirodalom.

Az olvasott művek megoszlása foglalkozási ágak szerint a következő képet mutatja:

Foglalkozás	szépirodalom			szakirodalom			összes olvasott mű		
	F.	N.	Ö.	F.	N.	Ö.	F.	N.	Ö.
1. Pedagógus	485	691	1176	327	327	654	812	1018	1830
2. Politikai munkás	153	17	170	48	—	48	201	17	218
3. Mérnök	431	59	490	156	13	169	587	72	659
4. Közgazdász	39	1	40	26	1	27	65	2	67
5. Jogász	120	—	120	23	—	23	143	—	143
6. Orvos	76	119	195	40	11	51	116	130	246
7. Lelkész	52	—	52	44	—	44	96	—	296
8. Egyéb	103	—	103	55	—	55	158	—	158
Összes	1459	887	2346	719	352	1071	2178	1239	3417

Ez a megoszlás a könyvtár szépirodalmi és szakirodalmi kölcsönzésének arányát figyelembe véve (75,8 % — 24,3 %) jónak tekinthető. Az értelmiség szakirodalmi érdeklődése tehát magasabb az átlagnál. Különösen szembetűnő, hogy a nők a szakirodalmi olvasmányokból csaknem olyan arányban részesednek, mint amilyen az ő részesedésük az olvasók számából. A nők érdeklődése tehát a szakirodalom iránt arányaiban egyezik a férfiak érdeklődésével. Ha a különböző foglalkozási ágakban nézzük a szépirodalom és a szakirodalom arányát, két csoportnál — jogászok és orvosok — veszünk észre az átlagtól való negatív irányú eltérést, egy csoportnál pedig — lelkészek — kimagaslóan nagyobb szakirodalmi érdeklődést tapasztaltunk, ez a csoport szám szerint csaknem annyi szakirodalmat olvasott az adott időben, mint amennyi szépirodalmat.

A szépirodalmi művek kölcsönzése

A mennyiségi mutatók és az értelmiség általános könyvtárhasználati szokásainak áttekintése után feltehetjük azt a kérdést, hogy milyen műveket kölcsönöz ez a réteg a Megyei Könyvtárból? Értelmiségi olvasóink műfajok iránti érdeklődésének vizsgálata meglepő eredményt hozott. Az olvasott szépirodalom 98,2 %-a próza (87,8 % regény, 10,4 % novella), 1,3 % vers és 0,5 % dráma. (Számban kifejezve a 284 értelmiségi kölcsönző öt hónap alatt 30 verses és 11 drámákat tartalmazó könyvet kölcsönzött.) Könyvtárunkból tehát az értelmiségi olvasók szinte egyáltalán nem kölcsönöztek versesköteteket és drámákat.

Örvendetes tényként kell viszont üdvözlőnünk, hogy a mai magyar irodalom olvasottsága az összes szépirodalmi mű 44,2 %-t, tehát majdnem a felét teszi ki. A „maradékból” 9,4 % a régi magyar irodalom, s a világirodalmat képező 13 csoportra 46,4 % jut. Csökkenő sorrendben a következőképpen oszlik meg ez a 46,4 % az egyes népek irodalma között:

Francia irodalom	248 könyv	10,5 %
Amerikai irodalom	172 könyv	7,2 %
Orosz-szovjet irodalom	166 könyv	7,1 %
Német irodalom	132 könyv	5,7 %
Angol irodalom	129 könyv	5,6 %
Egyéb nyugati irodalom	116 könyv	4,9 %
Csehszlovák irodalom	45 könyv	1,9 %
Olasz irodalom	27 könyv	1,1 %
Lengyel irodalom	24 könyv	1,0 %
Román irodalom	21 könyv	0,9 %
Bolgár irodalom	7 könyv	0,2 %
Jugoszláv irodalom	6 könyv	0,2 %
Kínai irodalom	3 könyv	0,1 %

Ha ezt a listát összevetjük az éves kiadói jegyzékkel — s ezzel figyelembe vesszük a szezonalitást (a vizsgált évben kiadott, vagy újra kiadott művek olvasását), nem is vehetjük rossz néven a kínai, bolgár, jugoszláv és az olasz irodalom minimális olvasását. A nyugati irodalom — a francia, amerikai, angol és német irodalom — sokkal nagyobb mérvű olvasásánál viszont bizonyos sznobságot is feltételezhetünk, mely normaként írja elő ennél a rétegnél a „modern” nyugati irodalom legjavának ismeretét, illetve a Magyarországra eljutó világirodalomban való tájékozottságot. Az orosz-szovjet irodalom iránti érdeklődéssel elégedettek lehetünk, a szovjet irodalom nemzetközi elismerése és népszerűsége is elősegítette azt, hogy az ötvenes évek differenciálatlan propaganda hadjárata után magától adódó, egészséges érdeklődés nyilvánuljon meg a szovjet irodalom alkotásai iránt.

A harminc legolvasottabb író listájából sok érdekes megfigyelésre tehetünk szert:

sorrend	Író neve	kölcsönzés	Férfi	kölcsönzés	Nő	kölcsönzés
1.	Berkesi András	25	Rejtő Jenő	20	Jókai Mór	12
2.	Rejtő Jenő	23	Berkesi András	18	Sásdi János	10
3.	Sásdi Sándor	23	Kolozsvári G. Emil	17	Verne, Jules	10
4.	Jókai Mór	22	Mesterházi Lajos	16	Zola, Emile	10
5.	Verne, Jules	22	Fekete István	15	Moldova György	9
6.	Kolozsvári G. Emil	20	Sásdi Sándor	13	Hemingway, Ernst	8
7.	Moldova György	20	Szilvási Lajos	13	Krúdy Gyula	8
8.	Fekete István	19	Passuth László	12	Bárány Tamás	7
9.	Mesterházi Lajos	19	Verne, Jules	12	Berkesi András	7
10.	Fehér Klára	18	Fehér Klára	11	Cusack, Dymphna	7
11.	Szilvási Lajos	18	Moldova György	11	Fehér Klára	7
12.	Greene, Graham	17	Szabó Magda	11	Greene, Graham	7
13.	Passuth László	17	Dékány András	10	Bóka László	5
14.	Zola, Emil	17	Greene, Graham	10	Mann, Thomas	5
15.	Szabó Magda	15	Jókai Mór	10	Maupassant, Guy de	5
16.	Bárány Tamás	14	Dickens, Charles	9	Passuth László	5
17.	Dékány András	14	Kovai Lőrinc	8	Szilvási Lajos	4
18.	Krúdy Gyula	13	Kolozs Pál	8	Dékány András	4
19.	Bóka László	12	Lengyel József	8	Fekete István	4
20.	Kolozs Pál	12	Sántha Ferenc	8	Kolozs Pál	4
21.	Lengyel József	12	Bárány Tamás	7	Lengyel József	4
22.	Beauvoir, Simon de	11	Beauvoir, de Simon	7	Szabó Magda	4
23.	Hemingway, Ernst	11	Bóka László	7	Thury Zsuzsa	4
24.	Mann, Thomas	11	Thury Zsuzsa	7	Kolozsvári G. Emil	3
25.	Sántha Ferenc	11	Zola, Emile	6	Mesterházi Lajos	3
26.	Thury Zsuzsa	11	Mann, Thomas	5	Rejtő Jenő	3
27.	Dickens, Charles	10	Krúdy Gyula	5	Sántha Ferenc	3
28.	Cusack, Dymphna	10	Cusack, Dymphna	3	Dickens, Charles	1
29.	Kovai Lőrinc	10	Maupassant, Guy de	3	Kovai Lőrinc	1
30.	Maupassant, Guy de	10	Hemingway, Ernst	3		

Erdekes különbséget figyelhetünk meg a nők és a férfiak olvasmányai között. A férfiaknál a szórakoztató irodalom nyomasztó túlsúlyát érezzük a lista első felében, míg a nők olvasmányai között az első tizenötben már olyan nevekkel találkozhatunk, mint Hemingway, Krudy, Cusack, Bóka, Thomas Mann és Maupassant. (Ezek a nevek a férfiaknál jóval az első tizenöt után, inkább az utolsó tíz között találhatóak.)

Rejtő, Berkesi a férfiak, Jókai, Sásdi a nők olvasmánya. Moldova népszerűsége is a nők között nagyobb.

Nem érdektelen az olvasott költők névsorát is végigtekinteni:

Azok a költők akiket mindkét nem olvasott:

Ady Endre	6	
Kosztolányi Dézső	5	
Illyés Gyula	4	
Jevtusenkö	3	
Babits Mihály	2	
Babits Mihály	2	kölcsönzéssel

A férfiak által olvasott költők:

Ady Endre	4
Illyés Gyula	3
Radnóti Miklós	2
Reviczky Gyula	2
Szabó Lőrinc	2
Zelk Zoltán	2

továbbá egy-egy kölcsönzéssel: Babits, Beranger, Eluard, Gábor Judit, Jankovics Ferenc, Jevtusenkö, Kassák Lajos, Kosztolányi, Ladányi, Vas István, Villon, valamint a szovjet költők antológiája, a Hózápor.

A nők által olvasott költők:

Kosztolányi Dezső	4
Ady Endre	2
Benjámín László	2
Jevtusenkö	2

továbbá egy-egy kölcsönzéssel: Arany János, Apollinaire, Babits, Balassi, Victor Hugó, Illyés Gyula, Jeszenyin, Juhász Gyula, Majakovszkij, Nagy László, Petőfi, Simon István, Tóth Árpád, Vörösmarty Mihály.

Talán még a költemények olvasásánál is ritkább a drámák könyvtárunkból való kölcsönzése. Igaz, hogy a 11 drámaíró az élvonalbeli modern drámaírodalmat képviseli (elég, ha Ibsen, O'Neill, Dürrenmatt nevét említem), de ez a szám, az összeolvasmányoknak csak 0,5⁰-át képezi, s így sajnálatosan kevésnek mondható.

A szakirodalmi művek kölcsönzése

Olvasottság szempontjából különösen négy csoport emelkedik ki a szakirodalomból, amelyeket az értelmiség körében általában is az átlagnál magasabb olvasottsággal bírnak: a földrajzi-életrajzi művek, a neveléstudományi, az irodalom-, és a természettudományi művek. Az elsőt természetesen vehetjük, hiszen minden könyvtárban igen kedvelik az útleírásokat. A neveléstudományi művek nagy forgalma már a pedagógus olvasók nagy számából is adódik, de a pedagógusok mellett a politikai munkások, a mérnökök és az egyéb kategória is olvassa ezeket a műveket. A neveléstudományi és a társadalomtudományi művek jórészt természetesen a továbbtanuló értelmiség használja az egyetemi, főiskolai kötelező és ajánlott irodalomjegyzék alapján. Az irodalomtudományi művek nagy száma nem jelenti azt, hogy a különböző csoportok egyaránt részesednek olvasásából, mert a nyolc csoport közül öt egyáltalán nem vett kezébe ilyen jellegű műveket. A nagy arányú olvasást a pedagógusok biztosították, mellettük megemlítendő még az egyéb kategóriába tartozók olvasmányanyaga, valamint minimális számmal a politikai munkások kölcsönzése. A természettudományi művek kölcsönzése már sokkal általánosabb, a jogászok és orvosok kivételével a többi csoport kölcsönzéseiben szerepel.

Másodsorban megemlítendő a bölcelet-filozófiai, történelem és társadalomtudomány, politika népszerűsége. Ezen szakirodalmakat szinte foglalkozási ágtól függetlenül minden csoport értelmiségi olvasói kölcsönözték.

A harmadik sorban a technika, mezőgazdaság, valamint a képzőművészetek állnak, s a többi szak megoszlása is az érdeklődés többé-kevésbé egységes irányulását mutatja:

	férfi	nő	összes
Általános művek	9	7	16
Bölcelet — filozófia	41	43	84
Vallástudomány	13	3	16
Társadalomtudomány — politika	56	17	73
Politikai gazdaságtan	18	5	23
Jog, közig., hadügy...	21	15	36
Neveléstudomány	56	54	110
Kereskedelem, néprajz	4	3	7
Nyelvtudomány	20	10	30
Természettudomány	65	37	102
Orvostudomány	20	2	22
Technika	45	9	54
Mezőgazdaság	27	24	51
Háztart. Könnyű-, vegyip.	14	12	26
Művészet, szórak. játékok	40	9	49
Sport	32	10	42
Irodalomtudomány	9	13	22
Egyes népek irodalma	67	37	104
Földrajz, életrajz	80	40	120
Történelem	72	12	84
Összesen	709	362	1071

A fenti táblázat mellett érdemes az egyes foglalkozási ágakhoz tartozó kölcsönzők szakirodalmi érdeklődését is figyelemmel kísérni. A pedagógus kölcsönzők olvasmányai a könyvtár összértelmiségének olvasmányaihoz viszonyítva pozitív eltérést mutatnak. Szakirodalomból az említett időszakban 654 művet olvastak, s ezen olvasott könyvanyag annyira megoszlik szakágak és a szakon belül a művek sokasága között, hogy alig találkozunk kétszer ugyanazzal a címmel. A szakirodalom ilyen irányú megoszlása nemcsak azért jó, mert az egyes olvasók érdeklődésüknek, igényüknek megfelelő műveket találhatnak, hanem azért is, mert a hasonló téma különböző feldolgozásai is eljutnak az olvasókhoz. És végül a pedagógusok szakirodalmi olvasmányainak negatívuma: minimális százalékban olvastak vallástudományi, kereskedelmi, néprajzi, valamint orvostudományi műveket.

A politikai munkások szakirodalmi olvasmányainál a mennyiséget kifogásolhatjuk, a művek megoszlása az egyes szakágak között már sokkal egyenletesebb képet mutat. Amit hiányolunk: a bölcelet—filozófiai, a vallástudományhoz tartozó, valamint a képzőművészetekkel foglalkozó művek hiánya.

A mérnökök, közgazdászok, jogászok, orvosok szakirodalmi olvasmányai a könyvtárban nem kielégítőek. Részben nagyon kevés az össz-szakirodalom olvasása, részben pedig sok terület marad olvasatlanul. Általános műveket (bibliográfiák, lexikonok, évkönyvek), nem olvasnak a mérnökök, közgazdászok, jogászok és orvosok; bölcséleti, filozófiai, pszichológiai műveket jogászok; vallástudományt közgazdászok; politikai gazdaságtant, jogtudományt jogászok; nyelvtudományt orvosok; technikát jogászok; mezőgazdasági műveket orvosok; háztartási, könnyű- és vegyipari műveket orvosok; művészeti, játék, szórakozás tematikájú könyveket közgazdászok; irodalomtudományt a pedagógusokon kívül jóformán senki; történelmi műveket közgazdászok.

A lelkes olvasók szakirodalmi kölcsönzésében érdekes, hogy szám szerint jóformán egyeznek szépirodalmi olvasmányaikkal, tehát százaléokban kifejezve szakirodalmi olvasmányaik az összes olvasmány 50%-át teszik ki. A szakirodalomból különösen kiemelkedik a szakmájukra vonatkozó irodalom rendszeres olvasása. A vallástudományi munkák között olyanok is szerepelnek, mint Verret: A marxisták és a vallás, Klohr: A természettudomány és a vallás. A társadalomtudományi munkák között is az egyházzal kapcsolatosak dominálnak: Csizmadia Andor: A magyar állam és az egyház, Tardos György: Forradalom és a papi rend stb. című írások.

Az egyéb kategória szakirodalmi olvasmányai, talán éppen a csoport heterogén összetétele miatt, a pedagógusok után a legkiegyensúlyozottabb képet mutatják. A társadalomtudományokon kívül szinte minden szakágból olvastak: ebben a csoportban szép számmal található művészeti, irodalomtudományi művek kölcsönzése is.

Megállapíthatjuk tehát, hogy a szakirodalmi olvasás területén értelmiségünk nemcsak számszerűen olvas többet az átlagnál, hanem színvonal, minőség tekintetében is az átlag fölött áll. A szórakozás ezen a területen csak minimális részét képezi az indítékoknak, az olvasmányok válogatásában inkább a munka, képzés (önképzés és továbbképzés) állnak az első helyen. Ugyanakkor az is megemlítendő az értelmiség szakirodalmi kölcsönzésénél, hogy a mutatók különösképpen eltérnek a valóságban olvasott művek számától, ugyanis a munkahelyek csaknem mindegyikén található olyan kézikönyvtár, amely a mindennapi tevékenységhez legszükségesebb anyagot tartalmazza.

Mondottuk már bevezetőnkben, hogy ez a felmérés csak részleges képet nyújt értelmiségi olvasóinkról. Ennek a rétegnek művelődési törekvései és lehetőségei sokban túlszarnyalják a Megyei Könyvtár nyújtotta lehetőségeket. (Ezt bizonyítja az a tény is, hogy számos értelmiségi egyáltalán nem tagja a könyvtárnak, városunkban éppen úgy, mint az egész ország területén. E réteg kulturális igényének és érdeklődésének alapos tanulmányozását nem lehet egy könyvtári felmérés adataira korlátozni, mégis úgy gondoljuk, felmérésünk hozzájárul az értelmiség szellemi arculatának alaposabb megismeréséhez.

Paku Imre:

Madách Imre '69

A Tragédia szerzője irodalmunk élő, valóságos alakja, sőt egyik leg-hatásosabban vonzó egyénisége. Mindezt igazolja az a sok közlemény, kiadvány, vitairat, mely évről-évre vele foglalkozik. Az elmúlt év különösebben nem jelentős ebben a vonatkozásban. Madách egyre teljesebb utóéletében tehát úgynevezett „nagy év”-nek nem nevezhetjük 1969-et sem, mindössze jelentékeny kezdeményezések idejének fogják majd nyilvánítani. Ez a rövid tizenkét hónap kész eredményeket nem, csak vitaanyag-nak minősíthető kezdeteket teremtett, mindazonáltal jellemző a sokoldalú megközelítés; mindezeknek jelentőségét éppen a közvetlen következő időszakokban lehet majd véglegesíteni, miknek folyamán a múlt esztendőnek kezdeményezései kibontakozhatnak, eredményei megérhetnek.

Egyik év a másikkal adja föl a feladatokat: a Madách-értelmezés éppen azért olyan vontatott, lassan megnyugvó, mert az egész életmű kialakulása változatokat vetett fölszínre; a főmű, Az ember tragédiája sem egyöntetű, de hullámzó szintű, kapaszkodókat kínáló alkotás, világirodalmi minősítése, nemzetközi rangja változó értékű érvekkel éppúgy bizonyítható, mint ahogy vitatható is; nemzeti érdekeltsége sem nyilvánvaló, csak mindössze fogantatásának ideje és körülményei kapcsolják a magyar történelem egyik nehéz szakaszához. Érthető tehát, a Madách-értékelés folyamatai egyik évből átnyúlnak a másikba.

A mindenkori Madách-nézeteket elsősorban a túlzások jellemzik, egyaránt vonatkoznak ezek az értékelésekre és a tagadásokra is. A nemzeti-eskedő fellángolás és a külföld közönye még sohasem tett remekművet a maga helyére: a Tragédia felemás érvényesülésének kulcsát eme két nézet végleteiben kell megtalálnunk. Madách mellékműveinek a Tragédiához viszonyított nivóhelyzete lényegében két követelményt támaszt: a nyelviszerkezeti egyenlenség, valamint a színpadiasság kétes kérdésének valamelyes megválaszolását, az „idegen kéz” szerepének tisztázását. Mind a Tragédiára, mind pedig többi művére vonatkozó vélekedések, vitatkozások régi keletűek és sem korábban, sem a kiemelt múlt évben végleges érvényű álláspont nem keletkezett, a műveknek az ellentét tengelyén mozgó értelmezése egyelőre még nem fejeződött be.

Egyéniségének sokrétűségére vall, hogy minden időben kérdéseket eredményez a kutatás részleteire, egyes művek értékelésére és magának a Tragédiának szélesebb körű megvitatására vonatkozóan. Bizvást mondhatni: Madách életműve nem öregedik, nem porosodik: él, hat. A kiemel-

kedő mű — Az ember tragédiája — mindmáig olyan frissen hat, mintha nemrégén íródott volna, s fénye időről-időre ráirányítja a figyelmet a mellékművekre és azoknak a Tragédiával való összefüggéseire is.

Madách Imre benne él az időben, a mindenkori jelenben, alakja egyre erősödő körvonalakkal rajzolódik rá a jövőre is. A lépegető esztendők egyszer emelik, olykor süllyeszti alakját az irodalmi közvélekedés ingatag talaján. Egyre felénk közeledik ő, előle nem lehet kitérni, állásfoglalásra készteti a mérlegelő szemlélődőt. Mindez pedig kétségtelen nagyságának a jele. Az utóbbi évek arról is tanúskodnak, hogy Madách nemsokára megszabadul egyik nehézkes, nagyon elhatároló, merevítő jelzőjétől: az „egyművű”-től. Az olvasó és a színházi néző lassanként három művét ismerheti magáénak, vallhatja el nem hanyagolható értéknek. Különösen a Mózes színpadi sikere jelzi, hogy Sztregova mégis hivatott és alkalmas műhelye volt a magyar szellemiségnek, s annak a fénye ma is világít, tájékoztat, sőt irányít is bizonyos tekintetekben. A közöny lomhán-alacsonyán járó fellegei mögött lassan éled a napfény, a költészet vigasza terjedezik a Tragédia szomszédságában érlelt művekből is. 1969-ben megtört a jég: Madách nemsokára megszűnik egyművű alkotónak lenni.

Am, lássuk közelebről, a félmúlt miket eredményezett, kezdeményezett; az előző naptárba milyen eseményeket írhatott be az irodalom emlékezete? Mondanivalóinkat mindenekelőtt csoportosítsuk: szóljunk a színpaddal kapcsolatos eseményekről; a szövegek változásának kérdéséről; az újabb hazai és külföldi bemutatókról; az idegen nyelvi fordításokról; végül, és nem utolsósorban, a Tragédia világirodalmi helyének, nemzetközi rangjának megállapítása érdekében elkezdett és megnyugtatóan le nem zárt vitáról, valamint egy nagyszerű Madách-gyűjteményről is.

Madáchot folyton vonzotta a színház megejtő világa, jóllehet azzal hosszabb, tartósabb, eleven kapcsolata nem keletkezhetett. Életrajzi adatai szerint színházi előadásokat aligha sokat láthatott, ama néhány személyes benyomás mindössze lobogó vágyat ébresztett benne a színpad meghódítására. Könyvélmények nyomán kísérletezett tehát színpadi — jobban mondva: színpadnak szánt — műveivel. Az élő színpad követelményei az ő darabjaiban csupán szórványosan bukkannak föl, s történetesen elég mértékben ahhoz, hogy egyik-másik darabja olykor-olykor megfogja, rabul ejtse a színház művészt: a színjátszó becsvágyát, a rendező ötleteit serkenti, izgatja. Madách többévtizedes kísérletek után csak mostanában vált valódi színpadi szerzővé: Mózes című drámájának 1969-re átnyúló színházi sikersorozata nyilvánvalóan igazolta azokat, akik ösztönösen megéreztek benne a játszható színpadi szerzőt.

A Tragédia inkább mint alkalmas, többretegű művészeti lehetőség éli színpadi felemás életét: mind a színész, mind pedig a rendező meglepő újításokkal jelentkezik általa, nem szólván most a diszlet- meg a jelmeztervezők változatos, szinte kimeríthetetlen alkalmairól, a színjátszó tér műszaki újításairól, a szabadtéri játékok tömegvonzásáról. Madách ezek szerint élő, éltető szerzője a színpadnak: 1969-ben a Tragédia a Mózessel felváltva szerepelt a pesti Nemzeti Színház műsorán, de meg-

újult sikere a Szegedi Szabadtéri Játékokon is, jóllehet ezúttal sem a színészek művészi teljesítménye, sem a rendezés különösebben nem lepte meg a közönséget, de a közepes átlagot minden bizonnyal mindkettő elérte, s ebből mindössze Sinkovits Imre Lucifer alakítása jelentette csupán az „újabb művészi felfogás”-t. A fölényes díszletek és a színpadi tér műszaki berendezése sok jó, új ötletet alkalmazott, mindez azonban olyan külsőség, ami alkalmi jellegénél, váltakozó mozzanatainál fogva a szabadtéri színházművészet egyik szép, de semmi esetre sem követendő eredménye. A Tragédia tavalyi szabadtéri előadása a rendezés, és a színészi játékok vonatkozásában egyaránt ötletszerűséget jelentett. Valóban megnehezítette a Tragédia ez újabb bemutatóját a kolozsvári Magyar Színház előző évi budapesti előadása. A legújabb színészi-rendezői vállalkozásoknak a kolozsváriak feledhetően egyszerű, eszköztelen, teljesen a szerzőt szolgáló előadásából kell kiindulniok, különösen vonatkozik ez a követelmény a szép, egészséges színpadi beszédre és rendezés egynemű áttekinthetőségére, a látványosság szűkítésére, a fölényes, ráadászerű hatáskeltek csökkentésére. A 69-es, szegedi Tragédia rendezőjének, Vámos Lászlónak, sokat kellett volna tanulnia a kolozsváriaktól és többet megtartania az ő korábbi rendezéseiből is.

A pozsonyi Szlovák Nemzeti Színház múltévi Tragédia-bemutatóját jelentős állomásnak kell tekintenünk a mű nemzetközi elismerésének útján. A friss fordítás elsősorban színházi követelményeket elégít ki: pergő, ütemes, színészi beszédmódra ösztönöz, egyéníti a szerepeket, megfelelően tömörít. Az előadás hiteles szemtanúi szerint ez a bemutató bizonyult a Tragédia legjobb 1969-es előadásának. Az ügyesen összevont színpadi szöveg nemcsak élénké, vonzóvá változtatta a súlyos, komor tartalmat, hanem az előadás idejét is célszerűen megrövidítette. A színjátszók, tervezők és főként a rendező összehangolt munkáját csak a teljes elismerés illetheti (a mondás örökérvényű jelentősége és nem közhely mivolta szerint), jóllehet azt az elkerülhetetlenül felbukkanó tényt, kísértő körülményt, hogy a Tragédia mégis csak bölcselkedő olvasmány, könyvdrama, a pozsonyi kitűnő előadás sem tudta teljesen feledtetni. Végül is öröm és büszkeség, hogy a Szlovák Nemzeti Színház tisztességes vállalkozása olyan átütő és szép sikert jelent a Tragédiának a nemzeti keretek fölé emelkedő jelentősége, tiszta szándékú értelmezése, átfogó színpadi megjelenítése révén. A szakértő szerint az újabb szlovák fordítás, Ctibor Stitnický remeklése, az utóbbi évek egyik legsikerültebb, legművészibb idegen nyelvű szövegét teremtette meg Madáchnak e műve számára.

A bemutatók során kell még egy igen jelentékeny eseményről szólnunk, az eddig való bemutatók legnagyobb közönsége előtt, a televízió milliókat jelentő nézői előtt pergett, 1969 októberében és karácsonyán, a Magyar Televízió képernyőjén a Tragédia filmváltozata. A mozgó képsor Madách Imre remekművét, a Tragédiát egy új művészet bevált eszközeivel elevenítette meg: csaknem a teljes érzékelés birodalmába vitte át a rideg szöveget, mint majd látni fogjuk, mi mindenre lett volna hivatott. Az október 19-iki vetítés előtt Szinetár Miklós rendező nyilatkozott nagyigényű vál-

lalkozásáról és többek között ezeket mondta: „Kevés mű született a magyar irodalomban, mely annyira képernyőre való, mint Az ember tragédiája. És kevés olyan mű született, amelyben minden kor embere újra meg újra fel tud fedezni új meg új gondolatokat a maga számára. — E két ok és annak a csábítása, hogy ez a remekmű most milliók birtokába kerülhet, ösztönzött minket arra, hogy elkészítsük tévéfilm-változatát.” Majd így fejezi be: „Több mint egyéves munkánk fekszik ebben a filmben. Színművészek, operatőrök, díszlettervezők — és így sorolhatnám tovább technikai munkásokig — sok álma, munkája, verejtéke, hogy létrehozhassuk ezt a művet. Szeretnénk, ha nézőink is olyan „odafigyeléssel” fogadnák, mint amilyennel mi készítettük.”

Am, nyomban szóljunk a rendező „odafigyelés”-eiről: az óhajtott és méltán várt tévéfilmet nem alkották meg. Nem figyeltek oda Madách utasításaira. Fényképezett, nagyrészt álló színpadi képeket kapunk némi emberi nyüzsgéssel élénkítve, a szellem térben és időben való szárnyalását a képsor nem követi, sőt megjeleníteni sem igyekszik a kézenfekvő filmszerűségeket (a szobrok elporlanak, a karkötő kigyóvá válik stb.), a kijózanító jelenetek háttérbe szorítják a képzeleti csapongásokat, a szöveg legszebb, legnehezebb, legmélyebb árnyalata finom szemerkéket vesztek szóban, képben egyaránt. Ellenben minden hagyományos — és a rendezőnek éppen erre nem kellett volna odafigyelnie —, Paulay Ede óta megvalósult rendezői elvek kivonatoltan ezúttal is megjelennek: Zichy Mihály képei rárajzolódnak egyes jelenetekre, nem a mozgás, elevenség, hanem a helybenjárással utánzott mozgás jellemzi a cselekvést, a színpad keretén túleső távlatok alig vannak ennek a filmnek, a környezet legtöbbször szegényes, a természeti képek sivarak, képzethiányosak (pl. egy kiérdemesült kavicsbánya, mint a paradicsomon kívüli színtér), a díszletek pedig szinte kiáltják jelképes mivoltukat, alkalmiságukat, érezzük a rosszul bevert szögek helyét, a festékek áporodott szagát, szóval szomorúan mögéjük látunk, ott pedig csak egy hányt-vetett kelléktár ásítzik; az úgynevezett „bevágások” sem mindig kifogástalanok vagy helyükre illőek. Itt sem figyeltek jól oda!

A színészek minden ismert-méltányolt kiválóságuk ellenére nincsenek helyükön, kilépnak szerepükből: a főszereplő fiatalok még nem értek föl a Tragédia színészi követelményeig, az idősebbek nem kaptak benne megfelelő szerepeket: a visszatartott beszédmodor nem árnyal, a gondolatok alakulása, fejlődésmenete egyáltalán nem, vagy csak alig jelentkezik. E film kétszeri figyelmes nézése-hallgatása után változatlanul egyetértünk a rendezővel: a Tragédia megfilmesítése végzetesen nehéz feladat, a félmegoldás, az ide-odafigyelés megbosszulja magát, ezért a jónál is jobb, legjobb filmesítés megoldását a jövőre kell bízunk.

Szinetár tiszteletreméltóan vállalta a kezdet kudarcát, kockázatát. Megoldott feladata után világosan látszik: mit és hogyan kell jobban megcsinálni, miket nem szabad követni, hol rejlenek a buktatók. E mostanit mint jó, népszerűsítő, vasárnap délutáni filmet elfogadjuk ugyan azzal, hogy adott eszközei alapján különb művet vártunk tőle: becsülete-

sen törekedett Madách megértésére, megértetésére; nagy kár, hogy nem tudott a színpadiasságtól szabadulni és szereplőit jobban kellett volna megválogatnia, megmozgatni őket, egyénenként beilleszteni egy madáchi „együttes”-be. Dramaturgja kezét jobban meg kellett volna kötnie: a szövegkezelésnek mozaikosítása felesleges fontoskodás és főként rontja a mű hitelét, eredetiségét is.

Sajnálatos továbbá, hogy a film voltaképpen célját nem érte el: a milliós nézősereg nem sürgette, nem követelte a Tragédia újabb és újabb kiadását, vagy akár a filmek harmadszori ismétlését: e kettő ugyanis mérteke lehetett volna a filmbeli „odafigyelés”-nek; az olvasás ingerét tehát ezúton általánosan nem sikerült felkeltenie ennek a nagyszabású vállalkozásnak. A Tragédia útját tehát kellőképpen nem egyengette, hacsak akadályokat nem gördített eléje, hiszen mindenkinek oda kellett volna figyelnie!

Madách utóéletének egyik sarkalatos, minduntalan visszatérő tétele, ismétlődő feladata: szövegeinek kérdése. Mint ismeretes, nehézkesen, egyenetlenül írt, stílusa kuszált, darabos, szerkeszteni nem tudott eléggé. Ez a kétségtelen fogyatékoság a Tragédiára teljesen nem vonatkozik, de minden más művére fokozottan áll: tehát nemcsak a rendezői kék ceruza húzásai jogosultak, hanem nyelvezetük színpadképessé, beszélhetővé alakítása is szükséges, sőt ez utóbbi mindent megelőz. A Tragédia mostani szövegét annakidején Arany János egyengette az író kérésére és hozzájárulásával. Mint általában ismeretes: Arany János javításai és szövegmodosításai nem többek, mint amennyi szövegváltoztatást ma a könyvkiadói szerkesztők vagy éppen a dramaturgok eszközölnek elodázhatatlan esetekben. Verstani és stilisztikai egyengetés nemcsak jogosult, hanem szükséges szerkesztői kötelesség: Madách egyes szövegei azonban ennél jóval többet ígérnyelnek. A harmincas évek második felében A civilizátort változatlan szöveggel játszották, akkor annak a bemutatónak éppen az eredetiség volt a jelentősége, hogy szinte betűhíven adják elő, közölgék a drámaíró elitélő politikai nézeteit az elnyomó osztrákokról.

Az utóbbi években két Madách-mű ért el komolyabb színházi sikert Keresztury Dezső szöveggondozása jóvoltából. Mindkettőt rendezői megkeresésre vállalta el, s mindkettő, általa véglegesített színpadiasított szöveget könyv alakban is a nagy nyilvánosság ítélkezése elé bocsátotta. Mindegyik más és más feladatot rótt Kereszturyra, elvileg utószavaiban tisztázta szövegmodosításainak szükséges voltát és végzett munkája arányait. A már említett Mózes-dráma derekasan életre kelt a színpadon, sőt sorozatos előadásokat ért meg; a mint mondta, a Tragédia mindenestre elevenebben él a színpadon, ugyanakkor a Csák végnapjai a gyulai várszínházban került néhányszor közönség elé, majd a televízió föl vételével az egész ország elé. Kétségtelen, hogy a Mózes eredeti szövege az 1925-ös felújítás kudarcának — akkor mindössze kétszer játszhatták — csak egyik halványabb oka. Abban az időben az ellenforradalom antiszemita erejének nyomására kellett a Nemzeti Színház műsoráról levenni; Keresztury ebben a vonatkozásban nem tájékozódott kellően, az akkori közönség nem a dráma

gyöngye, erőtlen szövege miatt kezdett vihogni (ez utóbbi Keresztury szava), hanem a szavak tendenciája ellen tüntetett. A kettő korántsem azonos indok, hangulati jelenség. Bármiként lett légyen: a Nemzeti Színház azidei vezetői jó szakemberek voltak, és jól tudták, miért lehet és kell a Mózes színpadra állítani: ez a tisztességes szándékuk megtört, a fertőzött szellemi légkör bizonyult náluknál erősebbnek. Mózes egy nagyra és sokra hivatott nép vezetőjének drámája, s mint ilyen, kiválóan alkalmas arra, hogy színpadi előkép lehessen a mai népek politikai akaratának érvényesítéséhez.

A mostani siker nemcsak jól beszélhető szövegének, hanem kiváló színészek játékának is köszönhető. Keresztury szöveggondozása ténylegesen olyan arányú és értékű, mint aminő Arany Jánosé volt a maga idejében a Tragédiával kapcsolatban: mindketten egy-egy Madách-művet indítottak el a népszerűség útjára. A Mózes színpadi életre való hívása, gondozása, ápolgatása sokkal jobb lehetett volna, ha Keresztury valamivel nagyobb költő, gondolkodó volna, mert ahogy Madách szerinte könyvből tanult drámát írni, Keresztury szerintünk ugyancsak könyvből tanult drámát átírni (későbbi idézetben meg is nevezi mintaképeit). Ez az utóbbi megállapítás azonban sokkal inkább vonatkozik a Csák végnapjai című dráma újraformálására, ahogyan ottani átírói szerepét találoan megnevezi. Szerintünk ezt a drámát meg kellett volna hagyni irodalomtörténeti emlékeknek. Nem lett belőle nemzeti dráma ezzel az átdolgozással, Keresztury ugyanis egyáltalán nem drámaírói alkat: más a színpadi ügyeskedés és egészen más az igazi drámaírás, aminthogy más a verselés és más az eredeti, igaz költészet is. Tisztességes, erősen középszerű, Shakespeare-utánzatú mű lett a Csák végnapjai, benne felbukkannak, majd uralkodnak a drámaírás élezett, fényezett közhelyei, sőt végül hiányzik belőle maga Madách is. A kísérlet ezt bizonyítja: Madách munkája magas önéki, nem tud vele járni, boldogulni, eljutni a drámaíráshoz. A Csák végnapjai — mint újraformált dráma — sem a színpadon, sem könyvalakban (1969-ben jelent meg) színpadi életképességét nem tudta, nem tudja igazolni. Nem az átírás lehetőségét és szükségét akarjuk vitatni, de mi is azt mondjuk Babits Mihály nyomán: a színpadnak meg kell hajolnia a nagy szellemek előtt és nem feltétlenül megfordítva: egyik-másik drámai műhöz a színháziak inkább ne nyúljanak hozzá, semmint felemás művet bukácsoltassanak világot jelentő deszkáikon.

Keresztury egyik utószavában, történetesen a Csák végnapjaiban, megjegyzi, hogy nem kívánja „kötelező tárgyilagosságnál indulatosabban megkérdezni, miért fogadjuk fenn tartással a magyar irodalom esetében az olyan fajta kísérleteket, amelyikért Brechtet, Dürrenmattot vagy régebben Hofmannstahlt, Zweiget s annyi más író, átíró megdicsértünk. Végülis: a hozzáértők számára közhely, hogy minden színház mindig a maga korához igazítja, a maga igényeihez és lehetőségeihez alkalmazza a színpadára kerülő darabokat. A klasszikusok így élnek.” Eddig Keresztury! Rövid tárgyilagosságunk ennyi: Brecht az Brecht, Dürrenmatt az Dürrenmatt, Hofmannstahl az Hofmannstahl és Zweig is Zweig —

mindig önmaguk, alkotók, nagyok és főként saját műveikkel is bizonyítottak, bármelyik bármikor fölé önmagához — Keresztury azonban pusztán önminősítéssel, önkezü talapzatemeléssel érhet föl Madáchig. A Csák végnapjai azonban az előbbieknél nem jár a közelében sem. Szívesebben állítanók mindennek az ellenkezőjét és örömmel üdvözlők az új drámaírókat, korunknak drámába öltöztető művészeit.

Két-három apróság: hánytorgatásuk ne tűnjék kicsinyességnek, csupán a köteles tisztelet kifogásolja őket: Madách a Tragédia írásának idején nem harminckét, hanem harminchét éves volt (Keresztury számjeggyel jelez) és ne mondjuk Madáchot — még fiatalságát jellemezve sem — tejelesszájúnak: e kettőt Keresztury-nál találhatjuk meg. A másik: Jobbágy Károly tollából szaladt ki a bántó szó: ódájában tyúkmellűnek mondja nagy földijét. Tudván tudjuk, a testi hiba emlegetése nem alkalmas irodalomtörténeti tiszteletadás szövegébe, ott még stilsztikai ötletként sem szerepelhet 1969-ben ilyesmi is megtörténhetett: bizton hihetjük, hogy mások nem folytatják eme könnyű ötleteket, hiszen azok visszaütő bumérárgokká válhatnak.

Tovább folytatva a kisebb vonatkozások történetét, térjünk át a Madáchról szóló irodalomra: a múlt évben két olyan Madách-csal foglalkozó mű jelent meg újabb kiadásban, amelyek mellett szó nélkül elhaladni nem szabad, hiszen alapvető nézeteket, állandónak tekinthető értékeléseket tartalmaznak, újítanak meg a nagyközösség számára. Alexander Bernát magyarázatos Tragédia-kiadása — köztudottan — nemzedékeket nevelt, tanított e nagy mű megértésére, elemző olvasására. Megállapításai ma is elevenek, elfogadásra és vitára készítenek, ezért elővezetőek. Egyik legjobb népszerűsítő szövegközlés mindmáig az övé. Mostanában a művészet c. tanulmánykötetében találkozhatunk egy 1923-ban írt tömör Madách-értékelésével, ezt ugyanis a költő születése századik évfordulójára összefoglalásként írta, itt világosan összegezi korábbi szempontjait, ezért kell róla e helyen megemlékeznünk és a sokat támadott Alexander Bernát érdemeit megújítanunk: ő mértéktartóan, higgadtan közelíti meg Madách főművét. érvei, bizonyítékai átmentek az irodalmi közgondolkodásba, uralkodtak az iskolai oktatásban is, éppen ezért hasznos újraközlésük. A költő egyénisége, szellemi környezete, mostoha sorsa, korának közvélekedése tükröződik, Alexander szerint, életművében, ezt a viszonyulást módszeresen ő tárgyalja elsőként; a Tragédia általános jelentőségét sem nagyítja (éppen világirodalmi kapcsolatainak feltárása közben a legmértéktartóbb), jelzi a Tragédia viszonyát a nagy költői-bölcselő művekhez, ugyanakkor nem nyilvánítja azt a Faust egyenesági ivadékának sem, ahogy azt egyes kortársai nagyon elhamarkodva tették.

Sötér István kis kötete, Álom a történelemről, első ízben 1964-ben, Madách halálának századik évfordulójára, készült s tavaly már a második kiadása jelent meg. Sötér értékelése válasz-jellegű és megnyugtató álláspontot teremt az utóbbi évek felélenkült Madách-vitáiban. Az ő hatalmas világirodalmi olvasottsága Alexander Bernát szemléletmódját napjainkig

fejleszti, s mivel ő is elsősorban széleskörű olvasóközönséghez szól, e műve közvetlen eszközökkel, közérthetően népszerűsíti Madách főművének kiemelkedő értékeit és korszakos jelentőségét. Világos fejtegetései, tárgy-szerű érvelései — ahogy ma mondani szokás — biztos helyére, állandó szintjére helyezik a Tragédiát: mind eszmetörténeti, mind pedig irodalom-történeti vonatkozásait illetőleg. Legfőbb érdeme: józan tárgyilagossága és megnyugtató érvelése.

Meg kell említenünk ez éves beszámoló keretében két dicséretes palócföldi eseményt is: Salgótarjánban felállították Madách Imre egész-alakos szobrát, Varga Imre kiváló jellemzetes alkotását: egyáltalán nem túlzás, ha nyíltan megmondjuk — minden különösebb helyi érdekelttség nélkül, hogy egyik legkiválóbb Madách-emlékművet kell ebben a korszerű műben méltányolnunk.

Egy másik nagyjelentőségű emlékkiállításról a Palócföld számolt be, ennek nyomán hirtelen kerekedett egy különleges gyűjteménynek: Szabó József Madách-adattárának jegyzékét ismerhették meg az ország olvasói. A hatezredik tételszám felé közeledő gyűjtemény magában foglalja a vonatkozó kiadványokat (a tőle való és a róla szóló köteteket, különnyomatokat stb.), az utaló irodalmat, számos aprónyomtatványt, lapkivágatokat, tehát nagyjából mindazt, ami érdemleges, felkutatható emléket, adaléket jelenthet Madách Imrével kapcsolatosan. Bizonyára egy nagyobb méretű Madách Múzeum irodalmi részlegének az alapja lesz ez az eddigi legteljesebb, magánkézen levő s ezidőszert Balassagyarmaton őrzött és folyvást gyarapodó kincsesbánya.

A Tragédia idegen nyelvű térhódítása jelentékenyen nagy nyelvterületen kezdődött meg a múlt év végén: az arabnyelvi fordítás akkor fejeződött be és nyomban meg is jelent könyvalakban. Ez a huzamos ideig készült fordítás is nagy eredmény, hiszen csaknem százötven milliónyi olvasó előtt nyílt meg az út a Tragédia megismerésére és befogadására. A fordítás és a kiadás megvalósulása Germanus Gyula igen nagy érdeme, az ő illetékes nyilatkozata szerint az arab nyelvű Tragédia fordítói teljesítményének művészi színvonala és költői értéke igen magas.

A Tragédia világirodalmi helyzete, nemzetközi rangja visszatérő vita-alkalmat teremt; időnként felhorkan, majd elhalkul a nagy kérdés: a világ eléggé miért nem ismeri, mikor ismeri el a nemzetközi irodalmi köztudat Madách remekét?! A felelet ágas-bogas, benne a játékos képzelet és a komoly megfontolás egyaránt érvényesülhet, de ugyanakkor tobzódhat, hivalkodhatik a nemzeti hiúság és a nemzet hazai és külföldi megvetése is. Közgondolkodásunkban igen sajnálatosan, valamennyi mozzanat felbukkan, hozzájuk olykor vasokos tájékozatlanság csatlakozik a Tragédia értelmezésével kapcsolatosan. Ebben a vonatkozásban az 1969-es Tragédia-vita valóságos gyűjteményeit, gondolkoztató antológiáját eredményezte a hangoskodó nézeteknek és méltatlankodó ellenvetéseknek. Nos, a nagy mű külföldi útját elsősorban ez a hazai megosztott ítékezés gátolja, néhány alkalmi jószándék indítja el olykor-olykor Tragédiánkat külföldön, az egész nemzet oly egységesen, oly egyöntetűen nem áll az ilyenfajta kísér-

Itekek mögött, mint ahogyan például a Faustot az egész németiség mindenkor szívügyének tekintti (az egészséges példákat tovább szaporíthatnók). A másik és talán valamennyinél lényegesebb szempont a magyarság hírneve a nagyvilágban. Ahogy a hazai vélemények megoszlanak a Tragédia jelentősége tekintetében, ugyanúgy gyér vagy alkalmi, s ritkán kedvező a külföld általános ítélete rólunk. Ne áltassuk magunkat, jobb, kedvezőbb, sokoldalú megismertetésünk érdekében alig teszünk valami, feleannyit sem, mint amennyit mindmáig ellenségeink szorgoskodtak befektetésünk sikere érdekében: sportbeli és valamelyik művészeti, alkalmi sikerünk igen kevés a nemzet jóhírnevének külföldi öregbítéséhez. Ugyanúgy a Tragédia önmagában, más nagy magyar művek kísérelő támogatása nélkül, csak egy-egy föllobanásnyi fényt vethet ránk. A Tragédia megfelelő tudományos értékelése érdekében szinte semmilyen eredményt külföldön el nem értünk, de a tollunkat sem nagyon törtük ennek érdekében.

Részletesebben bizonyítanunk e helyen sem kell, hogy a magyar irodalom belső életében keletkeztek világirodalmi rangú és igényű művek, sőt életművek. Balassi Bálinttól mindmáig nyelviségünk szűk keretébe zárva élnek különös, üvegházi életüket olyan alkotások, melyeknél kisebb értékűek régen a világ megbecsülését élvezik. Csokonai kiragadott példája élénken bizonyítja, hogy ő Goethét megelőzve, de módszeresen vele egyszerre alkotta meg a világirodalom fogalmát és azon a szinten írta műveit is, ezt az elméleti megfontolást hasonló gyakorlati megvalósulások követték mindmáig. Ki tud róluk? Még szomszédaink sem sokat, hát még a messzibb tájakon?

Lukács György és Illyés Gyula beszélgettek hasonlókról a Kritika nevezetű folyóirat múlt évfolyamában; véletlen folytán egyik központi kérdésként szerepelt ottan a Tragédia világirodalmi elhelyezésének lehetősége is. Lukács György provincializmussal vádolja Madáchot és nagyjából egész irodalmunkat, Illyés Gyula mindezt tagadja és töltetlen fegyverrel védekezik az éleslövésekkel szemben. Mind Lukács György, mind Illyés Gyula annyira általánosítanak, hogy érvelésük alapján bármelyik elismert világirodalmi művet és akár egész irodalmakat ugyanúgy elmarasztalhatnánk vagy felemelhetnénk, ahogyan ők azt a Tragédiával és irodalmunkkal megteszik lazán értelmezett érveikkel. Lukács a nemzetközi balvélekedéseket is megszólaltatja, Illyés a nemzeti öntudathoz fellebbez. Mindkét nézet káros és az ügy jobb szolgálatát gátolja, mert mindketten megalapozatlanul felszíneskednek. Komor vagy derűs látszatokat teremtenek: látszatokat pedig nem ismerünk. Ez a vita hasonló mederben és ezzel a csalóka észjárással több évig folytatódhatnék: sokmindent felvethetne, de valamit alig tisztázhatna, a helyzet mindenképpen jelenlegi holtponthán maradna: belső huzavona maradna, semmi külföldi sikere, nagyobb elismerés irodalmunknak nem következne be, történetesen a Tragédia nem mozdulna el mostani helyéről és általában rangja sem növekedhetnék mérhető fokozattal. Mindennél nagyobb akadály: erről a kérdéshől sokat, túl sokat beszélünk, elmélkedünk és vitatkozunk, de tervszerűen alig valamit vagy éppen semmit sem teszünk.

Részletkérdés és igen jellemző az említett megközelítésének módjára és természetére vonatkozóan: a görögötüzes Lukács-Illyés vitához Veres Péter is hozzáadta a maga küszöbön vágott dohányát, hogy végülis Madách kifüstölése jobban sikeredjék, de az apró dohány közé erős finánclábszárak is keveredtek: Veres Péter vaskosan tévedett, amikor Arany Jánost megvádolja, mert kora politikai elveihez, a kiegyezés szelleméhez, „konformizálta” Madáchot szöveg módosításai révén, azonkívül önkényesen illesztette a mű végére az üressé vált „Ember küzdj és bízva bízzál!” szólásmondást. Sajnálatos, hogy sem 1956-ban, sem 1962-ben, sem 1969-ben nem tájékozódott kellő módon, szerkesztői sem világosították föl az ellenkezőkről, Veres Péter leadott garasa, ahogy ő jellemezte hozzászólásait, lyukasnak bizonyult, lyukas garassal pedig nem lehet fizetni seholsem és főként nem illik; a szellemi életben csodálatosan az ilyesmit nem büntethetik.

Összegezésül: a magyar irodalmi művek rendszerint késve és nem valódi értékük sorrendjében jelentkeznek a nagyvilág nyilvánossága előtt, az a bizonyos, önhibánkból keletkezett 30—50 év — ennyi jelezte a múltban és nagyjából műveltségi lemaradásunkat — irodalmunk külhoni érvényesítése, befogadtatása terén végzetesen sokat jelent. Mindössze egy-két példa: nyugaton a romantika elavult már, amikor a Jókai-fordítások ott megjelenhettek, a realizmus megöregedett Mikszáth műveinek fordítása idejére; a Tragédia első német nyelvű szövege még kedvezőtlenebb előjelek között jutott a nagy nyilvánosság elé: a Faust elfoglalta mindmáig megingathatalan helyét, a Tragédia német nyelvezete a Faustét utánozta, annak szókészletét átvette, ebben a másodlagos nyelvezetben elvesztek, megsemmisültek azok a finom árnyalódású különbségek, amelyek e két drámai költemény között kétségtelenül fennállanak, sőt a kínálkozó összehasonlítás a Faust fölényét és elsőbbségét igazolta. (Petőfi kezdeti heinésítése a másik kirívó eset). Az a Faust-bélyeg mindmáig rajta éktelenkedik a Tragédia homlokán. Az irodalomtudomány elodázhatatlan feladata, hogy azt a megbélyegzést onnan eltüntesse. A helyzet, melyben az idegen nyelvre fordított magyar művek külföldre kerülhetnek, ma sem sokkal kedvezőbb és nem is előnyösebb. Ha a műszaki elnevezés nem foglalta volna le a fogalmi megkülönböztetést, azt lehetne, kellene mondanunk: utánfutó művekkel jelentkezünk a nagyvilág előtt; izlés, forma, szerkezet, tartalmiság némiképpen elavultak vagy hanyatlanak már odakint, amikor a mi irodalmunk zsámolynyi helyet akar keresni a maga számára. A Tragédiával kapcsolatos nagy és ismétlődő tévedésünk: ne kísérletezzünk különösebben külföldi színpadokon, rádiókban, tévében elhelyezni, sokkal inkább szorgalmazzuk könyv-dráma jellegét és minél tökéletesebb önelvű fordításait, valamint szakszerű tudományos bemutatását. E kettő dönti majd el Madách Imre világirodalmi nagyságát és nemzetközi jelentőségét.

Madách Imre 1969-ben élő szerzőként szerepelt köztudatunkban, s mint ilyen, az idő fürdőjében megújulva lép a következő bizonyára jóval eredményesebb évek elé.

Vázlatok egy politikus Madách-arcképhez

Madách-kutatásunk évtizedeken át kettős megkötöttségben vergődött. Az életrajzok lapjairól a sztregovai remete mítosza hatotta át egyre mélyebben az irodalmi köztudatot, amíg a politikusi tevékenység szórta adatai alig vagy egyáltalán nem kerültek a nyilvánosság elé. A Tragédia-értékelés pedig szinte egyértelmű volt a mikrofilológiai vizsgálódással, ami a drámai költeményt már-már úgy állította az olvasó elé, mint a költőt ért világirodalmi hatások halmazát.

Az elmúlt évtized jelentős kutatási eredményei, amelyek a költő halálának centenáriuma (1964) körül és azóta sokasodtak meg igazán, feltárták az alapellentmondást: a könyvtárnyi Madách-irodalom ellenére számíthatunk fontos és régvárt dokumentumok felbukkanására és nyomukban perdöntő átértékelésekre. Tanulmányunk kettős célt követ. Egyrészt az elmúlt évek irodalomtörténeti eredményeinek alapján megrajzolni igyekszünk a Pesten töltött egyetemi évek (1837—40) pályakezdő szakaszát, másrészt a fiatalkori eszmei hatások közt főbbeknek nyomonkövetésével egységben akarjuk láttatni Madách politikusi tevékenységének eleddig önmagukban vizsgált tényeit. Munkánk persze nem előzmények nélkül való. A kérdéskört Sötér István is érintette a centenáriumkor elmondott emlékbeszédében (Madách és a koreszmék, Kritika, 1964 (11.)), Baranyi Imre pedig ugyancsak az évfordulóra megjelentetett irodalomtörténeti füzetében (A fiatal Madách gondolatvilága, Bp. 1963.) a költő ifjúkori szellemi gazdagodásának néhány vonatkozását részletesen elemezte is. Kutatásai azonban torzónak maradtak és korai halála megakadályozta abban, hogy művének önellentmondását kiküszöbölje: elismeri ugyanis Madách köztudott filozófiai eklekticizmusát, fiatalkori világnézetét mégis egyetlen, habár kétségkívül fontos folyóiratból, az Athenaeumból próbálta levezetni és értelmezni. A pesti évek kutatása ma sem nehézségek híján való. Madách egyetemi körének kéziratós diáklapja, a Mixtura, mindmáig nem került elő. A ránkmaradt levelezés sem teljes értékű: az anyjához írottakban a fiúi szeretet és kímélet a kialakuló egyéni világnézet önállósuló bátorságával együtt hallgatja el a fővárosi élet számos mozzanatát, amelyekről Majthényi Anna nem szívesen olvasott volna, a Lónyay Menyhérthez küldött sorok pedig többnyire az állandó személyes véleménycsere kiegészítői csupán.

Pesti tartózkodás karképe.

Az 1832—36-os országgyűlést követő események, az ellenzékkel szembeni terroristintézkedések az egész ország közvéleményét lázba hozták, és igen feszült politikai helyzetet teremtettek. A megyei nemesség az ország-

gyűlési ifjak, Kossuth és Wesselényi perbefogása ellen tiltakozott, a parasztság körében pedig a törvények kihirdetése okozott csalódást és támasztott mozgalmakat. Mind többen vallották Pulszky Ferencceel, aki szintén letartóztatandó ifjak listáján szerepelt: „Mindnyájan egyetértünk abban, hogy a fennálló viszonyok nem tarthatnak soká, hogy az uralkodó rendszer meg fog bukni, hogy az egész ország átalakulása elkerülhetetlen”.¹

Kétségtelen, hogy a letartóztatások és hűtlenségi perek hatására az ellenzéki mozgalomban 1837 és 1839 között apály következett be, de a közbeeső évek nem a tétlen hazafiúi kesergés esztendei.

Azzal, hogy a két országgyűlés között az ellenzék központja az egyre inkább fővárossá váló Pest-Buda, a reformmozgalom társadalmi bázisa megnő, tömegeket nyer az egyetemi ifjúság, a magyarosodó polgárság és értelmiség, a városi plebejusok soraiból és a vezérvármegye egyes rétegeiből. A politikai lehetőségek erőszakos megnyirbálása miatt a fiatal ellenzékiek kulturális tevékenysége kerül előtérbe. Hazánkban ekkor még csak vajúdik a szakosodás igényét felvető polgári tudományosság, és a javítani akarás szándéka jól megfér a sokirányú vizsgálódás célkitűzésével. A pesti ifjúság lázasan ismerkedik a kor haladó eszmeáramlataival, és a feljegyzéseikből, levelezésükből, fordításaikból radikalizálódásuk szinte hétről hétre nyomon követhető. Szükségszerű, hogy ezt a tájékozódás felületes legyen: a Madáchnál sokszor emlegetett filozófiai eklekticizmus tehát nem csak egyéni sajátság, hanem kortűnet. Világnézetüket az uralkodó nyugati liberalizmus, a vallást szocializmussal ötvöző Lamennais, az utópista szocialisták egyes tételei, az Athenium hasábjain folyó „hegeli pör”, a nagy francia forradalom, a szent szövetségi reakció elleni európai szabadságmozgalmak és a magyar nemesi ellenzéki hagyományok egyaránt formálják. Irodalmi eszményeikben a francia romantika és a Junges Deutschland mellett figyelmet fordítanak a szomszéd népeknek a miénkhez hasonló problémákkal küzdő literatúrájára is.

Tevékenységük kettős célú: egyrészt igyekeznek felhasználni a már meglévő és a reformmozgalom eredményeképpen létrejött fórumokat, másrészt új, saját publikációs lehetőségek megteremtésére törekcsenek. Az előbbiek sorában 1837-től a Bajza-Vörösmarty-Toldy triászta által szerkesztett Athenaeum vezet, amely mintegy próbaköve a nyilvánosság előtti fellépésnek, benne megjelenni rangot, sikeres pályakezdet jelent. Megettött a Tudományos Akadémia tekintélye is: visszatérő motívum a fiatal ellenzékiek törekvése az akadémiai tagságra.

Külön kell hangsúlyoznunk az 1837-ben megnyílt Pesti Magyar Színház jelentőségét. A titkosrendőri jelentések már az alkalmi nyitódarabot, Vörösmarty Árpád ébredése című játékát is lázítónak találják. Kivált erős az ellenzéki közhangulat az 1838-as évad előadásain, amikor Szigligeti sorozatban készülő történelmi drámáinak (Dienes, Vazul, Pókaiak) előadásain az ismétlődő tüntetések bizonyítják, hogy a közönség érti a romantikus-történelmi külszín mögöl kicsendölő időszerű politikai mondanivalót, amit a színészi játék is aláhúzott. (Egressy Gábor és néhány színész-társa közismert radikális nézeteiről.) Kazinczy Gábor, akit ezidőtájt az

Ifjú Magyarország vezéregyéniségének tekinthetünk, már 1833-ban kész repertoár-tervvel állt elő, és elvbárátaival egész sor vállalkozást kezdeményezett, amelyek az eredeti magyar műsor fellendítését szolgálták. Ezen felül kapcsolataik voltak az egyetemi ifjúság köreivel és a vidéki városok diáktársaságaival. Ezek kétszeresen is fontosak: egyfelől az Ifjú Magyarország tagjai maguk is diáktársasági tagok voltak korábban és így bizonyos jártasságra tehetek szert az irodalmi élet szervezésében, másrészt hatással voltak a későbbi Pylvax-kör tagjaira, akik ezekben az években ültek az iskolák padjaiban. Petőfi, Irinyi, Obernyik, Kerényi stb.)

Saját vállalkozásaik közül a cenzúrától nem engedélyezett Népbarát című folyóirat ígérkezett a legfontosabbnak, amelynek tárgyjegyzéke kitűnően példázza a Kazinczy Gábor köré csoportosuló ellenzéki kör sokoldalú, de felületes tájékozódását: „Élet és literatura, kölcsönös viszonyban, a romanticizmus, demokratia és aristocratia hazánkban, hajdan és most, Zrínyi a dalnok, Character, politikai hitváltoztatás, renegátok, Lira, titkos egyesületek, carbonárok, szabadkőművesek hatásai, journalizmus, hazánk és Lengyelország rokonsága, , Historiai párhuzam, Kölcsey, az 1830 három júliusi nap hatása, kritika és polémia nálunk, nyilvánosság, eredetiség, bírói felelősség stb., stb.”²

Madách Pest-Budán (1837-1840)

A továbbiakban azt kell vizsgálnunk, hogyan illeszkedett bele Madách Imre ebbe a lázas szellemi életbe, hogyan talált kapcsolatot az Ifjú Magyarország körével. Anyjához írt leveleinek alapos olvasása és az utalások követése meggyőz arról, hogy az életrajzokról jól ismert pontos-gondos diákélet mögött meghúzódik egy másik, öntudatosabb készülődés is: eszmegyűjtés a költői és a politikusi pályára. A Lónyaynak szóló levelek — sokkal egyértelműbben — ugyanerről a munkáról vallanak.³

Madách 1837 őszén érkezett a fővárosba (14 évesen!), hogy itt egyetemi tanulmányokat folytasson és ügyvédi oklevelet nyerjen. Néhány hónappal vagyunk Kossuth májusi letartóztatása és néhány héttel a nagy kulturális esemény, a Pesti Magyar Színház megnyitása után. Október 15-i levelében anyjának öt nevet említ, mint elsődleges barátait: Balassa, Zalai, Beniczki, Lubi, Majthényi. Az utóbbi rokona, a többiek pedig a szűkebb pátriájából, a Felvidékről érkezett nemesfiak, akiket a magukkal hozott ismeretségen kívül mostmég a csak a közös diákélet fűz össze. (Közülük csak Balassa Antal és Beniczky Ödön marad a szűkebb baráti kör tagja.) Ugyanebben a levélben érdekes motívum a francia szótár és olvasókönyv megküldésére vonatkozó kérés, ami azért figyelemre méltó, mert Madách már ekkor is bírta a francia nyelvet, és a továbbképzés alkalmasint az eredetiben való olvasás céljával történik.

Egy évvel később az egyetemi baráti kör, a nyolcak társasága már erősebb alapon szerveződik és működik, mint a laza illetőségi és ismeretségi viszony. A Lónyay Menyhérthez 1838 decemberében írt levél több tanulsággal is szolgál: — Kérlek írjál te Ödönnek, v is Appiusnak, hogy készüljön el a His(toriá)ból s 8ad félkor jöjjön hozzád, én is meg jelenek, s egy uttal

vernerhez is megyünk.” A néhány sor megnevezi a társaság három tagját (Beniczky Ödönt, a címzett Lónyayt és Madáchot), a velük eszmét cserélő Verner József egyetemi tanárt; szépen hozza a körnek azt a szokását, hogy tagjai antik szerepnevekkel illetik egymást (Madách maga a zsarnokölő görög szabadsághős, Harmodias nevével írja alá sorait); s végül rávilágít, az összejöveteleken végzett forráskutató, tudományos munkára. Mindez érdekesen vág egybe azzal az 1839-ben kelt titkosrendőri jelentéssel, mely szerint a jogászhallgatók között társaság működik, amely a tudományos önképzés és a szabad véleményesere céljával alakult. A vizsgálattal megbízott kari igazgató nem akadt nyomukra.⁴⁾ Erősen valószínű, hogy a jelentés a nyolcak társaságára vonatkozik. Ugyanebben a levélben Madách radikális kitételei megmosolyogatóan gyerekesek még (a költő 15 éves!), de kétségtelen jelei alakuló politikai felfogásának:

„O tempora, ó móres
ó asini, ó censores — ki-
törülte — a leghosszabb le-
velem”

— a kis gúnyvers a cenzúrárt veszi célba. A szívesen rajzolgató Madách ezúttal a levélpapír nyomatát alakítja át. A Gott erhalte körirat helyébe új, fintoos mondat kerül: „In hoc signo beatus evades Hungare” (Ebben a jelben boldog leszel, magyar), a címert hasán hordozó kétfejű sas mellett pedig ez áll: „megette, tsak fen ne repedjen tőle.”

Az egyetemi körön belül legközelebbi barátja a nála egy évvel idősebb Lónyay Menyhért, akihez az is fűzte, hogy hugába, Etelkába Madách szerelmes volt. A barátság tartalmára is vannak utalásaink a Sztregovára, anyjához írott levelekben:

1838. december 25. „... új kegyeséggel, hogy a muzsika egyesületre prenumeráltál, nekem sok sok kellemes estét szerzettél melyeket Lónyay társaságában, kit napról napra jobban szeretek töltnök.”

1839. július: „Én Lónyaynak, s ő nekem mindig ad olvasni könyveket, s a közönséges Német ujságot.”

A pesti olvasmányokra egyébként kevés az adatunk. Tudjuk, hogy megfordult kezén Wesselényi tiltott könyve, a Balítéletekről, és egy dinasztiaellenes mű, amelyre évek múlva, 1842-ben így emlékszik vissza: „Néhány év előtt egy könyv volt kezemben, melyben a Sancio pragmaticának igen szabad történetét olvasám a körül ágyukkal kerített ország házát Draskovich ellentmondássát s meg ölettetését. Az inter tremoros et angore aláírásnak történetét olvasám ott...”

A nyolcak csoportja és a hozzájuk csapódó egyetemi barátok tevékenyen résztvettek a főváros életének minden fontosabb eseményén. S ez nemcsak a bálókra vonatkozik, hanem egész sor más megmozdulásra és szervezetre is, amint azt az egyik Lónyay-levél címzése összefoglalja: Tekintetes Lónyay Menyhért urnak, a Philosophia s a szép tudományok bacalaures tanárának, a művészeti egyesület, hangászati egyesület, és conservatórium rendes tagjának, az ifjak társasága egyik küldöttjének, nem

különben az egész jog halgatóság megbízotjának a színház ügyébe, a megbukot sok terv, és társaság résztvevő tagjának.”

Későbbi kihatásaik miatt fontosak számunkra azok az utalások, amelyek Madách és a pesti színházi élet kapcsolatát szemléltetik. Majthényi Anna szemében a színházlátogatás — a késői hazajárás, a bemutatott darabok tartalmi vonatkozásai és nem utolsó sorban a költségek miatt — egyike a leginkább kárhóztatandó időtöltéseknek. Madách leveleiben ritkának, alkalminak tünteti fel a Magyar Színház előadásainak megtekintését: „. . . hogy munka után mulassunk néha magunk, néha, ha épen valami nevezetes darabot játszanak el megyünk a színházba.” Valójában más a helyzet: egyik legkedveltebb szórakozása ez. A fiatal költő Spányik nevű nevelőjéről már 1838 februárjában megírja, hogy „a színházi kedvelés, nagy kedélye, melynek tsak az vet gántsot, hogy pénze nints-.”

Ugyanezen év decemberében Spányik már a Pesti Drámairó Egyesület tagja és paródiát ír, Táltosok vagy a drótos tót címen. Ezek után ne csodálkozunk rajta, hogy 1839-re elkészül Madách első drámája is, amelyet éppúgy nem ismerünk, mint Spányik színre nem került paródiáját. 1840-ben pedig a költőnek Lónyay Etelka miatt egy kis szóváltása támad, melynek színhelye — jellemző módon — a joghallgatók egyik kedvelt tartózkodási helye, a Magyar Színház udvara.

Kilalakulóban vannak az első szépirodalmi kapcsolatok is. Verseinek bírálói közé tartozik — 1838 óta — a balassagyarmati születésű váci diák-társ, Bérczy Károly, aki ekkor már-már beérkezett költőnek számít.

1839 júliusi, anyjához írt levele más bírálókról is tudósít: „. . . oly verseket írok, hogy erővel az athéneumba ki akará tétetni Lónyay, s Spetykó, sőt színdarabot is, hogy Földvári bíztatott játszassam el azt.”

Spetykó Gáspár az Atheneum lírikusa (a lap tekintélyéről a fiatal radikálisok között fentebb szóltunk), Földvári pedig — tévedés ne essék szólnán — aligha Földvári Gábor, a vezérvármegye alispánja, hanem valószínűleg Madách diáktársa, aki utóbb a pápai társaságban fejtett ki irodalmi tevékenységet.⁵

S végül: ha gyéren is, de vannak adataink a fiatal Madách és a Kazinczy Gábor-kör tagjainak személyes kapcsolatairól. 1862-ben, a Tragédia megjelenése után így írt Erdélyinek: „Nem tudom, emlékszel-e még azon időre, midőn Pesten mint egyetemi tanulót szíves jóindulatodra méltattál . . .” Két, 1840-es keltezésű Madách-levélben feltűnik a Kazinczy név is a baráti kör tagjaként, ez azonban nem Kazinczy Gábor. hanem öccse, István, aki 1839 őszétől joghallgató és ugyanezen év szilveszterén — bátyja, Erdélyi, Egressy, Szigligeti és többek társaságában — egyik aláírója a pesti radikálisok szerződésének!

Az elmondottakkal azt kívántuk bizonyítani, hogy a fiatal Madách pesti tanulmányai idején, gyenge egészsége és elmélyedésre hajlamos egyénisége ellenére, korántsem az az elvonuló, magányos bölcselkedő ahogyan őt legtöbb életrajzírója ábrázolja és ahogyan alakja az irodalmi köztudatban él. A fenti tényezők és kora miatt nem játszhatott vezető szerepet a radikális egyetemi ifjúság soraiban, de világnézete — 1840-es

megnyilvánulásai alapján — főbb vonásaiban azonos az Ifjú Magyarország tagjaival. Három perdöntő dokumentum áll rendelkezésünkre, mintegy az egyetemi évek összefoglalásaként: első verseskötete, egyetemi búcsúbeszéde és népművelő tervei.

Az egyetemi évek összegezése

A Lantvirágokat, Madách első és életében egyetlen verseskötetét általában úgy értékeli az irodalomtörténet, mint annak bizonyítékát, hogy nem válik belőle koszorús költő. A megállapítás igaz, de tartozunk a 17 esztendő szerzőnek annyival, hogy leírjuk: a 26 verset tartalmazó, anyjának ajánlott könyvecske nem rosszabb a kor megszaporodó lírai átlagtermésénél.

Figyelemre méltó, hogy a cenzúra a benyújtott kéziratból három verset törölt, kettőt politikai, egyet pedig vallási okból. A kis kötetről még nem mondták el, hogy jónéhány darabjában Madách a szabadság-szerelem kettős problémájával birkózik, világos elvi kifejtésben, de középszerű művészi megvalósításban. A Lónyay Etelkához fűződő viszonzatlan érzelem pesszimista párhuzamát a politikai helyzet miatti jogos honfibúban és hazaféltésben találja meg; ez utóbbi megszólaltatásában a mottókban is idézett kortársak (Sáróssy Gyula, Kazinczy Gábor) mellett elsősorban Kölcsey és Vörösmarty nagy hazafias versei hatottak rá, néhol a szó szerinti egyezésig. A Lantvirágoknak főleg allegorikus darabjai fontosak számunkra, ahol a liberalizmus alkotmányossága a diploma előtt álló ügyvéd sértett nemesi jogérzékével és a fiatal radikálisok köztársasági nézeteivel keveredik; nem véletlen, hogy a cenzúra figyelmét is ezek keltették fel. De a fájó politikai válság még a kimondottan szerelmi témájú képkötésekben is ott lüktet:

Győz a borús téren rabokat letiporva a zsarnok!

Atkozzák ezeren, s szive a fénybe rideg:

Fegyvered oly gyöngéd, s mi erős letiporni az ellent,

Téged imádva, ha a lánciban égre talál!

Másik elemzendő forrásunk az a beszéd, amelyet Madách a szemeszter végeztével Virozsil Antal professzornak mondott, 1840. június 28-án.⁶⁾

Ő maga erről így tudósítja anyját: „A prelectióktól búcsut vevénk Virozsilnak tartottam egy magyar, s igen szabadelvű búcsúbeszédet nyilvánosan, mit ő igen szépen meg köszönt, sőt leírva emlékül el is kért: az iskola társak is oly nagy tetszéssel fogadták, hogy nyakra főre írják le magoknak.” A Virozsil-beszéd egyes kitételei még beszédesebbek lesznek, ha összevetjük őket a fiatal radikálisok vezéralakjának, Kazinczy Gábornak megnyilvánulásaival, Választásunk egyik magánlevelére esett, amelyről bizonyos, hogy Madách nem ismerhette, így közvetlen hatásról nem beszélhetünk. Madách tettekrész radikalizmusa, vátesz-tudata nemcsak eszmei, hanem sokhelyütt frazeológiai azonosságot is mutat az Ifjú Magyarország tagjainak politikai nézeteivel: itt látjuk továbbá egyik forrását és talán legkorábbi jelentkezését a tömegről vallott felfogásának, ami egész életművén végigvonul.

Kazinczy levele Egressyhez
Berettő, 1838. dec. 16.

Hadd magamat vigasztalnom: jö-
vend kor- és tettűsabb a jelen-
nél, — hol nem csak passzíve fe-
jezhetném ki az érzelmeket, me-
lyek kebledre s néhány igen keve-
sek keblére s Isten tudja még ho-
vá — ragadnak.

Új korszakot teremthetsz művé-
szetünk históriájában, s az egyet-
len díj érte: apostolság. Meg ne
feledkezz, de ne is rettenj el, hogy
apostolait kövel dobálta le a pór.

Erdemes idéznünk a fiatalkori Madách-beszéd utolsó bekezdését is: a
liberalizmus követeléseit és a hazai politikai helyzet időszerűségeit olyan
világos megfogalmazásban kapnak itt helyet, hogy róla rangos költői ars
poeticák jutnak eszünkbe (Vörösmarty: A Gutenberg-albumba, Petőfi:
A XIX. század költőihöz):” De neked azért jutalmad megjövendő, te élni
fogsz, élni mindörökre, ha testté lesznek igéid a haza haladásában. Ha
testvérekké lesznek a nemzetek, s a vészek napján hon hont fenevadként
el nem öl. Ha törvény fog ülni a trónon, melyen a fejedelem öröködik, ha
néhányak önkénye nem ítélendi el azokat, kiket egy hon ártatlanoknak
vall.”

A Madách-irodalom mindmáig nem értékelte az 1840-es év harmadik
fontos dokumentumát, a Lónyay-levelezésben ráncmaradt népművelő ter-
veket. A költő barátjához írott két, egymást néhány nappal követő leve-
lében 1840 októberében fejtette ki javaslatait egy népnevelő lap és egy
népoktató egyesület tárgyában. Madách egyértelműen utal rá, hogy lap-
alapítását Kazinczy Népbarát-vállalkozásának kudarcra hívta életre. A 17
éves költő figyelemre méltó reálpolitikusi érzékkel igyekszik — a cél
azonossága mellett — kiküszöbölni azokat a hibákat, amelyek a Népb-
arát esetében a cenzúrai elutasításhoz vezettek: ” . . . egy tagnak firmá-
ját kell fel vennünk, ki mint a kormánynál nem rossz hitelű mint a nem-
zetnél, nem gyűlöletes vagy gyanús, az elsőbbinek igen nagy befolyása
lévén az engedelemre, mint a cenzurára, mint Kazinczy G. példája mu-
tartja; a másodiknak pedig a lap keltére.” (Másik leveléből kitűnik, hogy
itt Szemere Pálra, Lukács Móricra vagy Fáy Andrásra gondolt.) Helyesen
ismeri fel a Népbarát további hibáit is: „Látjuk a leg dücsőbb kezdet, a
leg szenteb akarat, néha mint célját eltévedte hosszabb idő után, ha ke-

Madách búcsúbeszéde Virozsilnak
1840. jún. 28.

S ím, a búcsú óráját egy szent,
egy nagyszerű vigasz mosolygja
körüli, vigasz azon reményben,
hogy újra közelebb állunk a perc-
hez, mely szabályát adva kezünk-
be, egy égi szózattal dörgi el: itt
a cselekvés, a halál órája, mert
hisz szent úgy prófétájának leg-
szebb jutalma, ha szava tettek be-
sugárzik.

E vigaszt hagyá csak a szent ügy
rendületlen bajnoka örökül pálya-
társainak, mert többnyire követ
ragad az álmos nép a hajnalhird-
etőre.”

véssé meghatározott határ, melyre terjedni kell a munkálatnak. Meghatározandók azért szigorúan a felveendő tárgyak, meg azon nép osztály, melynek ismereteihez, s szükségeihez szabandó a lap, meg a hírlap szerkezetének alakja . . .”

Következő levele (1840. október 23-ról keltezve) egy népoktató egyesületet tervez, amely részben a lappal kapcsolatos, részben pedig ismeretterjesztő munkák fordításával foglalkozna. A szándék azonossága az 1839/40-es országgyűlés ifjúságától támogatott népkönyv ötletével és más az Ifjú Magyarország javasolta kulturális fórumokkal ezúttal is nyilvánvaló. Madách jól látja az egyesületalapítás nehézségeit, amikor megállapítja, hogy ha az egyesület alaptókével indul, anyagi és szellemi függetlenséget élvez, míg a nemességre építő részvénytársasági forma, amely megyei adakozással kétségtől kivihetőbb, bizonyos függőséget jelent. (Ez a részvénytársasági forma jellemző egyébként a kor kulturális szerveire: ilyen volt a Pesti Magyar Színház és a pest-budai hangászegyesület is.) A levél befejezése jól példázza Madách indítóokait és előre jelzi a javaslat kudarcát is: „És ez mind lehetséges, mind kivihető, mind oly s annyi haszonnal a honra az emberiséggel összekötött, ne merjük-e azért? ne kockáztassunk is! — NB. Most tudtam meg hogy mind ezekre engedelem nem csak hogy szükséges, de ha e mellett akarjuk véghez vinni, úgy minden ülésben egy királyi biztos lesz nyakunkon.”

A megyei élet útvesztőiben

1840 körül a fiatal radikálisok pesti csoportja — több ok eredőjeként — szétesett. Legtöbbjük ekkor a vármegyei élet politikai küzdőterére lép. Madách — némi kerülővel — szintén ezt az utat járja: 1840 nyarán hazatér Sztregovára, de egyetemi záróvizsgáit megrendült egészségi állapota miatt csak 1841 őszén teszi le. Az ifjú költő életének nagy fordulópontja ez: a Pesten formát öltött reformterveknek, elképzeléseknek most a földhözragadt megyei valóság kiábrándító próbáit kell szinte naponta kiállniuk. Sréter János szerepét, akinek joggyakornoka volt Balassagyarmaton, a szakirodalom némiképp eltúlozza: mindössze négy hónapig teremtett a fővárosra némileg emlékeztető szellemi háttérként Madách számára, s így a valóságot ugyan elodázhatta, de megakadályozni természetesen nem tudta. Leveleiben egyre szaporodnak a nógrádi megyei élet kisszerűségének és visszáságainak említései. 1841 őszén még csak olvasott „verekedés mocskolta tisztújításokról”, 1842-ben már mint tisztelebeli aljegyző közelről látja a „titkos szavazás paródiáját”. De nemcsak a készülődő politikus, hanem — átsugározva — a költő számára is a válság éveit ezek, ha tetszik, Madách Felhők-korszaka. A mélypont irodalmi lecsapódása az 1843-ban készült Csak tréfa, amely direkt önéletrajziságával kirí az életmű egészéből, és egyszerre szemlélteti az 1830-as évek Pesten szerzett eszmevilágához való hűséget és a vármegyei élet kiábrándító tapasztalatait. A magyar főváros nemcsak jellemző szintereiben (bálterem, magánpalota, színház) és mellékalakjaiban (énekesnő, kritikus) tér vissza, hanem a főhős

Zordy Loránban a közvetett és közvetlen írói jellemábrázolás kiragadott példái elének állítják azt a reformpolitikus-költőt, akivé Madách válni szándékozott.

Lorán:

Egy titkos társaságot alkoték,
Jelmondatunk: „Szabadság”. Tette még
Nem ért ugyan, de fog: ha ég akarja.
Minden gyanútól óv hivatalom,
S alkalmat ad sok titkósat kitudni;
Talán a tettetés nem tart soká?
Mert hogyha megválasztatom követnek,
Álarcomat lesujtom, ottan is nyílt
Elvharcra tér, míg majd a tett beáll. (I. felvonás, I. szín)

Kondor:

Még most sem tudjátok világosan,
Mi célja elnökünknek? — Elhiszem, —
De én tudom, hisz én vezetem őt
Az értelem honába, — Csitt, ha szólok! —
Tudtok hallgatni? — Ó köztársaságot,
S igazságosabb osztályt vágnék behozni. (I. felvonás, II. szín)

Herédy:

Követnek tétetéd magad néhány
Elszánt fiúval, kikkel társalogsz,
A józanabb résznek dacára, melyet
Szerénytelen gúnyokkal üldözesz,
Tanítani vágsz s tanulnod kellene,
Cenzurával pörölsz, verset faragsz,
Mi ép nem illik kormányérfiúhoz. (I. felvonás, II. szín)

A kortesélet valóság-hű ábrázolása, Zordy önkéntes remeteségbe vonulása és öngyilkossága a darab végén viszont a válság jelenlétét és mélységét mutatja. (Az önéletrajzi ihletés tényét támasztja alá, hogy Zorán tirádáit Egy örült naplójából címen Madách lírai versei közé is felvette.) Az ugyanezen évben keletkezett Csák Mátéban a költő — a magyar színházi élmények mintájára — a történelmi dráma romantikus mezébe rejti politikai mondanivalóját, amelyből ismét a keserűség hangja csap ki:

Csák:

Vagy épen állítsak köztársaságot?
Ki fogja azt megbírni köztetek?
Nem Róma e hon, melynek harci eleke
Lemondásokban lelt polgárerényt.
Itt minden szív forintokért eseng,
S ha nincs felettök egy erős ököl,
Egymást rabolja, egymást üldi majd.
Szentek hona csak a köztársaság
S melyben lakunk, óh, e hon latroké! — (IV. felvonás)

Idézésre érdemes még a Csák egyik cédulajegyzete, amely ugyan csak az államforma kérdését feszegeti: „Miért rak bibort ember a trónra? Takarja szégyenoszlopát.” S hogy ez nem csupán az államforma kérdéséről oly szívesen értekező liberális kormányzati irodalom elvontan elméleti hatása, hanem elsősorban a hazai politikai gondolkodás következtetése, ideértve a fiatal radikálisok republikánus eszméit is, ezt másik eédulája támasztja alá:

„Ilyen viszonyokról, mint a mienk Magyarország politikai életében, más népeknek fogalmuk sincsen. Mi örökös harcban állunk létünkért, mi egy kalitkában vagyunk a fenevaddal, mely minden percben el akar nyelni.”

Ugyanakkor az sem tagadható, hogy az országos távlatok, lehetőségek beszűkülése jelentős változást hozott Madách felfogásában: a megye hibáinak felismerése egyre jobban közelítette Eötvösök kisded csoportjához, akikkel már régebről is rokonszenvezett és akikhez véleménye bizonyos kérdésekben (például a Kelet népe vitában) rokonította már korábban is. (E centralista fordulatától szokták politikusi pályáját számítani.) Kapcsolata a Szalay szerkesztette Pesti Hírlappal újra országosabb, sőt európai távlatokat jelenthetett Madách számára, ennyiben feltétlenül hozzájárult válságának leküzdéséhez és bázisa volt vármegyei szereplésének: megyegyűlési beszédeiben a liberális szabadságjogok és állampolgári kötelességek (vegyes házasság, esküdtbíráskodás, népképviselő, szabad kereskedés stb.) mellett foglalt állást.

A fiatalkori eszmék megőrzésében fontos szerep jut Szontágh Pál barátságának, akit Kazinczy Gábor már 1839 júliusában az Ifjú Magyarországi radikálisai között említ, és aki a megyét illető centralista felfogását — Madách és Pulszky egybehangzó véleménye szerint — Kossuth személye iránti lelkesedéssel ötvözte. Madách körülbelül 1844-re lából ki pesszimista fordulatából, bár nyomait egy életen át viseli. Nem a politikától való elfordulást választja, hanem ellenkezőleg, egyre elkötelezettebb híve a reformeszméknek, akinek kemény igazmondását még a magukat szabadelvűeknek valló nógrádi politikusok sem veszik jó néven, és akit csak betegsége tart vissza némileg a közélettől. 1842-ben még csak kötelességének érzi, hogy tehetségéhez képest kivegye részét a megyei életből, két év múlva viszont már egy valóságos nógrádi enfant terrible képét rajzolja önmagáról: „Én mint afféle parlagi táblabíró gyűléseken zavarom a világot, ez szenvedélyem; szeretem ha a vén spectábilisok megbotránkozni s talán kissé rettegnek is — szeretem ha mézes szó vagy más hízélgéssel hálóba akarnak keríteni, mellyet és rég át láttam.”

Ez az a pont, ahol Madách és Szontágh különbözik a centralistáktól. Pulszky lustaságnak nevezi, hogy a két nógrádi barát keveset ír a központi fórumra, a Pesti Hírlap számára. Valójában más a helyzet: szemben a fővárosban élő és dolgozó doktriner centralistákkal, Madách és Szontágh vármegyei tisztviselők, akik két lábbal állnak a valóság talaján, és noha liberális politikai műveltségük túlhaladottnak tartja a vármegye feudális intézményét, reálpolitikusi érzékük nem engedi lemondani őket a Nógrádban adott lehetőségek kiaknázásáról.

Az 1840-es évek fejlődésének érdekes és jellemző lecsapódása a sztregovai könyvtár ránkmaradt lajtsroma. Szücsi József 192 kötetéről állította nagyobb bizonyossággal, hogy a költő szerzeménye. A megjelenés évszámai arra utalnak, hogy Madách így próbálta megőrizni a pesti esztendők lázas szellemi tájékozódását és a vizsgálódás radikális szabadságát is: több könyve állami vagy egyházi indexen szereplő tiltott mű. Lamennais három kötettel szerepel a katalógusban: *Livre du peuple*, *De la religion*, *Le pays et le gouvernement*. A kortárs német irodalmat az ugyancsak olvasni tiltott Börne képviseli, párizsi leveleinek hat és összegyűjtött műveinek kilenc kötetével; letrajza is megvolt Madách könyvtárában, méghozzá a *Junges Deutschland* egyik legmarkánsabb egyéniségétől, Gutzkowtól. A Pesti Magyar Színház forró hangulatú, titkosrendőröktől figyelt estéinek emlékét őrzi Szigligeti Gyászvitézek című drámája, amely egyébként a Népbarát recenzió — tervei között is szerepelt. A francia forradalom irodalmát Madách Dumouriez tábornok alakja köré csoportosítja, erről három kötet tanúskodik. Érdekes és jellemző terméke az 1832/36-os országgyűlést követő éveknek a könyvtárlista 762. darabja: *Criminalis processus Nádasdy, Zrinyi et Frangepán*. Kézirat. — alkamasint egyike azoknak a röpiratoknak, amelyek a magyar történelem korábbi hűtlenségi pereiben kerestek párhuzamot Lovassyék, Kossuth és Wesselényi perbefogásához.

Az 1840-es években megjelent könyvek közül négyet emelnék ki, a centralisták profétáját, Cormenint *De le centralisation*, *Livre des orateurs*, a hajdani hivatali főnök és pártfogó, Sréter János posthumus kötetét (*Viszaemlékezések*), valamint Feuerbach materialista vallástörténeti munkáját (*Das Wesen des Christentums*) annak bizonyítására, hogy a csendes Sztregován, majd Csesztvén élő Madách nem téveszti szem elől az európai politikai irodalom és a tudományosság eredményeit, de közvetlen környezetében is meglátja a folytatandó hagyományokat.

A fiatalkori radikális eszmehatások továbbélésének záróköve az az 1847-ben kelt, Szontágh Pálnak címzett levél, amelynek tanúsága szerint Madách Imre az európai szabadságmozgalmak előestéjére eljutott a forradalmi erőszak szükségességének felismeréséhez: "... mind inkább erősödöm régi hitemben, hogy csak véres út vezetne a boldogsághoz, és a francia forradalom alatt is azok voltak a legbecsületesebb emberek, kik leg több vért ontottak." (A gondolat vissza is tér *Az ember tragédiája* párizsi színében, *Adám-Danton* szavaiban:

Ki mondja, hogy vérengző örület

A nemzetet meg fogja tizedelni?

Ha forr az érc, a rossz salak kihull,

De a nemesb rész tisztán megmarad,

És hogyha mindjárt vérengzők vagyunk is,

Nem gondolok nevemmel, legyen átkos,

Tekintsenek bár szörnyeteg gyanánt,

Csak a haza legyen nagy és szabad. (IX. szín. 1234—40.)

Az érett alkotások megőrző szerepéről

E helyt nem térhetünk ki azokra a kutatásokra, amelyek az elmúlt esztendőekben a szabadságharc, az 1850-es évek és az 1861-es forradalmi helyzet viszonylatában alaposan átformálták az eddigi Madách-képet.

A centenáriumra Krizsán László jelentetett meg egy füzetre valót a költő eladdig mellőzött megyei irataiból, az ötvenes évek fogságára és rendőri megfigyelésére Spáczay Hedvig végez a közeli publikáció sikerével kecsegtelő kutatásokat, az 1861-es nógrádi és országgyűlési szereplés adatait Szabad György helyezte országos távlatokba, az életrajz fehér foltjainak eltüntetését pedig a családi levelezés mintegy kéttucatnyi darabjának közreadása segíti. E forrásközlések és feldolgozások alapján tudjuk, hogy a költő — súlyos betegsége ellenére — fegyveres harctéri szolgálatra jelentkezett a forradalom védelmében; mint főbiztos, kiemelkedő szerepet játszott a nógrádi nemzetőrség megszervezésében és fölszerelésében; ismerjük ma már a család egészének 1848-as magatartását. A lappangó vagy megsemmisült hadbírósnál perre közvetett adatok nyújtanak támpontokat; új és jelentős adalékokkal gyarapodott az 1861-es szereplés tényanyaga. Mindezeket a kutatásokat abban a reményben említjük, hogy jelen tanulmány megállapításai a költő világnézetének radikális elemeiről és ezek továbbéléséről az életműben segítenek egységben láttatni a költő-politikus pályáját.

A továbbiakban az érett, Madáchot leginkább teljességében nyújtó műveket kell szemügyre vennünk, hogy mennyiben csillan meg bennük a fiatalkori eszmevilág visszfénye. Baranyi Imre — többször említett munkájában — az Athenaeum vonatkozásában bizonyította, hogy a Tragédia Madáchának világnézete főbb vonásaiban már az 1840-es évek elejére készen állott, erényeivel és ellentmondásaival együtt. E megállapítás jelentőségét növeli, hogy a kor magyar tudományossága nem tudta összefoglalni a reformkor szellemi tájékozódását, eszmeáramlatait. Madách főműve sokban pótolja ezt a törekvést, az 1850-es évek tapasztalatainak szűrőjén át. Hogy világnézetének ellentmondásai mégis a Tragédiában bukkannak elő a legélesebb formában, az a politikai és életrajzi tények fényében könnyen érthető: az önkényuralom parancsolta hallgatás, a fogság, a betegség, a házassági válság, az úrbéri rendezést követő anyagi nehézségek okozzák, hogy nem folytatódik, mert országosan sem folytatódnak, az az együththaladás, amely 1849-ig a kor jelentős eszméi és Madách világnézeti műveltsége között fennállott. E ponton azonban somásabb megállapításokra mindaddig nem vállalkozhatunk, amíg az 1850-es évek ideológiai folyamatai legalább vázlatosan nem állnak rendelkezésünkre.

A politikus Madách-portré fölvázolásánál viszont nem mellőzhetjük el Az ember tragédiájának néhány értelmezési problémáját. A drámai költeménynek összefoglaló jelentőségű vallás-, filozófia- és tudománytörténeti síkján kívül a történeti színekben határozott politikai mondanivalója is van, szó szerint egyező Madách 1861-es képviselői programbeszédével: „De

vannak általános elvek, melyeket rendíthetetlen alapokul bevallani lehet, sőt kell; melyeket még hasznosság tekintetéből is feladni tilos; melyekért meghalni nemcsak egyesnek kötelesség, de melyek elárulásával nemzetnek is életet váltani halál helyett gyalázat, mert a javak között nem legfőbb az élet. Ez alapelveket én, ki szerencsés voltam sokak bizalma által a népképviselői nehéz, de éppen ezért dicső pályára kitűzteni, három szóban foglalom össze, s e három szó: Szabadság, egyenlőség, testvériség!" Ez az eszmekör, amely az adott politikai helyzetben, a Tragédia keletkezésének idején (1859 febr. — 1860 márc.) egyszerre jelent hűséget 1789-hez és 1848-hoz, alkotja a mű politikus mondandóját, amelynek meglétéről — a IX. szín kivételével — elutasítón nyilatkozott a Madách-kutatás.) Holott Párizs nem magányos forradalmi csúcs a prágai színek filozófiai foglalatában, hanem az egész műre kiterjedő gondos szerkesztés tetőpontja.

Madách a francia forradalom hármasszavát **előzményeiben, együttcsükben és megsemmisülésükben** vizsgálja, s ehhez a hegeli triáda dialektikus formáját választja."

Az ókori színekben Madách a hármasszó történeti előzményeit kutatja. Egyiptom veti fel a szabadság tézisét.

Ádám-fáraó:

— Im, legyen szabad
A szolga nép. Mit is ér a dicsőség
Mit egy személyben ér utól az ember
Milliók vesztével és milliók jajával ...

(IV. szín 692-5)

Ugyanott Lucifer szájába adva az antitézis következik:

Mert minden ember uralomra vágy,
Ez érzet az, s nem a testvériség,
Mi a szabadság zászlajához üzi
A nagy tömeget,-

(uo. 709-12)

Az egyenlőség antik példája mint szintézis már Egyiptomban felvetődik.

Ádám-fáraó: E millióknak kell érvényt szereznem,
Fülembé cseng még: milliók egy miatt.
Szabad államban — másutt nem lehet.
Enyészzen az egyén, ha él a köz,
Mely egyesekből nagy egészt csinál.

(uo. 798-802)

Megsemmisülése az athéni demokráciában. A testvériség eszméje a kereszténység formáját ölti.

Péter apostol: S kik a cirkuszban himnuszt énekelnek

Míg a bős tigris keblüket kitépi,
Új eszmét hoznak, a testvériséget,
És az egyénnek felszabadulását,
Melyek meg fogják rázni a világot.

(IV. szín 1320-24)

Rácáfol erre a „vérengző kereszt” bizánci víziója.

Lucifer: Lám lám, mivé silányult a nagy eszme,
Melyért a cirkusz vértanui haltak.-
Ez az egyénnek felszabadítása?—
Csodálatos fajú testvériség,-

(VII. szín 1420-23)

A történeti színek csúcspontja valóban Párizs, a francia forradalom megidézése. Madách azonosulását jól szemlélteti, hogy ezúttal — csakis itt! — nem csömörlik meg.

Ádám-Kepler: Mi nagyszerű kép tárult fel szememnek!
Vak, aki Isten szikráját nem érti,
Ha vérrel és sárral volt is befenve.

(X. szín 2369-71)

A további álomszínek a hármasszemes fokozatos megsemmisülését mutatják.

A kortárs ábrázolású szabadversenyessé váló kapitalizmusban a szabadság eszméje a könyörtelen, ember embernek farkasa-harcnak adja át a helyét.

Ádám: Mi verseny ez, hol egyik kardosan
All a meztelen ellennek szemében.
Mi függetlenség, száz hol éhezik,
Kutyáknak harca ez egy konc felett.

(XI. szín 3077-81)

Ezzel zárul a szorosán vett történeti színek sorozata (a haláltánc a záróaktus), a folytatás egy víziósorozat, amelyben visszajára fordul a másik két eszme is. A falanszter az egyenlőség fonákját mutatja, és a késleltető funkciójú úrjelenet után az eszkimókép embert imádó embere ad pesszimizmus választ a testvériség gondolatára.

A fentiek alapján nem érthetünk egyet Lukács Györgynek a Kritika ez év májusi számában megjelent, semmivel alá nem támasztott különvéleményével, hogy Az ember tragédiája a kiegyezésre buzdító, szűken provincialista mű!

De Madách utolsó évtizedének többi drámái is a fiatalkor, a reformnemzedék eszméihez való ragaszkodás irodalmi kifejezései: a Széchenyi Blickjének hevületéhez mérhető Civilisátor, az átdolgozott Csák és mindennek előtt a Mózes. A bibliai Mózes — és Kánaán-motívum egyike a magyar irodalom legrégebb haladó hagyományainak. A XVI. század ostromzó prédikátor-költőitől a Rákóczi-szabadságharc politikai irodalmán át követhető nyomon a reformkorig, ahol az allegorikus hazafias lírának szinte közhelyévé vált, éppen az Ifjú Magyarországi tagjainak tollán és azokban az években, amikor a fiatal Madách költői-politikusi alapélményeit szerezte. A Népbarát előszavában maga Kazinczy Gábor is él vele, ugyanő tervbevette Erdélyi János Izrael fia társaihoz című versének kiadását. Feltétlenül meg kell említenünk még — a költői műveknél maradvány és a teljesség igénye nélkül — Erdélyi Új Mózesét (1839) és Petőfi híres hitvallását A XIX. század költőiben. (Még több példát idézhetnénk a kimondottan politikai irodalomból; beszédeiben Madách maga is használta

az allegóriát.) 1860-61-ben a közismert és egyértelmű témaválasztás már önmagában is politikai tettek számított, és Madách élt is a párhuzam gyűjtő hatásával.

Mózes: Ha jobban tetszik a húsos fazék,
A trón csilláma, mely egy-egy sugárt
Alamizsnául a szolgára vet;
Válaszd az állat nyugodt jászolát,
Mely gondtalan hizalmat biztosít.
De hogyha jobban tetszik a szegény
Szabadság, és a véres harc, — lemondás
Apáid Istenéért, — összetarts!

(II. felvonás, II. kép)

Az elmondottak megfogalmazásakor többször kellett feltételes módot használnunk, témákat felvetnünk. Mindegyikük a Madách-kutatás egy-egy fontos, hovatovább nélkülözhetetlen feladatkörét jelenti. Megoldásukra egyetlen út kínálkozik: elszakadás a mikrofilológia „egyedül üdvözítő” módszerétől! A társ- és rokontudományok bevonásával, komplexebb vizsgálati módszerekkel kell feltárnunk a költő társadalmi és filozófiai hátországát, hogy mielőbb hozzákézdhessünk a nagy összegező művek: a tüzes életrajz, a tényanyagban és szemléletében egyaránt korszerű Tragédia-elmzés és a majdani Madách-monográfia előmunkálataihoz.

JEGYZETEK:

1. Életem és korom, Bp. 1958. 102.
2. A korszakra nézve az utóbbi években számos fontos publikáció jelent meg.
Révész Imre: Lamennais és a magyarok., MTA Társadalmi- Történeli Osztályainak Közleményei, 1954.
Erdélyi János levelezése I, Bp. 1960.
Bodolay Géza: Irodalmi diáktásaságok 1789-1848. Bp. 1963.
T. Erdélyi Ilona: Az Ifjú Magyarország és Kazinczy Gábor, Bp. 1965.
3. Az anyjához írt levelek: Madách Imre Összes Művei II. (Halász Gábor kiadása), Bp. 1930
Staud Géza: Madách Imre összes levelei Bp. 1942. I.
Gyórfy Miklós: Madách kiadatlan levelei, II. 1959.
4. Bodolay I. m. 324.
5. Bodolay I. m. 743.
6. Virozsilnak szabadelvű nézetei miatt jónéhány cenzúraincidense volt. Akadt olyan munkája, amelyik nyomtatásban nem is jelenhetett meg, a természetjogról szóló főműve (Epitome iuris naturae... Pest, 1839) pedig csak avval a feltétellel láthatott napvilágot, hogy az egyetemen nem használhatja tankönyvként, illetve előadási anyagnak.
7. Az utalás azonos eseményre. Kőlcsey temetésére vonatkozik.
8. A centenárium óta idevágóan a következő fontosabb munkákat említhetjük.
Krizsán László: Dokumentumok Madách Imre élettörténetéhez, Balassagyarmat, 1964.
Szabad György: Forradalom és kiegyezés választóján, Bp. 1967.
Kerényi Ferenc: Madách Imre ismeretlen levelei, ITK. 1968/2.
A Madách-család leveleiből. Palócföld, 1968 4.
9. Színháztörténeti elemzés feladata lenne kimutatni, hogy mennyire növelte meg a torzításokat az 1883-as, merőben megváltozott társadalmi körülmények között létrejött színpadi bemutató. Így lesz érthető az agg Pulszky kritikája is: A darab tetszik mindazoknak, kik a liberalismusban s a francia forradalom eszméiben látják a világ teljes megromlásának okát, mert a mű iránya reactionarius s ez a mostan divatban levő áramlatnak tökéletesen megfelel. (Pesti Napló, 1883. nov. 4.)
10. Megjegyzendő, hogy a továbbiakban a fogalmat **politikai** értelemben használjuk. E megkülönböztetést az indokolja, hogy Madách művében a fogalmat **filozófiai** jelentésében is vizsgálja.

A Madách-bibliográfiáról

Vörösmarty mellett nincs még magyar író, akinek életével és művével annyit és annyiszor foglalkoztam volna, mint éppen Madách. Kis Madách-gyűjteményem büszkesége Az ember tragédiájának első kiadása, a műhöz illesztett igen ritka „javítandóik”-kal, a szerző sajtóhibákból eredő korrekcióival, valamint Madách fiatalkori levele, melyben Lónyay Menyhérthez fordul, ifjúkori első szerelmének, Etelkának bátyjához.

1937-ben „Az Új Könyvek Könyve” című gyűjtemény részére olvasmányaimról szóló vallomást készítettem, melyben a következőket írtam: „a drámairodalomból Katona Bánk-ját, Madách Tragédiáját és Vörösmarty Csongor-ját mindig az új élmény varázsával olvasom”. Ezt a korai nyilatkozatomat még számtalan Madách ihlette hitvallással egészítettem ki, többek között a költő könyvtárát bemutató tanulmányommal, melyet 1933-ban a Magyar Rádió hullámai sugározták „Ahonnan Az ember tragédiája elindult” címmel. Ez később egy hazai és két felvidéki folyóiratban is megjelent: a pozsonyi Híradóban (1934), a Könyvtári Szemlében (1935), valamint a Kassai Magyar Írásban (1939).

Még az 1933-ik évben ismertettem Harsányi Zsolt „Ember küzdj” című Madách-regényét és bevezetéssel kiadtam Riedl Frigyes kitűnő Madách-monográfiáját Vajthó László népszerű sorozatában, a Magyar Irodalmi Ritkaságokban. A következő évben Balogh Károly „Madách, az ember és a költő” című hatalmas művét mutattam be a Literaturában „Madách Imre papucsban” címmel. Egy évvel később Kardeván Károly remek Madách-kommentárjairól, „Az ember tragédiájának magyarázatá”-ról emlékeztem meg tüzetesebb formában a Diárium hasábjain, a magyar könyvbarátok folyóiratában.

1936-ban Olef Lungren svéd nyelven megjelent Tragédia-fordításáról írtam, s még ugyanabban az évben Mohácsi Jenő megrázó Fráter Erzsiregényével, a „Lidércké”-vel foglalkoztam ugyancsak a Diáriumban. 1939-ben szerb nyelvű magyar irodalomtörténetemben tárgyaltam a Tragédia szerzőjének életművét, 1944-ben „Kis magyar irodalomtörténet”-emben külön fejezetet szenteltem Madách Imre halhatatlan életművének. Legutóbb pedig kiadtam a költőnek Az ember tragédiája első kiadása margójára jegyzett javításait.

Ennyi irodalmi előzmény után ért az a megtiszteltetés, hogy Szabó József, igen tisztelt és kedves barátom, a Madách-bibliográfia elkészítésére biztatott. Ez a terv már évtizedekkel előbb szunnyadt bennem, csak kis

szikra kellett ahhoz, hogy fellobbanjon. Így a Madách-bibliográfiával elkezdtem alaposabban foglalkozni és ez a szellemi elfoglaltság nekem a legnagyobb gyönyörűséget, mondhatni lelki szükségletet jelent. A munkára ösztönzött Szabó József csodálatos Madách-gyűjteménye is, a költőnek mindmáig legteljesebb és páratlanul gazdag könyv- és egyéb irodalmi emlék-anyaga, melyet — ha bibliográfiám gyűjtésével elkészülök — a végső kontrollhoz szeretnék majd fölhasználni.

Az adatokban már szépen gyarapodó könyvészetet a következő módon terveztem felépíteni: a feldolgozás központjába természetesen Az ember tragédiáját helyezem. A nyomtatásban megjelent Tragédia-kiadások bibliográfiáját a mű kéziratának és a Magyar Tudományos Akadémiában lévő lelőhelyének irodalma előzi meg. A kritikai, vagy kritikai jellegű kiadásoknak különösen nagy figyelmet szentelek, mint például a Tolnai Vilmos-féle edíciónak.

Ezt követően időrendben közlöm az egyes kiadásokat az 1361-es elsőtől kezdve a legújabb, a napjainkban megjelentekig. A kiadások adatait a mű recenziós irodalmával felszerelve közlöm, mint pl. az edicio princepshez adom Arany János és Szász Károly megjegyzéseit. Rendkívül becses a mű második megjelenése, mert ebben Madách részben visszaállította a Tragédia eredeti szövegét, részben az első nyomdai hibákat küszöbölte ki.

A magyarázó jegyzetekkel ellátott szöveg-kiadásokra külön is tekintettel leszek, mint a három főgyűjteményre: a Gyulai Pál, a Halász Gábor és a Sötér István-félére, utóbbi, Madách „Válogatott művei” a Magyar Klasszikusok sorozatában. Kiemelt helyet foglalnak el a Tragédia magyarázatos kiadásai: az Alexander Bernát, Palágyi Menyhért, Hankiss János, Kardeván Károly vagy Barta János edíciói, bár nem érdektelen az sem, hogy milyen szöveg-gondozásban részesítette a Tragédiát Babits Mihály, Király György, Harsányi Zsolt vagy Waldapfel József.

Kutatásaim során jöttem rá, hogy az 1868-ban megjelent harmadik és az 1879-ben napvilágot látott ötödik kiadás között nem volt negyedik, mert a mű kiadója, az Atheneum cég — talán tévedésből — a negyediket látta el ötödik kiadás jelzéssel.

A Tragédia könyv- és egyéb illusztrációinak irodalma is tekintélyes; Zichy Mihály mindmáig utólérhetetlen szépségű rajzaitól kezdve a többek között Haranghy Jenő érdekes felfogású ábrázolásain, Jaschik Álmos színes színpadképein, Fáy Dezső hangulatos és Buday György artisztikus fametszetein át Kass János egészen modern rajzaiig.

Vajmi kevesen tudhatnak legkiválóbb nagybányai festőművésznünk, Ferenczy Károly illusztrációjáról, melyet Morvay Győző „Magyarázó jegyzetek Az ember tragédiájához” című alapvető jelentőségű Tragédia-kommentálásának címlapjára készített, amely mű ugyancsak Nagybányán jelent meg 1867-ben. Az ábrázolás: Lucifer tükröt tart Ádám és Éva elé, melyben azok csodálkozva szemlélik önmagukat. Nem érdemtelen, hogy Lucifer arcában a művésznek vonásait véljük felismerni. A nagy ritkaságot szerencsém van most saját gyűjteményemből bemutatni kedves

olvasóimnak. Az értékes és díszes borítólappal azért olyan ritka — tudomásom szerint az egyetlen ismert példány —, mert abban az időben a könyvkötők a könyvek fűzésekor a borítólappal nem tekintették a könyvhöz tartozónak és ezért azt eldobták.

A bibliográfusnak nem szabad figyelmen kívül hagyni a drámai mű igazi életelejét, színpadi pályafutását, amely bizonyos szempontból még a kiadások történeténél is jelentősebb. Ezen a téren olyan nagyszabású útmutató kínálkozik, mint felejthetetlen diákkori barátom, Németh Antal 1933-ban megjelent mesteri műve: „Az ember tragédiája a színpadon”. Paulay Ede, a Nemzeti Színház egykori igazgatója vitte először színre a Tragédiát színpadi átdolgozásban 1883 szeptember 21-én. Éva szerepét Jászai Mari, Ádámost Nagy Imre, Lucifert Gyenes László alakította. Ettől a naptól számítjuk a Tragédia világsikerét, mely olyan fantasztikus arányokat öltött, hogy arra annakidején még Paulay sem gondolhatott. 1963-ban — ugyancsak a Nemzeti Színházban — ezredszert került színre a darab.

A hazai rendezői elképzelések élén ma is a Paulay Edéé áll. Ezt követi többek között Hevesi Sándor gondos munkája, Voinovich Géza halványabb beállításáé, Németh Antal teljesen új szempontú rendezése és Major Tamás színi felfogása. A művel kapcsolatos előadásainak reconziós irodalma, a különböző bemutatók kritikai és ideológiai vitái.

A bibliográfiának egyébként fel kell tüntetni a darab koreográfiai irodalmát, érintenie kell a díszletek, a jelmezek kérdését, valamint az előadások kísérő zenéjét feldolgozó bibliográfiai adatokat is.

A magyar irodalmi művek között Az ember tragédiája hódította meg a legteltesebben a külföldet. Hogy milyen hatalmas kiterjedésű a Tragédia nem hazai bemutatóinak irodalma, mi sem bizonyítja jobban, mint Radó György kutatása a mű külföldi elterjedettségéről. Rendkívül nagy az idegen nyelveken megjelent fordítások száma: a legújabb felmérések szerint legalább 25 nyelvre fordították, de lehetséges, hogy még többre. A teljes átültetés már eddig is igen tekintélyes. Először érthetően német nyelvre fordították: Dux Adolf munkáját az első kiadás megjelenését követő évben, 1862-ben kezdte közölni folytatásokban a Pester Lloyd. És most van kiadás alatt, amiről tudomásunk van, az örmény nyelvű, mely a velencei mechtaristák nyomdájában készül Fogolyán Vilmos, magyar származású örmény professzor tolmácsolásában. (Egyébként ugyancsak ő fordította le nemrégén örményre Az egri csillagokat és A Pál utcai fiúkat.)

A külföldön idegen nyelveken előadott színházi bemutatóknak se szeri, se száma. Ezekről a külföldi adatokról egyébként éppen Radó György barátom számolt be, úgy hogy a bibliográfiában a magam új kutatásai mellett az ő eredményekben gazdag gyűjtését is felhasználva még teljesebbé szeretném tenni azoknak anyagát. Szinte baláthatatlan a hazai mellett a Tragédiára vonatkozó külföldi irodalom, aminek teljességre törekvő bibliográfiai feldolgozása állítja a legnagyobb problémák elé a kutatót.

A külföld érdeklődése aránylag korán fordult a Tragédia felé. Elsőnek öt évvel a budapesti bemutató után a fővárosban vendégszereplő meiningeni hercegi színtársulat igazgatója vette tervbe a Tragédia német nyelvű bemutatóját, ez azonban máig ismeretlen okból elmaradt. E terv után elsőnek Hamburgban elevenedett meg idegen nyelven Az ember tragédiája 1892 február 15-én, az ottani Stadttheaterben. Az előadáshoz Dóczi Lajos fordítását használták fel.

A színpadi ábrázolások mellett jelentős a Rádió és a Televízió bemutatók, valamint a hanglemezeire való felvételek összegezése is.

A Tragédiára vonatkozó bibliográfia anyagát Madách egyéb drámai műveinek könyvészeti adatai követik megírásuk időrendjében, az egyes darabokra vonatkozó bírálatokkal, szinikritikákkal és egyéb irodalommal együtt az 1843-mal jelzett „Férfi és nő” című öt felvonásos drámától a már Tragédia keletkezése után, 1860-ban íródott „Mózes”-ig. Közben a Tragédia mellett Madách legkiválóbb drámájának, a „Civilizator” című, aristophanesi fogantatású szatíra-remekének is részletes bibliográfiai feldolgozását nyújtjuk.

Az adatfelsorolás szemlélteti az előadásokat és az átdolgozásokat is, minden esetben közli azok bírálatait vagy a darabmal foglalkozó tanulmányokat, beszámolókat. Az első drámai kísérletek (mint a „Commodus” vagy a „Nápolyi Endre”) és drámatörédek (így a csodaszép „Tündéralom”) adatai sem kerülnek el a bibliográfus figyelmét.

A tragédia és az egyéb drámai művek felsorolását a könyvészetben a Madách-versek kéziratának és első megjelenési helyeinek, majd a „Lantvirágok”-nak regisztrálása követi az 1840-ben megjelent első, és a nyolcvan évvel későbbi facsimile kiadás kritikai, valamint összefoglaló irodalma, gazdagon képviselve a lírikus Madáchról szóló monográfiák, tanulmányok és cikkek felsorolásával (pl. Gedő Simon jó doktori disszertációja, az 1910-ben megjelent „Madách Imre mint lírikus”). Ezek mellett kerülnek feldolgozásra a korai szépirodalmi művek között Madách elbeszélései, tanulmányai, megyei és országgyűlési beszédei, valamint vegyes feljegyzései.

A bibliográfia feltárja a Madách-levelezés teljes irodalmát — Halász Gábor és Staud Géza szép gyűjtését felhasználva — minden egyes levélre kiterjedően adja a kéziratok lelőhelyeit, valamint megjelenési adatait is feltünteti. A levelezés bibliográfiájában külön fejezetet kapnak a Madáchhoz írt levelek fenti módon feltüntetett adatai.

A bibliográfia befejező része a költő életére és — a nem egyes darabokra vonatkoztatható — írásművészetére utaló irodalom, bizonyos szempontú tárgyi csoportosításban és azon belül kronológiai sorrendben. Az életrajzi rész beosztása: ifjúkor, a szabadságharcig, majd az azt követő másfél évtized Madách haláláig.

Feldolgoztam azokat a könyveket is, melyeknek előfizetője volt Madách (így többek között 15 éves korában Vörösmarty „Marót bán”-jának). A bibliográfia felsorolásba kerülnek Madách szállóigéi, melyeknek

főforrása Az ember tragédiája, s ebben is az örökre élő „Mondottam: Ember küzdj és bízva bízzál!” Nincs költői mű irodalmunkban, amelyből annyi szállóige keletkezett volna, mint éppen a tragédia. Helyesen figyelte meg a költő egyik késői rokona, Balogh Károly, hogy „Madách kimeríthetetlen tárháza a gondolatoknak. Százszor forgathatjuk, olvashatjuk, tanulmányozhatjuk Az ember tragédiáját, mindig fogunk abban újat, meglepőt és egyben kézenfekvőt, örök érvényű igazságot, további gondolatokra serkentő eszmét, elmélyedésre, elmélkedésre sarkaló nyílt kérdést találni.” A Madách-aforizmák jó forrása az 1926-ban Pécsen kiadott „Madách-breviárium” ugyancsak Balogh Károly összeállításában.

Nem lenne érdektelen összeállítani a Madáchról szóló anekdoták bibliográfiai irodalmát sem. Csodálatos, hogy nagyjaink közül ezen a téren milyen kevés Madách-anekdotával rendelkezünk. Míg Mikszáthról egész csoportosan rajzanak a szellemesebbnél szellemesebb anekdoták, Madáchról alig-alig lehet ilyet összeszedni. A közismert anekdota-gyűjteményekben, mint pl. Tóth Béla „A magyar anekdota kincs”-ének hat kötetében, vagy Lambrecht Kálmán és Varró István „A világirodalom anekdotakincse” két kötetében, de még az 1968-ban megjelent Bisztray Gyula-féle kitűnően szerkesztett „Jókedvű magyar irodalom”-ban sem fordul elő Madách neve még véletlenül sem.

Értékes irodalmi anyagot eredményezett a költő betegségével és orvosával kapcsolatos gyűjtés; gazdag lelőhelye Magyary-Kossa Gyula tanulmánya „Madách Imre orvosi és betegségei” a Magyar Orvosi Emlékek 1929-es kötetében, valamint Szirmay-Pulszky Henriette gondolatébresztő fejtegetései az 1935-ben Münchenben megjelent „Genie und Irrsinn im ungarischen Geistesleben” című művében.

Ebbe a részbe kívánczik a költő utóéletére vonatkozó irodalom felsorolása, amely két csoportra oszlik, a tudományos irodalomra és a Madáchcsal foglalkozó szépirodalomra, az ő nemes egyénisége által ihletett költői művekre, „Madách koszorúja” címmel a számtalan róla szóló versre, regényre, szindarabra és filmre. E témakörre vonatkozóan a bibliográfus számára értékes forrás Baros Gyula a Budapesti Szemle 1923-as évfolyamában kiadott „Madách nyomai szépirodalmunkban”. Hadd idézzek az egyik legszebb róla szóló versből, a kongeniális Juhász Gyula „Madách Szegován” című alkotásából:

. . . Vihar után, örök borúban,
Nem is lesz több fény soha tán —
Ül térdig porban és hamúban,
Egyetlen társa a magány.
Magyar magány, világmagány, haj,
Igen bolondul forrt a must,
Véres szünet után nagy árnyak.

Kisértetek. Bort, famulus!
Bort, famulus! Voltak bolondok,
Kik halni tudtak ostobán,
De az okos gaz úgy tolongott,
Hogy révbe ért későn, korán.
Bort, famulus! Vivát az ember,
Ki egyre küzd, mindig veszít,
És éljen Éva is, a néember,

Bár forró jege nem hevít.
Mély börtönömben megtanultam,
Hogy mennyit ér a szűk világ,
Nem szebb jövődő forr a mustban,
Csak fejfájós mámor. Vivát!
Be van fejezve már a művem,
Tapsoljon néki, aki tud.
Sokat hevültem, míg lehültem,
Bort, famulus! Nincs más kiút!

Az irodalom című hatalmas fejezetben található a Madách-ikonográfia, a róla szóló fotók, művészi ábrázolások, rajzok (mint pl. Jankó János kitűnő képe) vagy festmények, szobrok, plakettek, emlékérmek, valamint a költő gyermekkori önarcképének és egyéb rajzainak bibliográfiai feldolgozása.

A vázlatos felsorolásból látható, hogy milyen széleskörű, gondos és alapos kutatásokat igényel Madách életének és műveinek könyvészeti rendszerezése, mely ha elkészül és megjelenik, irodalmunk egyik leggazdagabb bibliográfiai monográfiája lesz, méltó párja, sőt jelentőségében még túl is szárnyalja az 1952-ben megjelent Móricz Zsigmond-bibliográfiát és a több mint egy évtizede megjelenésre váró, ugyancsak teljes Krúdy Gyula-bibliográfiát.

Szövegingadozás Az ember tragédiájában

Az ember tragédiája száznál több kiadásának egyike se mentes nyomdahibáktól. A „sajtó ördöge” dolgozik, s néha egyetlen betűvel kellemetlen, sőt értelemrontó hibákat ejt. Így válik a Tragédia 13. sorában* dadogóvá az Úr mindjárt az 1863-as, második kiadásban, s a hiba bennmaradt az 1869-es, harmadik kiadásban is: „**Be** van **befejezve** a nagy mű, igen.” — Így lesz a Római szín — 1087. sor — **serény** gladiátorából **szerény** gladiátor, s az 1863-as kiadás e bosszantó nyomdahibája a következő Tragédia-kiadások tucatjában bújik meg makacsul. Benne van a héttagú népies kiadás-sorozat mindegyikében; bennmaradt az előkelő díszalbum-kiadás mind a hat tagjában. Hetven esztendőnek kellett eltelnie, míg 1933-ban egy lektor a hibát észrevette.

Az 1897-es, negyedik népies kiadásban — harmadik szín, 378. sor — váratlanul jelentkezett egy különös sajtóhiba: „De hogyha a **hálának** csatja mind Le is hullt rólam . . .” helyett! „De hogyha a **halálnak** csatja mind Le is hullt rólam . . .” Füst Milán a Nyugat 1923-as Madách-számában** írja: „. . . két álló hétig szüntelen törtem rajta a fejem, hogy (a sor) értelmét megállapítsam, — s hiába . . .” „. . . Végre is . . . komolyan megbetegedtem az erőfeszítéstől, — lázas lettem, kényszerű sírások gyötörtek . . .”

A „hála csatja” és a „halál csatja” aztán jónéhány következő kiadás során váltakozva jelenik meg. Itt tehát már nemcsak sajtóhibáról van szó, ez már — szövegingadozás.

Aminthogy tanulmányunk elsőrenden nem a Tragédia sajtóhibáival, hanem szövegingadozásaival kíván foglalkozni, — néhány jellemző példán

A Tragédia szövegingadozásai néha szándéktalan jellegűek, sajtóhibaszerűek, máskor szándékoltak mondhatók, értelmező jellegűek. Vannak ezentúl felderíthetetlen eredetű szövegingadozások is.

1. Írásjel-eredetű szövegingadozás

A Tragédia utolsó sorát Madách a Kéziratban így hagyta ránk: „Mondottam ember: küzdj és bizva bizzál!”

Az első és második kiadás is így adja a szöveget. A harmadik kiadás kihagyja a „:”-t. Ez közönséges nyomdahiba. Egy sor következő kiadás a kettőspontot vesszővel pótolja: „Mondottam ember, küzdj és bizva bizzál!”

Aztán a vessző előreugrik az „ember” elé, és az olyan jelentős kiadásokban is, mint az 1933-as könyvnap kiadás, továbbá az Alexander- és Kardeván-féle magyarázatos kiadás, így jelenik meg az utolsó sor: „Mondottam, ember: küzdj és bizva bizzál!” 1948-ig ingadozik a vessző: hol ott van a „mondottam” után, hol hiányzik. 1948 óta a kiadások a Kézirat szerinti pontációt követik.

* Számozásunk az 1923-as Tolnai-féle első kritikai kiadásét követi.

** Emlékezés kétféle nevelőmről. Nyugat. 1923. II. 1. Ugyanez a cikk megtalálható Füst Milán Emlékezések és tanulmányok c. 1967-ben megjelent gyűjteményében is.

Az 1964-es centenáriumi Tragédia-rendezésben Major Tamás, aki az Úr hangját is adja, — érdekes módon — visszatér a „mondottam” és „ember” közötti vesszőhöz. Magnetofon-szalagra vettem Major Tamás szövegmondását: „Mondottam (itt kis szünetet tart, tehát vesszőt tesz, aztán emelt hangon, hangsúlyosan, mintegy rákiáltva, folytatja) **ember**; küzdj és bizva bizzál!”

S mivel fülünk az auditív ráhatást intenzívebben érzékeli, mint szemünk a vizuális ráhatást, Major sajátos hangsúlyozása érzékletesen győz meg arról, hogy a Tragédia utolsó sorában annak a bizonyos vesszőnek a betoldása egyáltalán nem mellékes, hanem árnyalja, sőt módosítja az értelmet.

Ha a „mondottam” ige után nincsen vessző, ahogy a Kéziratban és a Kézirathoz visszatérő új kiadásokban nincs, akkor a hangsúly az **igén** van: akármennyire nem tudod, Ádám, felejtetni azt a bizonyos véget, nincs vita, nincs alku. **megmondtam**: küzdj és bizva bizzál, ez: ultima ráció. Ha a „mondottam” után vesszőt teszünk, mint a régi kiadások, vagy a szövegmondásban Major Tamással a „mondottam” után megállunk, akkor a hangsúly átkerül az **emberre**. Az előbbi sorsszerűbb, az utóbbi aktivizálóbb.

2. Betűkiesésből származó szövegingadozás

Tipikus példája a Konstantinápolyi szín 1481. és 1496. sora
„Barátaim! népem fáradt, menhelyet kér,
Tán a kereszténység fővárosában
Nem kér hiába.” —

„S meztelábas ronda csöcselék...?
Keresztény-cinikus barátsereg.”

Madách tehát ebben a színben kétszer használja a „keresztény” megnevezést, mindkét helyen rosszaló, pejoratív értelemben. Tudnivaló, hogy Madách korában már köztudott volt a keresztény-keresztyén megjelölés különböztető értelme: keresztény a római katolikus, keresztyén a protestáns. Arany János gúnyosan írja: „A régi orthográfiai per: keresztény, vagy keresztyén, újra felmelegült. Mily szerencsétlenek azok a nemzetek, kik a vallási distanctiót nem tehetik helyesírásban! Kik a **Kreuz, croix, croce**-szal stb. semmi áron nem köthetik össze az általános **christian, chrétien, christianismo** elnevezést! Kivált a francia „Kretyen”-nek hangzik: horrendum! ty-vel!” Sz. F. 1861. 17. sz.

Altalam eddig fel nem derített módon a Tragédia első és második kiadásában a Kézirat mindkét „t”-je „ty”-vé változott. A harmadik kiadás az első esetben „keresztény”-t, a másodikban „keresztyén”-t közöl. Ettől kezdve a két szövegrész a legnagyobb változatosságban ingadozik. Hol ty-ty van, hol t-ty, hol ty-t, míg aztán a ma irányadó szövegnek számító 1958-as Helikon-díszkiadás — Révai József utószavával — visszatér a Kézirathoz, s mindkét helyen „keresztény”-t hoz. Annál érthetlenebb, hogy pl. az 1962-es — egyébként gyönyörű — zsebkkiadás megint t-ty-t szed. Ez van az 1964-es centenáriumi kiadásban is. Ingadozás a javából.

Pedig aligha tévedünk, ha azt állítjuk: mivel a keresztény-keresztyén megjelölés — egyébként ostoba — differenciáló jelentése már bizonyosan a költő előtt is ismert volt, Madách tollából a „keresztény” szó kétszeri pejoratív használata = miniatűr egyházkritika. Aki pedig a szót mindkét helyen, már az első kiadásban „keresztyén”-re változtatta (vajon ki lehetett? Arany János biztosan nem*) miniatűr ellenreformációval kontráztott vissza. Kor és körtünet.

3. Szóváltozából eredő szövegingadozás

Az ür-jelenet 3713-15 sora a Kéziratban így hangzik:

„Oh Lucifer! Vezess földemre vissza,
Hol oly sokat csatáztam hasztalan,
Csatázzam újra és boldog leszek.

Ugyanez az első kiadás szövege is. A második kiadásban szövegváltozás jelentkezik a 3714. sorban:

„... Vezess földemre vissza,
Ha oly sokat csatáztam hasztalan,
Csatázzam újra és boldog leszek!”

A változás érthetetlen. Gyűjteményem egyik elsőkiadású Tragédia-példánya pontosan feltünteti, hogy Madách milyen javításokat eszközölt az első kiadásban a második kiadás számára. A költő **nem javította** a Kézirat és az első kiadás „Hol” szavát „Ha”-ra. Miért is javított volna egy plasztikus, konkrét helyhatározót elvont, szintelen szóra? Mégis, harminc évnél tovább, rontott szöveggel jelennek meg a kiadások.

Aztán egy századvégi kiadás visszatér az eredeti szöveghez: „**Hol** oly sokat csatáztam...” Azt hinnők, hogy a Magyar Helikon 1958-as kiadása végleg rögzítette ezt a helyrehozott sort. De nem. Ugyanannak a Magyar Helikonnak 1966-os — egyébként gyönyörű — kiadása (Kass János illusztrálta) ismét visszatért a rontott szöveghez: „Ha...” Az 1964-es centenáriumi kiadás is így közli. Ezek után megint elburjánzik a Tragédia kiadásokban a „Ha”. S azóta a Tragédia majdnem húsz legújabb kiadásában az eredeti és helyes „**Hol** oly sokat csatáztam...” helyett „**Ha** oly sokat csatáztam...” olvasható. A Diákkönyvtár kiadásában és az Olcsó Könyvtár kiadásában is.

Ezt a szövegingadozást is meg kell szüntetni. Éspedig nemcsak a madáchi Kézirat iránti tiszteletből, hanem mert a „Hol” jobb, mint a „Ha”. Jelentős a különbség a „Hol” javára.

Nézzük mégegyszer az eredeti és variáns szöveget egymás mellett:

„Oh Lucifer! vezess **földemre vissza**,
Hol oly sokat csatáztam hasztalan,
Csatázzam újra és boldog leszek.”

* A kérdés megfjtésében legfeljebb az első kiadás korrektúrája igazíthatna el. Dr. Sáfrán Györgyi, a Magy. Tud. Akadémia tudományos főmunkatársa azonban — kérésemre — arról értesített, hogy a korrektúra nincs meg.

„Oh Lucifer! vezess földemre vissza,
Ha oly sokat csatáztam hasztalan,
Csatázom újra és boldog leszek.”

A variáns-szöveg **csak** azt fejezi ki, hogy Ádám hajlandó újrakezdeni a küzdelmet, **ha** az eddig hasztalan volt is; az eredeti szövegnek azonban az a nagy többlete, hogy Ádám a küzdelmet **ott** akarja újrakezdeni, **azon a helyen**, ahonnet elkívánkozott, s amelyet el is hagyott: „Oh, Lucifer! vezess **földemre vissza!**” Ádám belátja, hogy „a nagyvilágon e kívül nincsen számára hely.”

Sinkovits Imre, nyilván a rendezői példány nyomán, szintén a variáns-szöveget szokta mondani a Nemzeti színpadán. Levélben felhívtam figyelmét a két sor közötti értelmi különbségre. Azonnal válaszolt:

„... Köszönöm a szíves figyelmeztetést, s azóta így mondom! Valóban nagy különbség van a **ha**, vagy **hol!!** — között, s főleg nekünk!...”

4. Mondatkiesésből eredő szövegingadozás

A Párisi színben Danton szónoklatának hevében mond egy ilyen mondatot:

„Nem gondolok nevemmel, legyen átkos...”

Később, ugyancsak Danton, a marquis-val folytatott dialógusában ezt mondja:

„E guillotine is szinte hallgatózik.”

Madách kéziratában mindkét sor benne van.

Arany mindkét sort jóváhagyja, sőt az utóbbi sor mellé kék ceruzával keresztet tett, jelezve, hogy fontosnak tartja.

Érthetetlen, hogy ez a két jelentős és szép sor a Tragédia kiadásaiából — már az elsőből — mégis kimaradt. A tragédia első harmincöt kiadásának egyikében sem található meg ez a két jelentős sor.

Tolnai Vilmos aztán 1923-as, első kritikai Tragédia-kiadásában — vizatérve a Kézirathoz — felvette a két sort és nyomatékosan felhívta azokra a figyelmet. Az előbbit 2163. b-vel, az utóbbit 2237. b-vel számoztta. A kiadások azonban továbbra is a két sor nélkül jelennek meg

Kardos Albert a harmincas években mindkét sort visszateszi a szöveg kézirati helyére. A kihagyás azonban tovább folytatódik, és a Tragédia kiadásaiából mindmáig hiányzik ez a két sor. Kár. Javasoljuk a vissza-helyezést. Nemcsak Madách Kézirata iránti kegyeletből, hanem, mert az eredeti a jobb.

Ez a — csupán néhány kiugró példán bemutatott — jelentős számú szövegingadozás is arra utal, hogy szükség volna egy új — elsősorban a Kézirathoz igazodó — szövegkritikai Tragédia-kiadásra. Az első szövegkritikai kiadás Tolnai Vilmosé 1923-ban. Ennek 1924-ben megjelent második, javított kiadása óta a Tragédiának szövegkritikai kiadása nem jelent meg.

Pedig Tolnai sem vett észre minden hibát. Sőt Arany János sem.*

* Arany János összes művel, XIII. 574. oldal.

Helytörténeti irodalmunk

Nógrád megye története

Hazai nyomdai viszonyainkat tekintve meglepően rövid idővel a 2. kötet után megjelent a megyetörténet 3. kötete is (Nógrád megye története 3.1919-1944. Salgótarján, 1970.), melyben Dr. Molnár Pál az 1919-1938 közti éveket, Dr. Szomszéd Imre pedig a II. világháború időszakát mutatja be. Mindkét rész különös jelentőségét mindegyik az adja meg, hogy a két háború közti ún. Horthy-korszak történetének feldolgozásával országos vonatkozásban is kevés összefoglaló mű foglalkozott, megyei vonatkozásban pedig az egész időszakot bemutató munka eddig még egyáltalán nem készült.

A korábbi kötetnél is jelentkező, nehezítő külső körülményeken kívül (a forrásanyag hiányosságai, a rendelkezésre álló aránylag rövid idő) e kötet szerzői még egy vonatkozásban nehezítették meg saját munkájukat, amikor a tárgyalt időszakot két részre osztották. Indokolatlannak tűnik ugyanis az 1919-1944 közti idő két korszakra való tagolása, hiszen a háború évei nem jelentettek döntő fordulatot az ellenforradalmi rendszer fellegének alakulásában, mindaz, ami 1939-1944 között történt mind társadalmi, mind pedig gazdasági vonatkozásban, az egyenes folyománya volt a megelőző éveknek. Hála a szerzők felkészültségének, a tagolásból eredő esetleges párhuzamosságokat, fedéseket és szerkezetbeli problémákat sikerült a minimálisra redukálniok és így a kötet mondanivalója kitűnően szolgálja azokat a célokat, melyeket a mű elkészítésekor tűztek ki: a megye történetének marxista szellemű megismertetését és ennek segítségével az egészséges szülőföldszeretet kimunkálást.

Különös figyelmet érdemel a kötetnek az a világos gondolatmenete, melynek révén kibontakozik az olvasó előtt a sajátos adottságú Nógrád megye rajza. A sajátosságát az adja ugyanis, hogy a megyében igen erősen továbbélő feudális hagyományok mellett, melyeket a kiterjedt földbirtokhálózat konzervált, jelentős mértékben fejlődött tovább a kapitalizmus is, mégpedig annak két megjelenési formája, a szabadversenyen alapuló kapitalizmusra jellemző direkter, nyíltabb forma, melyet a megyében leginkább a Salgótarjáni Kőszénbánya RT képviselt, és a monopolkapitalizmus fejlettebb, raffináltabb módszereket alkalmazó formája, elsősorban a Rimamurányi-Salgótarjáni Vasmű RT keretei között. A feudalizmust őrző földbirtokrendszer képviselőiből verbuválódó, ugyanakkor a nagytőke Budapesten székelő, az eseményeket a háttérből mozgó vezetőitől függő hivatalnok-tisztviselő réteg volt az, amely a két erő együttes hatását mintegy „közvetítette” a megye lakossága, a munkásság és parasztság irányába. Mint azonban a kötet nagyon jól bemutatja, a munkásság nem tört meg és elsősorban a KMP szervező erejének segítségével élesen szembe helyezkedett a hatalommal, annak egész negyedszázada alatt. A mű legjobb fejezetei éppen azok a részek, melyek a Nógrád megyei munkásmozgalom jellegzetességeit, főbb eseményeit elemzik.

A kötet a társadalmi-gazdasági-munkásmozgalmi vonatkozásokon túl, ha röviden, összefoglalásszerűen is, de minden lényeges kérdésre kitérően képet ad a megye kulturális életének alakulásáról is (ez a rész teljes egészében Molnár Pál munkája), és különös figyelmet érdemel még a kötet utolsó nagy fejezete, mely az ellenállási mozgalom kibontakozásáról és a megye felszabadulásáról szól az eddig megjelent munkáknál részletesebben.

A előző kötetnél sokkal jobban sikerült a képmellékletek összeválogatása. A közölt dokumentáció amellelt, hogy változatos, színes, sokkal jobban kapcsolódik a tárgyalt anyaghoz, azt mintegy kiegészíti. A kötet részletes jegyzetanyaga pedig jó segítséget ad mindazoknak, akik egy-egy részletkérdéssel, vagy a megye valamely helységének a történetével kívánnak a jövőben foglalkozni. A művet előállító salgótarjáni nyomda a kivitelezést is valamivel jobban oldotta meg. Mindezeket összevetve elmondhatjuk, hogy a megye közvéleménye rendkívül meg lehet elégedve, ha a megyetörténet további kötetét is sikerül az eddigiekhez hasonló színvonalon elkészíteni.

Bányász munkásmozgalom Nógrádban

„Népgazdasági érdek, hogy az alacsony kalóriájú vagy nagy költséggel kitermelt fűtőanyagokról más fűtőanyagok használatára térjünk át. Ezzel nehéz fizikai munkától is megmentjük az embereket. Épp ezért az alacsony kalóriaértékű barnaszén termelését nem fejlesztjük... A bányászság a munkásosztály egyik kiváló osztaga, amely a legutóbbi húsz évben is valóban hőiesen helytállt és mi ezt nem felejthetjük és nem is felejthetjük el” — idézi az MSZMP IX. kongresszusán elhangzottakat a közelmúltban megjelent kiadvány előszava. (A Nógrad megyei bányász-munkásmozgalom története, Salgótarján, A Nógrádi Szénbányák Igazgatósága párt- és szakszervezeti bizottságának kiadása, 1970) A bányászság nagy munkásmozgalmi érdemeinek és jelentőségének megörökítését tűzte ki célul a munka szerzői kollektívája. Természetesen nem elégedtek meg kizárólag a szorosan vett munkásmozgalmi tevékenység és az ezzel kapcsolatos események elemzésével, hanem széles alapokon igyekeztek feltárni és bemutatni mindazokat a gazdasági és szociális viszonyokat, melyek közepette a bányászság szilárd és öntudatos mozgalmi munkája kibontakozott és erősödött az évtizedek folyamán.

A munka hat fejezete talán kissé aránytalan elosztásban, de híven a hazai történelem fő periódusaihoz ezt a széles ívű bemutatást valósítja meg.

Az első rész a szénbányászat kialakulását és a bányamunkás-mozgalomnak a szabadversenyen alapuló kapitalizmus korában megindult fejlődését tárgyalja, míg a második fejezet témája a monopolkapitalizmus korszakában bekövetkező mozgalmi fejlődés, ezen belül az 1918-ban megalakult KMP szerepe a bányász-munkásmozgalomban. E két fejezet főérdeme, hogy világos magyarázatát adja annak a történelmi szükségszerűségnek, amely a nógrádi bányász munkásmozgalom megindulását és kezdeti lépéseit lehetővé tette. A tárgyalt anyag jórészt már megjelent munkákon alapszik, viszonylag kevés önálló kutatás előzte meg (leszámítva az 1918-as eseményeket, melyeknek feltárása a hazai történettudományt is számottevő mértékben gazdagította). Így bizonyos — kevésbé lényeges — kérdések (mint pl. a geológiai adottságok) súlyuknál jelentősebb terjedelemben kerültek feldolgozásra, ahogy ez az alapul vett irodalomból adódott, másrészt viszont kár, hogy a jegyzetek kissé nagyvonalú kezeléséből kifolyólag az egyes megállapítások nem ellenőrizhetők.

A III. és IV. rész, mely az 1919-es Tanácsköztársaság, illetve az ellenforradalmi korszak munkásmozgalmáról és ezen belül a bányászság döntő szerepéről ad képet, széleskörű forrásfeldolgozásával, az esetek nagy részében megfelelő hivatkozásaival sokoldalúan rajzolta meg e rendkívül fontos korszakok mozgalmi tevékenységét, ugyanakkor plasztikusan állítja szemünk elé a munkásság, köztük a bányászok életviszonyait is.

E fejezetek mondanivalóját jól egészíti ki a V. rész, a II. világháború korszakának bemutatásával.

A kötet befejező, VI. fejezete bemutatja a nógrádi bányászok harcát a népi demokratikus forradalom és a szocializmus kivívásáért. Talán ez a fejezet az, amely a demokratikus forradalom és a szocializmus kivívásáért. Talán ez a fejezet az, amelyben a tes szerkesztői munka hiánya. A fejezet munkatársai részben talán adathiány, részben az összetett feladat megoldási nehézségei következtében túlzott mértékben közölnek

olyan — a nem szakember olvasó számára — érdektelen és száraz műszaki-gazdasági adatokat, hogy az már nem indokolt a mű címében foglaltak bemutatása érdekében. Kár az is, hogy a bányász partszervezetek tevékenységét bemutató, különben rendkívül értékes részeknél sok olyan idézettel találkozunk, melynek lelőhelye nem kielégítően, vagy egyáltalán nincs feltüntetve.

A kötet helytörténeti irodalmunk nagy nyeresége. Olyan mű, amely az elkövetkező években e témának szinte kézikönyveként fog szerepelni. (Ez a tényező tette elsősorban indokoltá, hogy kitérjünk az említett hiányosságokra is, amelyek természetesen nem csökkentik a kiadvány értékét.) Külön említést érdemel végül még a kitűnő grafikai tálalás és az illusztrációk sora (a salgótarjáni nyomda munkája).

A múlt és a jövő városa: Pásztó

A közelmúltban nagyközséggé alakult település, a sokévszázados múltra visszatekintő Pásztó történetének megírására már évek óta folynak az előkészületek, a felszabadulás 25. évfordulójának méltó megünneplése tette aztán indokoltá, hogy a munka eredménye könyv formájában is megjelenjék (Pintér Nándor- Vincze Ferenc-Csépany István: Pásztó története; Pásztó, A községi tanács VB. kiadása, 1970)

A kötet első része rendkívül színesen, sok érdekes és értékes eredeti dokumentum bemutatásával hozza szinte emberközelségbe a XV. században városi kiváltságokat nyert település feudalizmus kori életét, valamint az utolsó évszázad jelentős eseményeit, különös súlyt biztosítva az 1918-1919 évi forradalmak sorsdöntő történelmi korszakának. Nagyon helyesen került a rész szerzője, hogy száraz fejtegetésekbe bocsátkozzék különféle elméleti kérdésekről, vagy hogy mérhetetlen adathalmazzal terhelje az olvasót. Célját sikerült is elérnie, igaz, mondanivalója így kissé mozaik-szerű lett, melyben az összefüggések talán nem domborodnak ki kellőképpen, de megállapításai korrektek, tárgyalásmódja eleven. A rendelkezésre álló terjedelem természetesen korántsem elegendő e nagymúltú helység történetének aprólékos ismertetésére, talán valamilyen formában majd lehetőség nyílik a jövőben arra, hogy a most még kissé mostohán kezelt kérdések további elemzésére is sor kerülhessen.

A második rész az ellenforradalmi Horthy-korszak Pásztóját ismerteti ugyancsak színesen, szilárd dokumentumbázisból kiindulva. Különösen jelentős helyet kapott e fejezetben a település jellegének meghatározásában döntő mezőgazdasági viszonyok bemutatása. De ugyanilyen jól kirajzolódik előttünk a munkásság viszonyainak, a politikai élet kisebb-nagyobb jelentőségű tényezőinek, valamint a munkásmozgalomnak a képe és sokat megtudunk a község kulturális, egészségügyi helyzetéről is.

A harmadik fejezet mindenekelőtt a hazánk és a község történetében is új korszakot nyitó felszabadulást és az azt követő időt tárgyalja, beszámol a szocialista építés terén elért eredményekről, majd lexikonszerűen a mai Pásztót ismerteti. Ennek a résznek szinte rideg objektivitása, tényszerűsége elűt az előző fejezetek színes elevevényétől, ugyanakkor talán a legszemléletesebb módszer ahhoz, hogy meggyőzően bizonyítsa mindazoknak a feltételeknek a meglétét, melyek lehetővé teszik, hogy már ebben a kötetben is szó essék a városi rang elérésének, mint reális célnak a kitűzéséről. Az eddigi fejlődés ismerete méltán engedi feltételezni azt, hogy az elmúlt évszázadok városát talán nem is annyira a távoli jövőben újra a városok sorában üdvözölhetjük.

A kötetre méltán lehet büszke a szerzői kollektíva, Pásztó község, de az egész megye is. A tetszetős külsővel kiállított könyv tartalmi értékeit mutatja az a tény is, hogy a művet a Hazafias Népfront felszabadulási pályázatának zsürije első díjjal jutalmazta.

SCHNEIDER MIKLÓS

Nógrád megye levéltára

Alig két és fél esztendeje jött létre hazánk legfiatalabb megyei levéltára Salgótarjánban, s az újjászületett levéltár máris egyre többet hallat magáról a megyében is, meg annak határain túl is. Az ország másik sarkából érkezve (és a Palócföld rendszeres olvasójaként is) szembetűnik: Nógrád megye az utóbbi évtizedben derekasan hozzálátott, hogy fejlett iparához méltó, rangos kulturális és tudományos életet teremtsen, s ennek egyik előfeltételként kiszélesítse a szükséges intézményhálózatot és a szakemberbázist. Komoly visszhangot keltő rendezvényeket szervez, színvonalas kiadványokat jelentet meg. Ez számos vonatkozásban — így a helytörténeti kutatás, a honismereti munka, a történeti ismeretterjesztés területén is — tapasztalható fellendülés kívánta meg az 1950-1967 között saját levéltárral nem rendelkező (s ezzel az országban egyedülálló) Nógrádban a megye új tudományos és népművelő bázisának életrehevését. Frázisnak tűnhet, de az az igazság, hogy a megye történetében először most kapja meg a levéltár nagyértékű anyaga, a levéltári munka azt a megbecsülést, amelyre rászolgált s ezután méginkább megérdemel.

Schneider Miklós levéltárigazgató kitűnően sikerült, gyakorlati célú munkája tömören mindent elmond az intézményről és az ott őrzött iratanyagról, ami a kutatókat, a szakmabeliket, a népművelőket, a pedagógusokat, a szakköröket általános tudnivalóként érdekelheti. Attekintést nyújt a levéltár összetett feladatköréről, ügyes példákkal szemlélteti a kutatás elősegítését szolgáló belső munkák lényegét. Nagyon érdekes — s egyúttal elszomorító tanulságokkal is bőven szolgál — a levéltár változatos története. A régi Nógrád megye urai, közigazgatási vezetői évszázadokon át csak immel-ámmal törődtek a levéltárral, a pótolhatatlan történeti forrásanyaggal. A méltatlan, pusztuláshoz vezető elhelyezés, a használhatatlanságig menő rendezetlenség, a bűnös gondatlanságból fakadó elkallódás olyan példáit olvashatjuk — különösen az 1867 utáni nyolcvan esztendőből — amelyek egymás utáni kártevése alig behozható hátrányba hozta a megyét, megfosztotta multjának egész sor dokumentumától. A Nógrád megyei Levéltár egyik fő feladata, hogy a megyén kívüli levéltárakból és közgyűjteményekből a modern technikai eljárások segítségével pótolja a bárbar iratpusztítások nyomán keletkezett hiányokat.

Az intézmény mai helyzetét és közeli perspektíváit taglaló fejezet meggyőzően fejti ki, hogy a levéltár milyen úton válik a megyebeli helytörténetírás szervezésének és művelésének tudományos bázisává, ellátva a népszerűsítés, a népművelés sajátos levéltári funkcióját is. Jól látja Schneider Miklós, hogy az egyetem vagy főiskola nélküli megyékben, így Nógrádban is, a levéltárnak sokkal szélesebb, kiterjedtebb tevékenységet kell folytatnia, többet kell vállalnia, mint a fővárosban vagy a vidéki felsőoktatási centrumokban.

A kutatók és érdeklődők számára a levéltár anyagát ismertető, legterjedelmesebb rész nyújtja a legtöbbet a kiadványban. A közeljövőben megjelenő, s az intézmény iratainak legfontosabb adatait országosan egységes rendszerben felsorakoztató ún. fondjegyzékre támaszkodva, de annak szakmai korlátait feloldva, az anyagleírás szerencsés formáját alakította ki a szerző, célszerű rugalmassággal ötletes szűkszavúsággal. A főbb iratsorozatok forrásértékével éppúgy megismertet, mint a fontosabb igazgatási szervek, formák legfontosabb politikai és hatásköri jellemzőivel. Az anyag bemutatását végigkövetve örömmel vehetjük tudomásul, hogy elég gazdag 1848 előtti megyei iratsorozatok, terjedelmes 1850-1860 közötti törvénykezési anyagok, kiemelkedő értékű két világháború közötti és felszabadulás utáni dokumentumok vannak a levéltár őrzetében. A már említett pusztítások, a megbocsáthatatlan nemtörődomség eredménye viszont az 1867-1944 közötti iratokban mutatkozó súlyos hiány. Jóformán nincs egyetlen elfogadható teljességben megmaradt fontos megyei közigazgatási iratsorozat sem. Más városokhoz mérten nagyon csekély Balassagyarmat, részben Salgótarján fennmaradt dokumentációja is. Nagy kár, hogy a községek felszabadulás előtti iratainak zöme sem került el a megsemmisítést. A nem közigazgatási

eredetű iratok (az igazságszolgáltatás szervei, intézetek, egyesületek, üzemek, vállalatok) hiányai is nagyok, a régi levéltárakhoz mérten különösen. A levéltár felderítő és begyűjtő munkája ezen segíthet még valamit. A felszabadulás utáni évtizedek iratanyaga már teljesebben marad meg.

Hasznos a könyv végén a megye leírásával és történetével foglalkozó 11 fontosabb kiadvány lényeglátó értékelése. Ez a kis bibliográfia jó eligazító a kezdő kutatók számára, erőteljesebben kibővített formában történő későbbi kiadását melegen javasoljuk a szerzőnek. Schneider Miklós munkája a felszabadulás óta megjelent néhány levéltárismerető kiadvány (Somogy megye, Baja, Debrecen) méltó folytatása, sokat segít a levéltár feladatainak ellátásában, propagálásában. Az intézmények közötti együttműködés szép megnyilvánulása, az idősebb testvér támogató gesztusa, hogy a kiadvány a Nógrád megyei Múzeumi Füzetek 17. számaként jelent meg. (Salgótarján, 1969. 61 lap + 11 képpoldal.)

Szabó Ferenc

Csongrády Béla

Irodalmak tükörben

Az utóbbi években sokszor megfogalmazták már, mégis feltűnt, hogy az Új Írás felszabadulási ankétjának egyik résztvevője, Dobozy Imre kiemelt problémaként tárgyalta szellemi életünk hagyományosan nyugati irányultságát. Nem a Nyugat művészetével, irodalmával való kapcsolatunkat sokallta ő, — hiszen más oldalról örvendeztes e jó ideig csukott ablak minden eddiginél tágabbra nyitása — hanem a közvetlen és mindenképpen szorosabb környezetünkben való otthonosságot, szellemi létünkben, közgondolkodásunkban a kelet-európai helyzettudatot kevesellte.

El kell ismernünk Dobozy Imre igazát is, ha figyelembe vesszük, hogy manapság egyre többször bukkanunk kelet-európai mivoltunk-nemegyszer hangzatos, ezért olykor túl felületes-igazolására. A feladat azonban egyértelmű: megismerni, mit takar a „kelet-európaiság” fogalma politikai, történeti, irodalmi, művészeti vetületben. E szintézist azonban nem lehet előkészületlen várni: a „részadatokat” a megismerés és a megismertetés folyamatában kell összegyűjteni.

Ami a megismerést illeti, sok példával igazolható — főként könyvkiadásunk gyakorlatából —, hogy ez a folyamat már igencsak elkezdődött. Jellegéből, profiljából eredően az Európa Kiadó vezet e téren. E kiadó jelentette meg gyors egymásutánban az észt, a bolgár és a szerb-horvát irodalom történetét szemelvényekben bemutatott úgynevezett „kistükröket” is.

Az új korban lényegében a mai kuturnépek minden irodalma valamiképpen kapcsolatban van egymással, fejlődésük e kapcsolatok közepette ment végbe. Reálisan léteznek azonban a nemzeti irodalmak olyan csoportjai, amelyek a társadalmi fejlődés analóg feltételei között kialakult közös történelmi sorsban gyökereznek. A történelem folyamán az Európa keleti felében élő népek közös sorsa háttérbe szorította a hagyományokból eredő különbségeket. A földrajzilag általában a Rigai-öböltől az Adriai-tengerig húzható vonaltól keletre eső területen élő népek (észt, lett, litván, magyar, román és szláv népek) irodalmának fejlődési útjaiban számtalan párhuzamos jelenség fedezhető fel, amelyek megengedik, sőt megkívánják, hogy egy közös és külön kelet-európai irodalmi fejlődéséről beszéljünk az európai irodalom történetének nagy egészén belül.

Persze nyilvánvaló, hogy a bolgár és szerb-horvát irodalom — mint szláv, ráadásul délszláv irodalom — több rokonvonást mutat egymással, mint bármelyikük az

— ugyancsak kelet-európai, de a finn-ugor csoporthoz tartozó — észttel, noha a szerb és a horvát irodalom — az ismert okok folytán — ugyancsak mutat eltérő vonásokat.

A kelet-európai és a nemzeti sajátosságok jól láthatók a „kistükrökben” is.

Úgy alakult a történelem során, hogy a Kelet-Európában élő népek szinte mindegyike három nagyhatalom — a török birodalom, Németország, illetve Ausztria és a cári Oroszország — valamelyikétől függött. A nép a mostoha körülmények ellenére — vagy talán éppen azok hatására — sem szűnt meg verselni, dalolni és valamennyi országban jelentős irodalmat teremtet. A szerb-horvát népdal létezésére néhány VI. és VII. századi bizánci krónikás szolgált bizonyítékokat. Az ősi bolgár formák a VIII-IX. században keletkeztek. Az észtek népköltészetére XII. századi forrásokban találni utalásokat. A népköltészeti alkotások gyűjtése a XVII-XVIII. században indult meg és mindenütt a múlt században lett tudatossá, módszeressé.

Mindhárom kötet az egyes irodalmakra legjellemzőbb népköltési műfajok — dalok, mesék, balladák, hősi énekek — egy-egy gyöngyszemének bemutatásával kezdődik.

Az írásbeliség kezdete a bolgár és a szerb-horvát irodalmaknál különösen közös vonást mutat. Cirill és Metód szerzeteseket a IX. század végén száműzték Morvaországból és Pannóniából, mert a világi és egyházi hatalmak küzdöttek a bizánci hatás terjedése ellen, és meg akarták akadályozni a szláv nyelvű kereszténység terjedését. Cirill és Metód tanítványai ezután Bulgáriában folytatták munkásságukat, innét terjedt tovább az írásbeliség szerb és horvát területre.

A délszlávok középkori irodalmára a közös egyházi-szláv irodalmi nyelv nyomtára a bélyegét, az észti irodalomra pedig a lutheránus egyház befolyása hatott bénytőlag.

A kelet-európai irodalmak megújulása a nyugat-európai irodalmak fejlődésétől eltérően nem a reneszánsz korában, s nem a világiasság és humanizmus jegyében ment végbe, hanem a XVIII. század végén illetve a XIX. század elején a felvilágosodás és a romantika korában a nemzeti eszme jegyében fogant. A XVIII. és XIX. század fordulóján még nincs erős, öntudatos polgárság szinte egyetlen kelet-európai országban sem. A nemzetérválás ügyének, az önállóságért vívott harcnak szolgálatát ezek az irodalmak jelentős feladatuknak tartották. Politikus mivoltuk a XIX. század derekától lett még nyilvánvalóbbá.

Az imperializmus és a proletárforradalmak kora az osztálybázis és a társadalmi célok tekintetében mutat az irodalmakban is visszatükröződő közös vonásokat. A stílusirányzatok és kifejezési formák kétsége és keveredése, a nyugati eszmei és művészi áramlatok befolyása, a többnyelvűség szintén sajátja a kelet-európai — így az észti, a bolgár és szerb-horvát — irodalmaknak.

A társadalmi fejlődés analóg feltételeiből erednek a párhuzamok, a nemzeti sajátosságok adják az egyedi karaktert az irodalmaknak. Módszer kérdése: a rész és egész dialektikája értelmében a kiemelt analógiák élesítik a nemzeti jelleg kontúrjait, az egyedi vonások vizsgálata — amelytől most eltekintettünk — pedig elkerülhetetlenül vezetne az általános érvényű megállapítások megtételéhez.

A köteteket — noha más-más kollektívák — azonos alapelvek szerint állították össze. Időben valamennyi kötet a kezdetektől a második világháború végéig mutatja be az irodalom fejlődésvonalát. (Izgalmas olvasmány lenne az elmúlt huszonöt év alkotásaiból készült válogatás is, de e szintézist, avagy szűrést jószerint még a magyar irodalomia vonatkozásán sem tudtuk megvalósítani.) A fent elemzettek alapján hasonló az anyag korszakolása is a három könyvben, eltekintve néhány speciális, csak az illető ország irodalmára jellemzőktől. (Például: az észteknél az 1905-ig tartó Ifjú Észtszország-mozgalom; Bulgáriában az 1923-28 közötti „szeptemberi irodalom” stb.) A szerkesztők a korra és az alkotóra legjellemzőbb versek és elbeszélések mellett csak a legfrappánsabb regény-, és drámarészleteket voltak kénytelenek a kötetekbe beválogatni, így a „kistükrök” természetesen csak az egyes irodalmak „keresztmetszetét” mutatják. Az írók, költők közül nemcsak a kimagasló egyéniségek kaptak helyet a kötetekben, — hiszen ellenkező esetben „nem követhetnénk figyelemmel a csúcsokhoz vezető vonulatokat, amelyek nélkül a nagy útkeresők és összefoglalók magányos,

elszigetelt jelenségeknek látszanának” — de a folyamatosság megőrzése érdekében a másod- és harmadrangú szerzők kimaradtak valamennyi gyűjteményből.

A fejezeteket rövid irodalomtörténeti összefoglalók vezetik be. Ugyancsak rövid tájékoztatók ismertetik a gyűjteményekbe felvett írók életét és munkásságát. A köteteket gazdag képanyag egészíti ki: jelentősebb írók portréi, fontosabb irodalomtörténeti dokumentumok. „Az észtl irodalom kistükre” pedig gazdag képzőművészeti anyagot is tartalmaz. Kár, hogy a magyarul megjelent művek bibliográfiája csak a „bolgár kötetbe” került be.

A válogatást, a szerkesztést, az ismertető szövegek írását és a fordítást rangos hazai és az illető országbeli szakemberekből álló alkotó kollektíva végezte mindhárom kötet esetében. Az észtl antológiát például Jaan Kross, észtl író és irodalomtörténész állította össze. Érdekes, hogy „A szerb-horvát irodalom kistükre” megjelenését az újvidéki Fórum Kiadó is segítette. Nem tudni, hogy a három könyv közül a „bolgár kistükör” miért jelent meg 2350, míg a másik kettő csak 2000 példányban.

Csökkent adósságunk a kelet-európai irodalmakkal szemben, szélesedett és mélyült világirodalmi műveltségünk: mindent összevetve ez a „kistükörök” legnagyobb érdeme.

Csongrády Béla

Mocsár Gábor

Égő arany

Vajon milyen érzéssel olvassák ezt a könyvet azok, akikről szól: az olajbányászok? Olvassák-e? Ez az első kérdés, amely felötlök a recenzijszövegben, miközben Mocsár Gábor kalauzolásával bejárja az Alföld tájait, megismerkedik a magyar olajbányászat történetével. Mert szenvedélyes könyv ez, mint minden eddig olvasott Mocsár-vidéken c. kötetében is tanújelét adta ennek. Azért emeljük ki éppen azt a könyvét, írás. Érezhetően, de kimondottan is nem csupán megmutatni, bejárni és feltárni, de megváltoztatni, javítani is akarja az ábrázolt valóságot. Már az emlékezetes Nálunk mert műfajában, módszerében az emlékeztet leginkább erre a kötetére: a szociográfiával keveredő riportázs, a leíró, máskor vitázó, korholó, ironikusan csipkelődő stílus. Es mégis igazi, vérbeli írói munka, mentes a tudományos precízkedéstől (és unalomtól?), de a zsurnaliszta henyeségétől is. Nem tudjuk, hogy milyen meggondolások alapján lett ez a könyv a Magyarország felfedezése c. sorozat első tagja, de egyet kell értenünk a szerkesztőkkel. Mert igaz ugyan, hogy Mocsár Gábor egy speciális, a közvélemény által kevésbé ismert szakmát, társadalmi réteget(?) mutat be, de ez az iparág valóban új és dinamikus fejlődő, gyökeresen megváltoztatta az alföldi táj képét, egy egész ország részét. Mocsár azonban — íróról van szó — elsősorban az emberre kíváncsi. Azoknak a sorsa izgatja, azoknak a sorsát követi, akik ezt a jellegzetesen mai „energiahordozót kihúzzák” a föld mélyéből. Így éri el, hogy miközben az olajbányászok életútját követi, a „pars pro toto” elve alapján szemsugara át tudja fogni az egész országot, el tudja mondani 25-50 év történetét is. Nem a szerző érdeme vagy bűne, hogy a magyar olaj története kutató és követő évekre. Gondolunk itt elsősorban a második világháborút megelőző és követő évekre. A magyar olaj — bármilyen csekély mennyiség is a világtermelésben — célpont volt a nagy „olajcápáknak”. Szemet vet rá az amerikai, a német és az olasz tőke is. 1945 után is nemzetközi bonyodalmat okoz a zalai kutak állapota, az amerikai cég és a magyar kormány közt keletkező konfliktus. Ennek csak az államosítás vet véget. A magyar olaj igazi története azonban jóval később, a dél-magyarországi mezők felfedezésével kezdődik. (Mocsár Gábor is ezt részletezi legbővebben.) Megdőlt az a nézet, hogy a Nagyalföld energiákban szegény országrész. Már a németek kutattak itt olaj után — eredménytelenül. Nehezen adta meg magát a föld, hogy aztán annál bőségesebben ontsa az „égő aranyat”. Izgalmas maga a földtörténet is, ahogy az iszonyú mélységekben éghetővé érett a sokmilliárdnyi élet, izgalmas az út is, amelyben az ember fokról-fokra meghódítja magának ezt a földalatti világot. A legizgalmasabb azonban

mégis a magyar olaj jelene és perspektívái. Mocsár Gábor egy percig sem titkolja, hogy lokálpatrióta — szíve a Nagyalföldön dobog hevesebben, ez a táj, s e táj embe-
re érdekli legjobban. Öröme a magyar olajbányászat fejlődésében egybeesik egy
másik örömmel: az energiákban szegénynek hitt alföldi táj, az elmaradott vidék
felemelkedésen érzett elégtételszerű örömeivel. Már más írásban is bemutatta, hogy
mennyit szenvedett, nyomorgott az alföldi ember a történelem során. Ezzel, a tör-
ténelemmel, a szegénységgel magyarázható az éppen általa oly sokszor ostorozott
emmaradottság is. Mocsár ilyenkor ösztökét fog a kezében, gyorsabb mozgásra nógat,
mintegy nekiveti a vállát a nehezen mozduló szekér löcsének. Türelmetlen és — joga-
san — felháborodik, amikor azt látja, hogy nem élünk a táj adta — kínálta termé-
szeti adottságokkal. Valóságos (jó értelemben vett) megszállottja pl. az Alföld mélyén
szunnyadó melegvíz-kincs mezőgazdasági hasznosításának. Ezt személyes ügyének
erzi, nem tud belenyugodni a kudarcba. Hangja azonban akkor forrósodik át igazán,
amikor valamilyen eredményről is be tud számolni, amikor megcsillan valami a
megálmodott szebb jövőből. Mert sokszor elragadja a szerzőt „a hév”, amikor pl.
fantáziája meglődül és üvegházakkal telepíti be képzeletében az Alföldet. És valóban,
miért ne? Mocsár Gábor azonban jó író, racionálisan gondolkodó ember. Azt írja le,
hogy **miért nem** valósult meg még az, ami **lehetne**, aminek előbb-utóbb **lennie kell**. Tolla
ilyenkor ironikusan, indulatosan éles. Azt mutatja be, hogy bizony nem csupán olajat, gázt
és hévizet „termel” az Alföld, de begyöpösödött, gyáva, máskor „presztizsüket” féltő
embereket is. Nem **csupán** magyar sajátosság ez, nem is csak alföldi jelenség, Mocsár
azonban itt és most szeretné gyorsítani a változást, a mezőgazdaság forradalmi átala-
kulását. Érvei valóban meggyőzőek, a felvillantott perspektíva valóban reménykeltő.
Annál is inkább, mert mint mondtuk, Mocsár az emberre koncentrált. Úttörő jellegű
is, amit pl. az olajbányászokról, mint a most alakuló, új proletariátus történetéről,
kialakulásáról ír. Nem elégszik meg azzal, hogy leírja pl. a munka nehézségeit, szép-
ségeit (emlékezetes pl. az algyői olajkitörés és égés leírása), de bemutatja azt is, hogy
ez az új munkásréteg honnan és hogyan verbuválódott, hogyan alakul (vagy nem
alakul) ki az a gondolkodásmód, öntudat, amely jellegzetesen a munkásosztály saját-
ja. Már az ingázókról írt szociográfikus írásában (Nálunk vidéken c. kötetben) az a
kérdés izgatja, hogy a faluközösségből kiszakadt paraszt hogyan találja meg a helyét
az új, idegen környezetben. A faluközösség erkölce csak addig hat, míg benne él az
ember. Ebből kiszakadva gyökeretelenné válik. Az asszimilálódás lassú és gyötrelmes
(veszteségekkel is járó) folyamat. Ez jellemzi az olajbányászat törzsgárdáját is. A
munka nehéz, az anyagi és társadalmi megbecsülés nincs mindig arányban a megter-
melt értékkel, az érte hozott áldozatokkal. Ezzel is magyarázható pl. az a nagyarányú
fluktuáció, ami ebben a szakmában már-már a termelést is veszélyezteti. (1/4-e,
1/3-a a munkáslétszámnak). Ezzel kapcsolatban más társadalmi jelenségekre is felhív-
ja a figyelmet Mocsár, amikre fel kell figyelni. Ilyen pl. a nemzedéki ellentét, a
főnök és a beosztott (:hatalom) viszonyai, a **társadalmi változás** (pl. az új energia-
hordozók felhasználása pl. Orosházán) és a **tudat** szintje közötti féltiszeltelődások, a
bürokratikus gondolkodás és a ráció konfliktusai és az ebből keletkező kérdések, az
egyén és a társadalmi mozgás viszonya (pl. az olajbányászat műszaki értelmiségének
közérzete), a **pillanatnyi** gazdaságosság és az elpocsékolat értékek problémája (elha-
gyott, kihasználatlan kutak, tönkretett termőterületek). „Kis” témában is sokat mar-
kolt tehát a szerző, a könyv valóban méltó a sorozat címéhez, sikerült felfedezni egy
eddig kevésbé ismert darabot Magyarországból. Mocsár Gábor kérdező ember. Nem
megy el szentvitenül, „rákérdez” a problémákra. Még ha nem is fogadjuk el mindig
megoldási javaslatait (ez már a szakemberek feladata), a **kérdéseire**, szenvedélyes,
jóakarató figyelmzettetéseire mindenképpen oda kell figyelni.

S végezetül még egyszer a stílusról. Mocsár Gábor nem „szépen” akar írni. Való-
sággal kirobban belőle a mondanivaló. Ezzel magyarázható talán, s ez menti, hogy
olykor ismétlésekre is kényszerül, egyes részleteket túl (vagy agyon?) ír. Mint az a
tanító, aki kétszer-háromszor is elmagyaráz valamit, mert nagyon fontosnak tartja.
De ez is rokonszenves vonás lehet, ha az embernek igazza van és segítők szándék
vezeti. (Szépirodalmi Kiadó, 1970)

HORPÁCSI SÁNDOR

Holtak arca fölél

Bari Károly verseiról

Az első kötet. Vékonyka, mindössze három és fél ív terjedelmű. A Szépirodalmi Könyvkiadó gondozásában jelent meg; értő s célzatos válogatás adta közre a bükk-aranyosi születésű, tizennyolcadik életévét járó Bari Károly verseit. Tizennyolcadik éves. Szinte kamasz még, kiforratlan, bizonytalan indulatok, s még kevésbé kialakult eszmék vívódnak benne, keresvén a kifejezés útját. De amit átél már az életből, a szegénység, a megalázottság, a tudatlan nyomorúság számlálhatatlan sok arca, s a mezítlásos gyermekkor nyöszörgő rémületű szembenézése ezekkel az arcokkal, oly mélyről, oly elementáris erővel tör elő verseiben, hogy a legtűskésebb kételkedő sem tudja kivonni magát hatásuk alól. Mindenekelőtt ez a paradox kettősség, ez a ellentmondásosság teszi szorongatóan érdekes, emlékezetes olvasmányokká Bari költeményeit. Nyomasztó emlékek, bénító impressziók árnyékai sötétlenek e vers-pillantásokban; korán értette nőtt lélek szomorúsága vagy haragja világlik felénk belőlük. Meg nem fogalmazott, ki nem mondott vádak örvénylenek. Kit vádolnak, mit ítélnék el s miért? Nem tudhatjuk, csupán annyit érzünk bizonyosan és büntudattal: e szemeknek okuk s joguk van vádolni és megítélni.

A tehetség kétségbevonhatatlan. Bari első kötete éppen ezért érdemel több és talán kritikusabb figyelmet, mint általában a szokványos kritikai fordulatokkal s felszínességgel fogadott első kötetek. Több figyelmet, igen. Ha tán nem is úgy, ahogyan ez a megkülönböztetett figyelem — nemely szirupba mártott tollal működő publicista jóvoltából — intonációt nyert. Hadd fordítsunk hát több, s megkülönböztetett figyelmet itt erre az intonációra is, erre az első hangvételre. Bocsásson meg érte Bari Károly, s higgye el, hogy mellette, az ő érdekében, költővé válásáért tesszük. Elszomorító, ha az irodalmi közvélemény odáig juthat, hogy a tehetséget a háromfejű borjúnak, óriás szalamandernak, vagy világitó, százméteres tengeri kígyónak kijáró kíváncsisággal, olcsó szenzációra éhezve fogadja. S még szomorúbb, ha azok, akik e közvélemény hivatott, sőt hivatásos formálói, egyenesen az ilyenfajta kíváncsiságra apellálnak. Ez a silány porverés egyetlen dologra alkalmas csupán. Hogy elföldje szemünket az igazi érték felismerése, a tehetség fölbecsülése elől, hogy Bari Károlylyal, mint az élő magyar líra frissen jött nyereségével vessünk számot, verseinek értékét dicsérjük, s számos gyengéire figyelmeztessük őt. Mondjuk ki, azokat, akik ezt a porfelleget fölverték, legkevésbé Bari személye, tehetsége, költői sorsa érdekeltte. De ha ez nem, akkor mi más? Mire ez a frissen támasztott, titokzatos alakatlan és értelmetlen mítosz? Kik akarnak hivatkozni rá, és miért? Kik lépnek föl itt az ő nevében, s az ő tudta, akarata nélkül?

A könyv 31 versét három ciklus fogja össze, ha nem vesszük külön a bevezető Viharok és a hosszabb Mese című verseket. A Hegedűk vijjogásából című első ciklus, amely a gyermekkor emlékeivel, a fajtához tartozás vonzó vagy taszító érzésével, egy élet- és magatartásforma árnyaival és fényeivel átítatott verseket fogja egybe, legjobb, legkiforrottabb, művészi erejében, hatásosságában legsikerültebb része a könyvnek. Döbbenetes, megrázó s egyszersmint alakuló költészete útját, talán sorsát is meghatározó emlékek, élmények izzanak a teljes értékű, tiszta költőiségű képekben. "... ujjainak csontlá-üszkösödött kalásza a mélybe mutat" írja nagyanyjáról a Viharok-ban, hogy aztán társaihoz, testvéreihez forduljon, akik hiába keresik a boldogság, a jólét elvesztett bányá-felhőnyúját.

„hitem szirmai itt bomlottak ki, hinnetek kell nekem; arcotokat hordom, arcomat hordjátok, tőletek tanultam naponta a sorsot, akik gyremekkorom útjait benépesítettétek;”

Testvérek (Bocskoros cselédsors combjai közül kibukó hét gyöngyszem), már halott régi ismerősök lépnek elő a versek szólítására élön, emlékezetesen. Az anyát látjuk a kötet egyik legszebb versében, oly szelíd szeretettel rajzolt alakként, ahogy csak a még-gyermekek tudnak anyjukon csüggeni.

„Úl anyám a konyhájában
virág vergődik markában
szőgre akasztott holdsugár
harapdálja cipó-kontyát:
kontya holdsugarban ragyog...”

S szép és tiszta líra, zene a Szökés című vers egymondatos csobogása is, emlékezetes képek sorával (bokrok mellkasában madárszívek dobognak), vagy a Táltosfiú népdalos tagolását, bár kötetlen szótagszámú és ritmelen négysorainak ősi mondákat s máig élő babonákat, szokásokat felidéző énekmondása.

Itt is előbukkannak azonban Bari költészetének gyengéi, amikre feltétlenül figyelnie kell. Versei szabadversek, pontosabban szólva, olyan szabadversek, amelyekben a versalkotás hagyományos törvényei, szabályai (strófákba rendezés, időmérték, rímek stb.) helyett egy variációkban, zenei hajlásokban, fordulatokban rendkívül gazdag énekhang, a dalolás jelenléte teszi a képek gazdagsága mellett versekké a verseket. Minden variációs gazdagság, a motívumok barokkos sokasága ellenére is érezhető azonban e versekben bizonyos egyformaság, már-már modorként ható monotonia. A hosszú-egymondatok nemcsak ringatnak, de fásztatnak is bennünket, különösen ha a versek dalolását megdöccenti a dalból kibúvó tudatos elhatározása a mondani-akarásnak. Olyan közhelyek előágaskodása, mint például a Kínom indított útnak címűben:

„kirabolt tizenhatévevről letépjem
káromkodó anyám átkát . . .”

vagy:

„ahonnan megátalkodott hitem magányba kergetett,
világba úzótt címeres szegénységből . . .”

Bari eredeti költészet-anyagától idegen ez a hang, idegenek ezek a gondolat-sémák, nem ő éli, gondolja végig, hanem éppen mert kiforrotlan még a saját eszmékepe, elfogadja s beépíti őket a maga verseibe. Olvasmányélményeinek, a hozzá félközö sugallatoknak nem eléggé kritikus befogadója még. S most nem is a nagy elődök és kortársak érezhető hatásai, jelenléte miatt marasztaljuk el a költőt, hanem inkább ama gondolati tisztázatlanság, önmaga helyét, felelősségét illető bizonytalanság, világszemléleti ingatagság miatt, amely további útján e költészet elbukatójává is válhat.

Mert bármennyire is szép a Vándorcigányok című vers elégikus hangú sorainak veretes komolysága, hömpölygése, anakronisztikus ezt a életformát úgy szembeállítani egy másikkal, a letelepült, gazdálkodó parasztokéval, ahogy ezt Bari teszi. S óhatatlanul hamis, torz kicsengést kap egész költészete, ha ennek az elavult, időszerültlenné és talajtalanná lett életnek és magatartásnak a nevében lép föl és ítélkezik jelenről, jövőről egyaránt.

Szerelmes verseket köt csokorba a kötet Menyasszonykérő című ciklusa. Azonban inkább az érzés utáni kíváncsiságról, a szerelmesse válni vágyásról és akarásról szólnak ezek a versek, mint valóságos, beteljesült érzésekről, férfi és nő teljes értékű viszonyának rezdüléseiről. S ha mégoly szuggesztívek is a képei, erőteljes fogalmazású hasonlatok találó, bátor és pontos jelzők sokasodnak, az érzelmi félbemaradtság, felemáság miatt. Ezért is szembetűnőbb ezekben a versekben Bari másik gyengesége, a versek szerkezeti lazasága, mozaikszerűsége.

A kötet záró ciklusa, az Azt hiszitek Barinak az úgynevezett közéleti verseit tartalmazza. Idézéjfelbe kell tennünk ezt a közéletiséget; éppen amiatt, amit az egész kötet, s Bari további útja szempontjából kritikusnak tartunk. Azt, hogy ez a költészet arról a társadalmi közegről, amelyben él és hatni akar, valójában igen keveset tud, s belőle még kevesebbet ért. Romantikus kívülrőljötsége, csukottajtón-kopogató társadalombírálata ezekben a versekben a legpózosabb és legközhelyesebb. Akár ha irodalmi rokonait keresi (Petőfi, Radnótihoz), akár pedig, ha egy elképzelt jövőt

próbál versbe öltöztetni (Jövönk felé), önmaga nője alá esik a vers, érett gondolati tartás, tudás- és műveltségbeli megalapozottsága hiányában. Barinak e társadalomban nincs szüksége a kívülről jöttek bebocsájtásért kolduló kopogtatására; nincs szüksége erre a hatásosnak vélt, de tartalmatlan és alaptalan pózra. Azok az ajtók, amelyeknél ő szükségesnek vélt kopogtatni, nyitva vannak. S a tehetségesek, az igazi tehetségek előtt különösen.

Németh László 1933-ban írta egy akkor felfedezett, induló költő, Sértő Kálmán Falusi pillanat című kötetével kapcsolatban. „Sértő Kálmán egyelőre alig mutatott valamit, amit előtte Erdélyi, Illyés, hogy Petőfit ne is bántsuk, jobban meg ne csinált volna, de egy-két sikerültebb versét, amilyen például a Béréstemetés, így is megjegyezzük; legyen mihez igazodnunk a személye körül támadt vitában, amelyhez költészetének van a legkisebb köze.”

A Bari Károly jelentkezése körül támasztott porfelleg előtt. Látnunk kell, hogy annak a költő teljesítményéhez volt legkevesebb köze. Arra jó talán, hogy reklámja legyen az indulásnak. De az úton továbbhaladni eztán csak a versekkel, a még jobb s egyre jobb versekkel lehet. S ezt Bari Károlynak is tudnia kell. Hisszük, tudja is.

Pap Lajos

Lármafa

Iszlai Zoltán versei

A kötet gondolati alapozású, egzisztenciális jellegű verseket foglal magában. Közlései esztétikai vagy verbális öncélúság nélkül világnézeti töltésűek, vallomásszerűek, vagy alkati szükségszerűséget revelálnak. „Kit önmagára egyszer megtanítnak, akár-mit megtesz — semmiért”. A szenvedélyes, már-már önkínzó igazmondás, az elszánt etikai realizmus költője. A kor-diktálta magatartásformák vagy történeti tanulságok bírálatában és értékelésében engesztelhetetlen, átértékelésükben sohasem frivol: „Megtagadunk testvérünk/ becsületünkbe gázoló példakép./ Ne bizonyísd, mily szörnyű vég/ hőssé válni a tetteink előtt” — mondja Pompéji, a 2000 éve elpusztult város példaképpé lett katonájáról, aki az emberi, segítő tevékenység helyett csak az üres engedelmesség mozdulatába dermedve túri évszázadok csodálatát. Szabatos, szinte áhitatosan szigorú kifejezést kap az önmegvalósítás, a sorsvállalás heideggeri szenvedélye: „... . akinek csak így van tovább/ nem vehet ki másutt szobát/ akinek ez a kenyere/ majd nem a maga gyereke/ az önmagában ver tanyát/ másnak hagyja az éjszakát/ az célpontként a Nap alatt/ fehér ég előtt elhalad/ ha ledurrantják fölmered/ magára rántja az eget”. Más a halálra szánja úgy el magát, ahogyan Iszlai az életre; a csorbítatlan emberség kifejtésének modern hitvallása a kötet egyik legigényesebb versében így hangzik: „... . alázat/ hogy utolsó szögig kell megcsinálni,/ megfaragni, meglakni azt a házat,/ hová a halált fogjuk invitálni”.

Személyisége adott. Nem fölépítésén, megteremtésén kell fáradoznia, hanem az individuum szétesése ellen küzdenie. Szép csökönyössége a kiteljesedés folyamatát is láttatja: a megszólítás kínja és a vallomáskényszer átmenetei között megérzi, hogy „mindenki nagyon önmaga, minek kell bejutni oda” s amikor „Szökik a líra, nől a szenvedély”, programja kihívó lesz, nem akar szép verset írni, célja inkább olyan személyiség kifejlesztése az írás által, amely képes arra, hogy túllépjen a művészetten. „Nem tudom, milyen műveseknek felelőssége biztat melyik múltból? De formáló, anyagnak engedelmes kezű irányít, sürget, hurcol. „A versek babái helyett elhagyott csecsemőkkel’ játszik, lecsupaszított pátosza ritkán engedi meg önmagának a

mindent kimondás könnyebbségét. Szerelmi versei néha az utolsó szó jogán fölpré-selt vallomásokra emlékeztetnek, robbanásos töltésűek. A tárgyilagosságig kemény intelmet goromba fényességbe vonva, lassító mozdulattal haladtatja a följejlődés felé, a zárósortban az együvé tartozás új kategórikus imperatívuszát deklarálva: „Mégis vigyázz,/ ne rontson össze/ saját sorsod./ Nyakamba esve/ könnyebben terhelj, mint az élet./ Szó légy a nyelvben, mit beszélek”.

Iszlai értelmiségi versíró, akinek útja irodalomból költészetbe vezet. Áttételes, a mások által már megírtat kerülő lírája a modern poézis kedvelőinek való. A ma 37 éves író első kötetére nem a kísérletezés, esetlegesség jellemző, inkább a nagy gondolati dimenziók és az egzisztenciális súlyú közlések, a törvénytevés, filozófiai összefüggések felismerése és a tapasztalatok árán szerzett illetékesség demonstrálása. Gondjai, felelősségtudata hamleti igényű költőarcot mutat, kezdőket meghatározó vonásai már nincsenek. „Most azon kéne eltűnődnöm,/ milyen lehetett az az ének,/ amelyik készült s megmaradt/ életem nagy készületének” — áll **Epilógusként** könyve utolsó lapján, mintegy ellenpontozva a teljes kötetet. Szerénysége ne tévesszen meg bennünket, lapozunk rá inkább néhány megrendítő versre, bármelyikről nehéz volna hitelt érdemlően bebizonyítani, hogy „készület”: **A történelem kövei, Mesteremberek bizalma, Szétvetett lábbal, Gyávaságaink, Prága, Jeladás Rómában, Az a másik,** és talán a **Készlet**, hamarjában kiragadva, mert nem könnyű a recenzens gondja, amikor ilyen szigorúan rostált, hibátlanul szerkesztett kötetből kell válogatnia, mely már maga is válogatás.

(Magvető Kiadó 1970)

Solymos Ida

Két könyvről

Nyugalom ellen a békéért

(Serfőző Simon: Nincsen nyugalom)

Serfőző tanyáról jött. Itt lett költő, a városban. De olyan maradt, mint a kövek között is szárba szökkenő mezei virág, halk és szívós, csak akkor vesszük észre, ha beleütközünk, de akkor meghökkent, mint egy üzenet: az élet és természet üzenete.

Költői voltára bizonyíték tudatossága: magával hozott öröksége érték-potenciáit igyekszik maximálisan kiaknázni.

A kötet szerkesztésének önéletrajzi jellege inkább példázat; — ars poétika — útja és annak következménye azonos — maga az állásfoglalás. Az életrajzi elemek idősíkváltoztatás nélkül állnak össze helyzeti energiává, jelenné sűrűsödve aktualizálódnak. Úgy köti a magyar alföld aranyhomokját, mint egy mezővédő erdőszáv. A nyugalom ellen magasodik fel, a szélcsend, a közöny ellen. A gyermekkor színei átalakulnak és általánosulnak lírai világképében, „kis mítoszában”. Nem Nagy László kozmikus méretű mítosza ez, hanem a „kis dolgok” csodája. A természet, a tanyavilág elemei cselekszenek itt különös belső erőttől indítatva: emberien átlelkesülnek.

Alázat és hitvallás ez a tudatos egyszerűsége törekvés (de nem formai megoldásokban!). Ebben a világban az alany és tárgy, ember és természet között személyes,

lényegi, reális a kapcsolat, annyira mély, hogy átalakulnak, átváltoznak egymásban, elvesztik tárgyi mivoltukat, s közös állítmány vonatkozik rájuk.

Szükszavú, de ez nála vállalt magatartás:

„— kemény, egyenes beszéd.
A dologról szóljon, ha mégis
megtévedne az ember.”

Makacsul, akaratosan kötődik leszűkített tárgyi világához, mert meggyőződése, hogy erről a széles horizontú, lapos tájról is belátható a világ, ha még közelebb hajolunk lényegéhez, egészen a rögig. (70 főneve közül csak 15 elvont — erő, sötétség, beszéd, hang —, ezek is többnyire materiális megnyilvánulások).

A tócsát: a kistengert,
leveleket, gallyakat,
a porszemet is úgy kellett
fölfedezni magamnak.
Ráismerni bogárra, fényre
a csöndet meghallani.
Az ott a Nap, emitt a béke.
Nem szabad bántani.

Ettől az áhítattól pihegnek, lélegzenek, vergődnek cselekszenek környezetének tárgyai.

Tartalmi-formai magatartásának szubjektív oka az lehet, hogy ilyen élményörök-séggel idegen maradt a városban.

Itt nyugalom elleni harca kétfrontos: a „kis dolgok” csodájának mítosza védekezés is a közöny és fásultság ellen, önmagával szemben is hadakozás a nosztalgia ellen, hogy megteremtett világa ne váljon infantilizmussá, hogy szubjektivitásán átfütöttségével is úrrá legyen.

Ilyen módon akarásának, cselekvésének színterén kívül maradt, jelenlegi környezetben fizikailag van jelen, azaz eszmei öröksége által teremtett formanyelvén objektívizálódik ítélete, azé az örökségé, amelyek légtéréből már kiszakadt.

Ennek a kettős helyzetnek: a lendülő akarat és a tehetetlenségi nyomaték ellentétének erővonala lemérhető Serfőző legfontosabb költői eszközén, igei metaforáin. Hallatlan érzékenységgel alkalmazza a magyar nyelv karakterét megadó igeképzés gazdagságát. (250 szó közül 60 ige, s majdnem egyenlő arányban oszlik meg a visszaható és cselekvő — az akarat, valamint a szenvedő és műveltető ragozású igealak — a kiszolgáltatottság.)

Ahogy magatartása és állásfoglalása nem választható szét, úgy az általa teremtett „mítoszban” az alany és állítmány is elválaszthatatlan. Képekben lát, képekben gondolkodik; költészetének ízet, sajátos hangját éppen az alanyával való azonosulása jelenti. De ezt az egybeolvadást mindig az állítmányi rész fejezi ki. Ezért érződik merevnek ott, ahol ez az elválaszthatatlan összetartozás csak formálisan van jelen, ahol igei metaforái alanya az előző versekből következően önmagában jelenti az állítmányt, mintha önmaga szimbólumává merevedett volna. Így a valódi állítmány elveszti funkcióját, esetleg a jelzőjét veszi fel, amit pedig Serfőző tudatosan kerül (a jegyenye mindig a kiállítás, a porszem a kiszolgáltatott ártatlanság; a gödör a lealacsonyodás jelképévé merevedett).

Az, hogy bizonyos szóösszetételek vissza-visszatérnek, önmagában még nem jelent költői szegénységet; József Attilánál mindig új jelentésben, új funkcióban állnak előttünk.

Serfőzőt érzékenysége és nyugtalansága megóvja a monotoniságtól, de olykor előforduló ilyenfajta megmerevedése fáradtságát jelzi, éppúgy, mint szóalaktsmétlő szóösszetételei (fáradtság fárad, bokor megbokrosodik), amelyek ómagyar eredetükkel egyszerű játékosak és nehézkesek. S az istrángba fogott játékosságtól az átélés kiüresedését egy hajszal választja el . . .

Serfőző költészetének biztosítéka nyugtalansága: elégedetlensége, önmagával és a világgal folytatott harca a nyugalom ellen, — a békéért.

Egy tér-résznyi végtelen

(Tandori Dezső: Töredékek Hamletnek)

Meddig lehet a személyiség lehetőségeit tágitani úgy, hogy még önmaga, saját terének alkotórésze legyen; melyik az a mozdulat, mely oly pontosan mocsan, hogy a következőt önmagába rejti; meddig tisztogathatjuk magunkat esetlegességeinktől, hogy ne merevedjünk saját elgondolásaink fanatizmusába; megtalálható-e az egyetlen út, amelyen haladva nem szegényedünk, hanem másokat is gazdagítunk; a kristályatomok rendeződésének melyik az az utolsó variációja, amikor még kristály, s ha az utolsó atom elmozdulna, kristály maradna-e?

Tandorit a határhelyzetek, a végkifejletek érdeklik, az utolsó variáció, ami még „tettenérhető” — és az is, ami már nem ellenőrizhető. Egy lépés, egy szó és megváltozik az egész építmény. Ezek előtt a lépések előtt és ezek fölött a szavak fölött jár.

A filozófus Zénon nyíl-példája jutott eszembe róla: A kilőtt nyílvesző a vizsgált időintervallumban a tér egy bizonyos pontján ott is van, nincs is ott. S akkor hol van? Tandori alaptétele és vizsgálatainak tárgya is Zénon tétele, a tér-idő relativitása. A módszer is filozófus alkatra vall; szüntelenül viszonyít, a cselekvés alanya és tárgya is a szubjektum. Fegyelme, lefokozott hangja is a laboratórium tudása, a szűkfalú cellák aszkétájáé, aki gátat emel az esetlegességek áradásának, hogy a leszűkített keresztmetszetű résen fokozott energiával zuhogjon sűrítve a lényeg.

Bár a cselekvés visszaható, a belső dialektikát megteremti, mert iránya változik, az alanyról a tárgyra, majd a tárgyról az alanyra. A külső-belső egymásrahatás folytán, vagy annak ellenére — az állandó cselekvés, viszonyítás miatt (ami a teljes személyiség létezési módja, azaz objektív tér-időben lejátszódó folyamat) kristályosan, racionálisan tárgyilagosnak kell maradnia.

Csak ők fordulnak benned át, csak egyszerre olyan tájba álltak,
mely körül elfognak a tájak:
Mindazt, ami lehetsz nekik,
Tőled hirtelen elveszik

.....
A relatív időben relatív végtelenségünk relatív lehetőségeit keresi, maximalistán a teljességre törekedve, mint Hamlet, aki tisztában volt a bizonyosság relativitásával, akinek a cselekvés eszköze volt a cél érdekében, nem pedig — fausti módon — azonos vele.

Múljak csak! Hadd legyenek
tompább és teljesebb.
Rosszabb felére lel,
ami most jól se kell.

Tandorinak sikerült megalkotnia azt a körülhatárolható teret, mely elmozdulásában, s mozgás közben is azonos marad önmagával, s átalakulva is a helyén marad. Ennek a sajátos mozgásnak megteremtéséhez (belülről kifelé és kívülről befelé néz, mindig újra ellenőrizve az ellenőrizhetlent) absztrakt teret, absztrakt időt és absztrakt Ent kellett alkotnia, melyben, a gravitáció megkötöttsége nélkül rajzolhatja a gravitációt. Ezért vezeti be geometriai transzformációval a negyedik képsíkot; a negyedik dimenziót, „átforgatással” — s ezen összegezi a három dimenzió összefüggéseit: hogy a „visszaállítás” után tökéletesebben álljon előttünk.

Szükség van erre a társadalmi-formai lecsupaszításra az összefüggések vázrendszereig; — hiszen a véletlen nem érdekli, csak a szükségeseszerű. Mégis kísérleti terével egyetlen nagyságú mozgáslehetőséget hagy a véletlen számára felnagyított kristálymodelljében. Minél sokszorosabbra nagyít, a kristályváz atomjai minél távolabb esnek egymástól, annál dinamikusabb a belső mozgás, melynek feszültségét nem a történel-

mi-társadalmi perspektíva adja, hanem a személyiség önteremtésének küzdelme. A vers számára egyenlő az etikával: „némaságunk oly tökéletességgel áltatna, melyben a megszólalás pusztja lehetősége is csorbát ejt, a szó akkor még a kisebb hiúság. Csak tettenérhetőbb”. A „tettenérést” hajszolja „kardélynyargalással”. Rá is igaz, amit Bálint György Babitsról mondott: „A forma önfegyelem.”

A kötet szerkesztése már önmagában is ars poetika. A verseket nem időrendi sorrendben közli, hanem sajátos útját végigkövetve tanít, bevezet birodalmába: ahogy az ábrázoló geometria-tanár teszi, amikor a pont térbeli helyzetéből vezeti le az áthátások megszerkesztését,

Minden lépés magában hordja az előzőt és következőt. Versépítésének módja is ilyen szoros kardélynyargalás. Meddig bontható elemeire a költői képvilág, hogy a belső logikát el ne veszítse, de három dimenziójának teljes gazdagságát, kimeríthetetlen variációit a legkevesebbel megrajzolhassa? Amint Vasarely a forma elemeiből építi elvethetetlen rendszereit, Tandori a mondat szerkezet alapelemeit használja versépítése pilléréül, a viszonyító és módosítószókat és határozóragos személynévmásai tárgyát vonzó tárgynélküliségét.

A kötet elején nem képekből épít. Az igék helyzeti energiájából nem teremt mozgási energiát. Kevés a cselekvő igéje. (Figyeljük meg egyik versének verbum-állományát: megkondít, eltávolodhatom, körülvégy, hagyom, legyenek, megyek, elenged, megszűnsz, zsugorodna, elhúzódna, marad, ér, kihagy — visszahatók és történetű fejeznek ki.) Általuk olyan távol-közelséget teremt az alany és tárgy köt, amelyet a kutató, mikor saját teste szövetének lassú mozgását, alakulását figyeli a mikroszkópon át.

Így előrebocsájtja követelését, mint a legjobb pedagógus, aki önmagát alakítva alakít másokat úgy, hogy vezetve is a háttérben marad, nem vesszük észre, hogy már ő cselekszik bennünk. Mikor már nyelvünkbe vált gondolatrendszere, „közvetlenebbül” is beszélhet. „Már benned ragyog fel, ami még az előbb láthatatlan te voltál”. Már otthonosan mozgunk a különböző térsíkok ide-oda transzformálásában. Megengedheti magának a közfestés fényűzését. Az elvont főnevek és visszaható igék által alkotott szerkezeti váz rugalmas hiátusait egy-egy főnévi metaforával szűkíti. Ezáltal szorosabbá válik a logikai vonal: csak megszorítja az előbb végtelenbe lendített mozdulatot; közelebb hozza önmagához, közelebb magunkhoz —, hogy földközelen ismét megteremtsen magunkból, szabadabbá önmagunktól aztán. A viszonyítás ellentétes feszültségéből azonban nem enged: míg térben közelebb hozza megfigyelése alanyát, időben távolítja, mindig megtartva a három lépésnyi józan objektivitást.

Egy lélegzetnyi feloldódás nélkül vezet végig az alkotás és alakítás egymásra: az azonos küzdelmén, mely számára a too be or not too be kérdésével azonos.

Aszketikusan szigorú fegyelmeivel így adja át nekünk saját vérverejtékével kicsiholt lendületét. — És így ér célba: megszenvedett, önmagától kiverekedett egyensúlytartása, a viszonyítás távolsága. Saját terünk létviszonyai között az értékek a helyükre állnak, megnevezhetetlen alanya és tárgya most már rajtunk keresztül hat vissza egymásra: „két fele nélkül összeér.”

Elenged, és érintése tűnt

nyomaiból mégegyszer megteremt:

úgy, ahogy az ő számára megszűnsz.

Míntha egy gyümölcs húsa zsugorodna

elhúzódva a héjtől befelé.

De nem az egyetlen út, amit mutat, csak egy a lehetségesek közül. Zárt dialektikája ellenére is inkább analitikus, mint szintetizáló, hiszen alkotórendszerét a formai lecsupaszítást, a lehetséges legvégső határig vitte. Ez egy kötet rendszerén belül egészét mutat.

Útjának tartalmáról maga mondja: „A bizonyosság híján töredék.” Reméljük, hogy a formai kristályvázban is megmarad annak az utolsó atomnak mozgási esetlenség, hiszen a tökéletesség éppúgy megállás lenne, mint a tovább nem oszthatóság.

Önmagának mondana ellent . . .

Menner Magdolna

Szlovák grafikusművész képeiről

Az ábrázolás és kifejezés együtthatóságának vizsgálata a maga bonyolultságában több kínálkozó alkalmat ígér Fero Král műveinek elemzése során. A figurális és teljesen elvont művek váltakozó gazdagsága hol egyik, hol a másik oldal kiteljesedésével örvendezteti meg a vizsgálódó embert.

Hiányérzetről azért nem panaszkodhatunk, mert a művek totalitásérzetet nyújtanak. Önvizsgálatunk szembesítést követel meg a művel, művekkel, s a megnemtalált választ, vagy keresett igazság a bennünk hiányzóból is táplálkozhat.

Az intellektuális művészet mind az ábrázolás, mind a kifejezés teljességére törekszik, s a szintézisteremtés szándékával vet egybe tartalmat és formát. Fero Král gazdag formai jelrendszert teremtett meg már eddig is, s felfedező kedvében további világokat hódít meg. Ismeretlen világok tárulnak fel a formai viszonylatokban, szolgálva a kifejezés mind nagyobb teljességét. Egy ritmusában harmoniára törekvő folt, vagy vonalrendszer értelmet kap a színes betűk és jelek utaló hieroglif rajzával, majd megindító keresésre serkent, hogy újraalkotás közben a néző rátaláljon egy esetleg eddig általa ismeretlen összefüggésre.

Fero Král munkásságát csak a maga elvontságában szabad vizsgálni. Művészete a nagy ellentétekre épül. A grafika nyelve jó eszköz ahhoz, hogy ezekben az ellentétekben biztosan mozoghasson, kiélezve azokat. Különösen akkor igaz ez, ha a művész annyira biztos a technikában, a mesterségben, hogy ez természetesen adódhat, nem jelent küzdelmet az anyaggal, s így minden felszabaduló erőt a kifejezés teljességének érdekében használhat fel.

Különösen ott szerencsés az ábrázolás újszerűsége, ahol ez biztosan vonatkozhat el a formától, megmaradva ennek legtisztább csengésű valóságában. A linóleum-metszetekre gondolok. Itt az ikonosztázia törvényrendszere, egymásraépültsége ad értelmet a mesélő egymásutániságnak, körülölelve a központi figurát, a legtöbbször termékenységet kifejező vonal és szaggatott vázrendszerből előteremtett asszonyi figurát. Itt a fekete-fehér, a szaggatott- töredezett linearitás mozgásbahozza — mint véráram az érrendszerben — a belső szépségeket, hevületet adva a lírai kifejezés teljességének.

Ez az optikai vibráció nem esik szét, hanem összefogó belső mozgássá alakul a vonalrendszer határain belül, s ezzel követi, teremt életre a formát, képpé szervezve járulékos jegyekkel, — mint a csillag, nyíl, számok és betűk, a valóság szféráinak gazdag jelei —, megindítja az asszociációk sorát. Így segít egységes képpé szervezni önmagunkban is a látottakat.

Ezeknél a lapoknál érezzük leginkább, hogy a művész valóságot és mesét együtt tesz elhíhetővé, s mi több — igaz tiszta szándékkal. A líra itt kézenfekvő, meggyőzően bizonyít abban az irányban, ami a művész szándéka is; heraldikai jegyekkel. formai fragmentumokkal létrehozni a forma mozgását a termékenység örökervényű szépsége érdekében.

Az újságpapírra nyomott monotypiák drámaibb hangja azonban sok véletlenszerűvel társul. Ezeknél a lapoknál alulról kicsillanó szöveghalmazok sokszor zavarólag hatnak, öncélúan kapnak szerepet a kép felületén belül. Széttördelik a formákat, széjbontják a felépítést szándékozó rendet, s így a kifejezés teljessége háttérbe szorul, a formák magukra maradnak. Hiányérzetet kelt olyannyira, hogy a néző egyedül marad, s a mű öncélúságában elszegényedik. Az újságpapír alap csak akkor lehetne használóra a műnek (Uitz a magyar művészetben), ha formaszépségével, esetleges mondanivalójával a kollázs szerepét töltené be, hozzájárulva a képi kifejezés teljességéhez.

Csak akkor látjuk értelemszerűnek és szerves anyagnak az újság felhasználását, ha az nem öncélúan vállal részt a képi egységen belül, hanem segíti a mű teljességét kibontani.

Ez az anyag nem újszerű, nem is okozhatja a felfedezés örömét, inkább kényszerítő módor, s nem válik hasznára a mégoly kiváló művésznek sem, mint Fero Král, aki ilyen mankók nélkül nagyobb csodákra képes. Ezt igazolják eddigi eredményei, a tiszta grafikai lapok kvalitásbeli értékei. A monotypia, mint műfaj is vitatható — túlzottan sok esetlegessége miatt, rangja pedig a grafikai műfajok sorában nem jelentős.

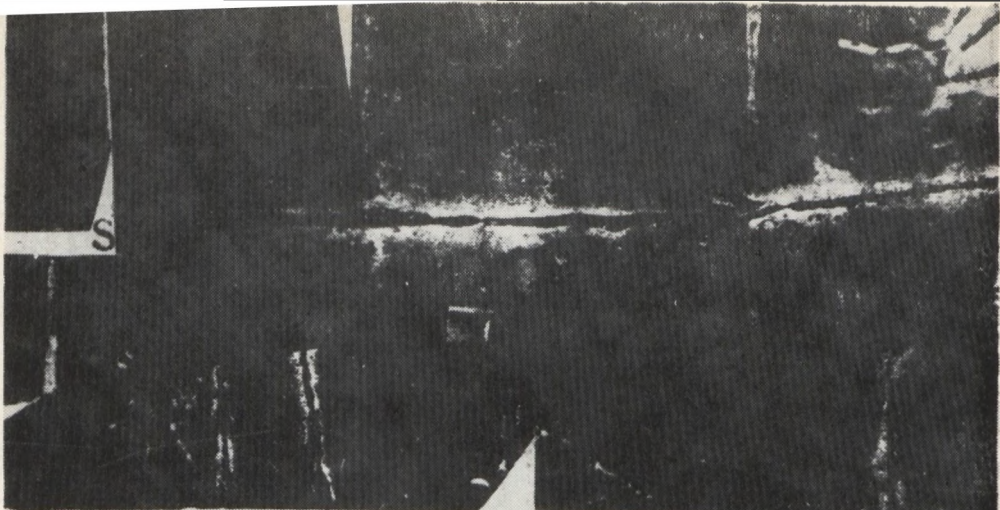
Újra jólesett betekinteni Fero Král művészetén keresztül is a szomszédos szlovák képzőművészet életébe. Konstatálni, milyen úton kapcsolódik az európai iskola és saját nemzeti hagyományaihoz, mennyire és milyen szakmai értékeket von ki a kor művészeti áramlataiból, hogyan találja meg útját, azt a sajátosan szlovák utat, mely jellemzőjévé válhat e szomszédos nép értékeinek.

Fero Král megújulni akarása, a naponta új világok felfedezését és teremtését szolgáló alkotómunka gazdag forrásból táplálkozik. Korszerű és mai a szó legszorosabb értelmében. Kutató és kereső, új világot teremtő.

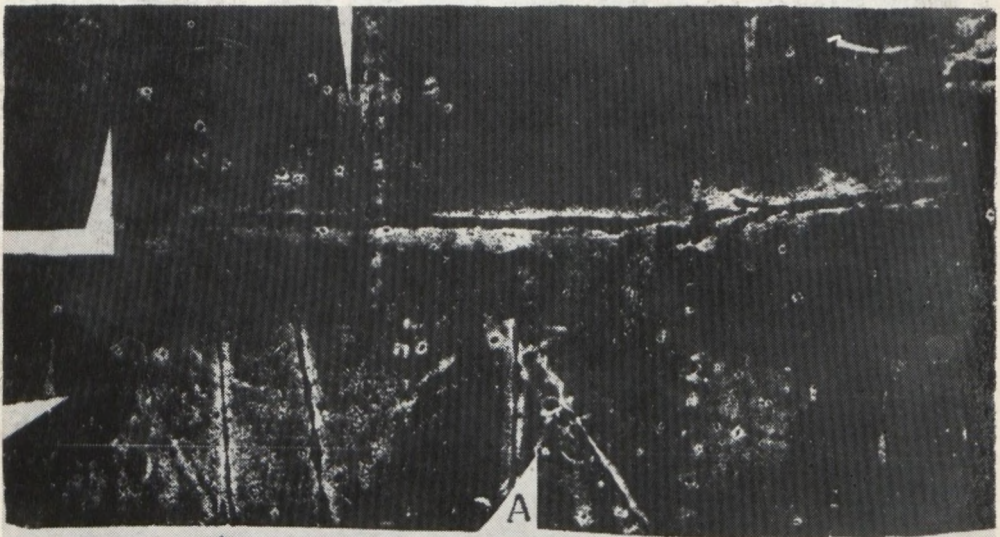
Czinke Ferenc

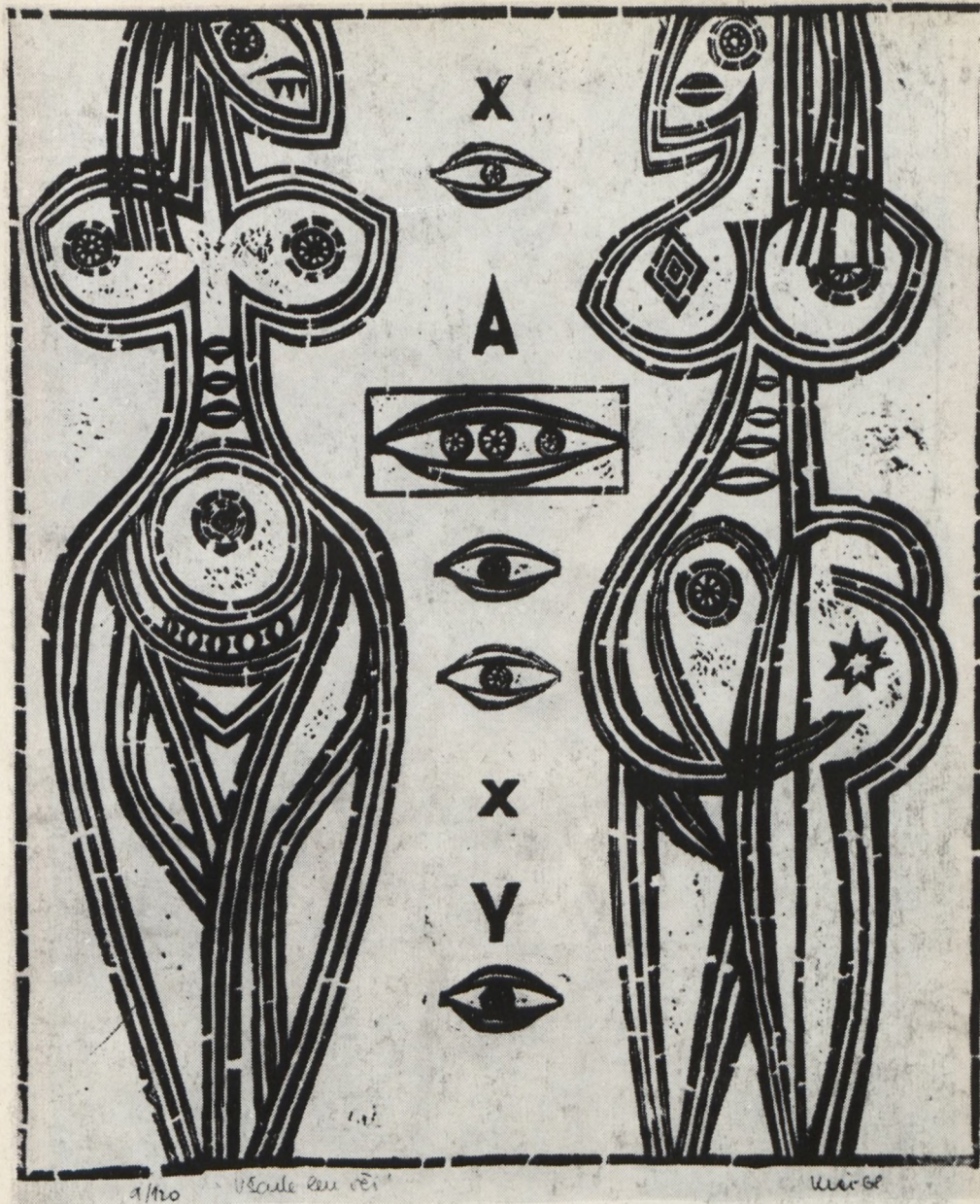
FEROKRÁL'

210
no. 100

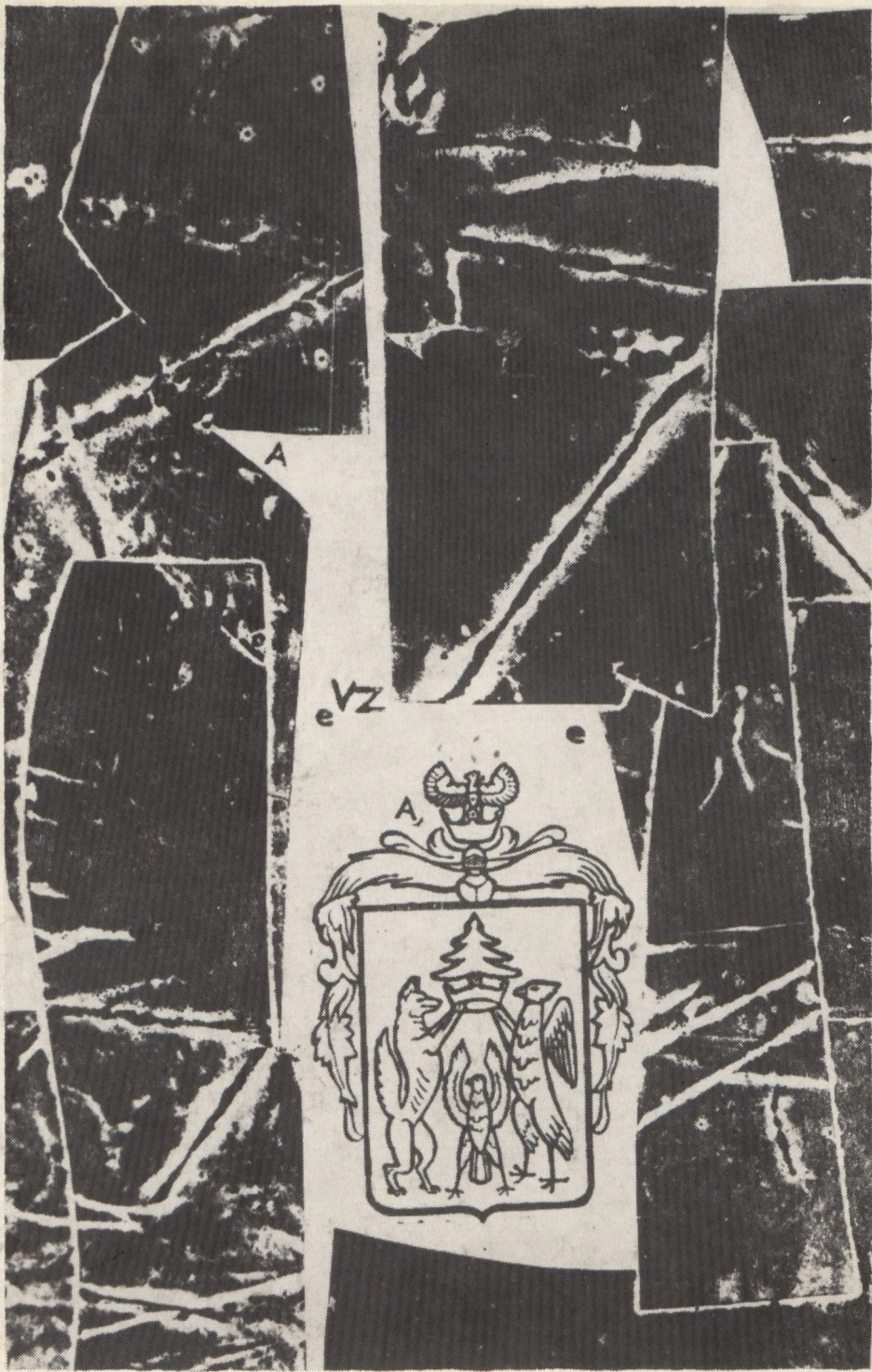

211
no. 100

1/10 - "Vale au 10"

1/10

A

e vz

e

A

